Serie de autor

Alexandr Soljeniţîn

REVOLUŢIE ŞI MINCIUNĂ

J J

Alexandr Soljeniţîn

REVOLUŢIE ȘI MINCIUNĂ

Traducere, prefaţă și note de

CECILIA MATICIUC

Redactor Irinel Antoniu

Tehnoredactor Constantin Niţă

Coperta Faber Studio

Imagine Maryan Blan/Unsplash

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

SOLZHENICYN, ALEKSANDR ISAEVICH

Revoluţie și minciună / Alexandr Soljeniţîn trad., pref. și note de Cecilia Maticiuc.

— București: Univers, 2019 ISBN 978 – 973 – 34 – 1110 – 9

I. Maticiuc, Cecilia-Mihaela (trad.; pref; note)

821.135.1

ALEXANDR SOLJENIŢÎN

ЖИТЬ НЕ ПО ЛЖИ!; РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД ФЕВРАЛЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИЕЙ; ЧЕРТЫ ДВУХ РЕВОЛЮЦИЙ

RÉVOLUTION ET MENSONGE

EDITURA UNIVERS

www.editura univers.ro

ISBN 978 – 973 – 34 – 1110 – 9

PREFAŢĂ

SOLJENIŢÎN DESPRE CIVISM ŞI TRANSFORMĂRI ISTORICE y

Şedinţa Uniunii Scriitorilor din URSS, 22 septembrie

1967. Se discută despre Soljeniţîn (*în prezenţa sa*), *despre operele lui, „mai periculoase decât cele ale lui Pasternak”. Unul dintre scriitori, reprezentant eminent al realismului socialist, este profund revoltat*: *„De ce autorul vede numai ce e sumbru*? *Eu de ce nu scriu despre lucruri sumbre*? *Eu mă străduiesc întotdeauna să scriu numai despre ceea ce aduce bucurie”. Nici nu ştia câtă dreptate are, cât de sumbră era cartea la care tocmai lucra, în mare taină, Soljeniţîn* – Arhipelagul Gulag. În *final, se va propune excluderea scriitorului cu viziune întunecată asupra lumii. Şi va fi exclus două luni mai târziu – „pentru comportament antisocial”.*

Scriitorul bănuit a fi periculos întrece temerile tuturor: *după câţiva ani, expediază* Arhipelagul *în străinătate, iar apariţia primului volum la Paris, în decembrie 1973, determină autorităţile sovietice să ia o măsură radicală împotriva autorului „trădător” – expulzarea din URSS, la 13 februarie 1974. Sunt lucruri bine ştiute deja, dar cred că merită amintite, pentru că aici începe povestea lansării în lume a articolului* să nu trăim în minciună! *inclus în prezentul volum ce recuperează câteva pagini de publicistică soljeniţiană.*

Iată contextul în care a fost redactat articolul. O primă variantă fusese scrisă încă din 1972, dar autorul revine asupra lui în septembrie 1973. Tocmai fusese iniţiată o campanie împotriva disidentului Andrei Saharov, prin scrisoarea semnată de 40 de academicieni şi publicată în Pravda *pe 29 august 1973. Două zile mai târziu, scriitorii publică, în aceeaşi revistă, o scrisoare de solidarizare cu demersul academicienilor, exprimându-şi „dispreţul profund” pentru „asemenea oameni, precum Soljeniţîn şi Saharov, care denigrează statul şi orânduirea noastră socială”* (*printre cei 31 de semnatari se află Cinghiz Aitmatov, Valentin Kataev, Mihail Şolohov*). *Ca urmare, Soljeniţîn pregăteşte acest text ca pe o armă, pentru „atacul” împotriva regimului sovietic*; *era „gata de lansare”* (*aflăm din memorialistica sa*) *pentru situaţia în*

care autorul ar fi murit, ar fi fost arestat sau deportat. Articolul este datat 12 februarie 1974 (ziua arestării autorului) şi, în ziua următoare (odată cu autorul său!), porneşte spre Occident, trimis prin intermediul corespondenţilor străini; va fi urmat de altele trei, cu acelaşi mesaj, adresat intelectualităţii sovietice, şi va apărea în numerele imediat următoare ale unor publicaţii din Londra, Paris, Frankfurt şi New York. În URSS, începe tot atunci să circule în samizdat, dar va fi publicat abia în 1988.

Intelectualii care „trăiau în minciună" nu erau doar câteva zeci (judecând după lista celor care nu s-au sfiit să dea asta în scris), erau zeci de mii. Dar cei care dovediseră curaj civic puteau fi număraţi pe degete. Articolul, foarte important la vremea lui, era atât o încurajare pentru cei precum fizicianul Andrei Saharov sau matematicianul Igor Şafarevici, cât şi un îndemn la responsabilitate şi la demnitate, adresat mai ales tinerilor. Laşitatea în masă provocase un revoltător spirit de turmă. A simţi ruşine pentru propria ţară este tot o dovadă de patriotism, ca şi mândria – spune Soljeniţîn în altă parte.

„Minciună" e un cuvânt cu ocurenţă foarte mare în scrierile lui Soljeniţîn care o demască şi o condamnă sub toate formele ei. Atât minciuna individuală, care înseamnă compromis şi complicitate, frică şi falsitate, cât şi minciuna ideologică, cea care „a devenit un stâlp al statului" (afirmă în interviul acordat revistei Time pe 19 ianuarie 1974), cea care inversează scara de valori. Soluţia pentru înzdrăvenirea societăţii, spune autorul, se află la nivel individual: să ne lepădăm de minciună, fiecare în parte. Solidaritatea începe de aici. Turma indistinctă se va transforma astfel într-un grup conştient de sine.

Mesajul articolului este concentrat, vehemenţa şi indignarea clocotesc în tonul alert, care aminteşte de unele pasaje din Arhipelag (în traducere, tocmai pentru a reconstitui acest ritm febril, am păstrat repetiţiile şi am respectat punctuaţia specifică – parantezele şi liniile de

pauză, chiar dacă uneori erau, poate, utilizate excesiv). *Temperatura scrisului este foarte ridicată. Insistă autorul în mod inutil? E prea mult, e redundant? Poate că nu – dacă ne gândim că memoria colectivă e scurtă.*

După câţiva ani, aflat deja în exil, Soljeniţîn se documentează în legătură cu Revoluţia rusă şi lucrează la romanul Roata Roşie, *formulând, în paralel, observaţii care s-au închegat în articolele* Reflecţii asupra Revoluţiei din Februarie (*1980 – 1983*) *şi* Particularităţile a doua revoluţii (*1984*). *Cel dintâi a fost publicat pentru prima dată în 1995, în revista* Moskva; *în 2007 a apărut sub forma unei broşuri şi a avut succes, a provocat dezbateri. Cele două articole au fost publicate împreună în Rusia abia în 2017, la centenarul revoluţiei.*

La Institutul Hoover din Stanford, cercetând materialul despre *Revoluţie, Soljeniţîn are parte de o revelaţie care îi schimbă complet planul romanului. Fusese, încă din tinereţe, un admirator al Revoluţiei din Februarie (un roman neterminat, din această perioadă, poartă titlul* Iubeşte revoluţia!), şi *crezuse că bolşevicii i-au deturnat cursul. O spune şi Gleb Nerjin, personaj autobiografic, deţinutul-matematician din* Primul cerc; *„Pentru un matematician, în istoria anului 1917 nu este nimic surprinzător. Tangenta la 90 de grade, ridicându-se spre infinit, se prăbuşește în prăpastia unui minus infinit. La fel şi Rusia, mai întâi zburând spre o libertate nemaipomenită, pe loc, şi imediat cade în cea mai neagră tiranie”*.

Care este revelaţia? Ţara se îndrepta spre catastrofă încă din primele zile ale Revoluţiei, din cauza incompetenţei celor care intrau în componenţa Guvernului Provizoriu. În cele două articole, Soljenit îi va *dezvolta această idee, vorbind şi despre slăbiciunea ţarului, şi* despre *faptul că monarhia nu s-a apărat absolut deloc. Tot biblioteca Institutului Hoover i-a adus şi certitudinea că Revoluţia rusă a copiat Revoluţia franceză.*

Soljeniţîn nu e nici istoric, nici filosof. E scriitor.

Unul preocupat de probleme istorice şi filosofice, de tot ce înseamnă

Rusia, cu trecutul ei pe care îl cercetează atent, cu prezentul sovietic a cărui minciună o demască şi cu viitorul ei, căutând soluţii de „reîntemeiere" a Rusiei adevărate. Una dintre cauzele Revoluţiei ruse (văzută ca proces, şi nu ca eveniment izolat) a fost, afirmă autorul în articolele din acest volum, slăbirea spirituală a întregii societăţi; ca urmare, soluţiile pe care le va propune în publicistica din anii 1990 – greu depus în practică sau chiar utopice – presupun redescoperirea valorilor spirituale. Perspectiva, moral-religioasă, este vizibil influenţată de gânditori precum Vladimir Soloviov şi Nikolai Berdiaev, reflecţiile sale merg întotdeauna spre sensul profund al evenimentelor.

Revoluţie şi minciună. Care e legătura dintre cele două cuvinte reunite în titlul acestui volum? Revoluţia rusă a fost o catastrofă care a pornit de la minciună – în sensul de falsificări şi compromisuri, de care s-au făcut vinovaţi liderii din Februarie. De la minciuna individuală, propagată şi amplificată, începe falsificarea generală, minciuna ideologică. Ne putem elibera de aceasta din urmă, fiecare dintre noi, spune Soljeniţîn *E simplu: „Să nu trăim în minciună!". Să facem drumul invers.*

Cecilia Maticiuc

SĂ NU TRĂIM

ÎN MINCIUNĂ!

Odinioară nu îndrăzneam nici măcar să scoatem un murmur. Acum, uite că scriem şi citim samizdatul[1], dar când ne adunăm în fumoarele câte unui institut de cercetare ne plângem din suflet unul altuia: câte boacăne nu fac, unde nu ne târăsc *ei* pe noi! Şi lăudăroşenia asta colosală, inutilă când casa e săracă şi în ruină; şi consolidarea unor regimuri barbare; şi înteţirea războaielor civile; şi faptul că l-au crescut în mod

1 Scrieri care, interzise de cenzura sovietică, erau multiplicate prin mijloace proprii și circulau clandestin.

nechibzuit pe Mao Zedong (pe cheltuiala noastră) – iar pe noi ne mână împotriva lui şi trebuie să mergi, altfel încotro s-o apuci? şi fac procese cui vor ei, şi pe cei sănătoşi la minte îi împing în demenţă – tot „ei”, iar noi nu avem nicio putere.

E deja fundul prăpastiei, moartea spirituală, generalizată, ne-a cuprins pe toţi, iar cea fizică va izbucni îndată şi ne va mistui şi pe noi, şi pe copiii noştri, iar noi, ca şi înainte, zâmbim cu laşitate şi îngăimăm gângăvit:

— Dar cum ne-am putea împotrivi noi? Nu avem nicio putere.

Suntem atât de iremediabil dezumanizaţi, încât, pentru troaca noastră sărăcăcioasă de zi cu zi, sacrificăm toate principiile, sufletul nostru, toate eforturile înaintaşilor, toate posibilităţile urmaşilor noştri – numai să nu fie zdruncinată fragila noastră existenţă. Nu ne-a mai rămas nici fermitate, nici mândrie, nici ardoare sinceră. Nici chiar de moartea atomică universală nu ne este frică, de al treilea război mondial nu ne este frică (ne-om ascunde noi într-o crăpătură) – ne e frică doar să facem primii paşi ai curajului civic! Nu cumva să ne îndepărtăm de turmă, să facem singuri un pas – şi să ne trezim dintr-odată fără franzele albe, fără boiler, fără viză de Moscova.

Atâta ne-au împuiat capul la cercurile de învăţământ politic, încât asta s-a fixat în noi, să trăim bine, comod, pentru toată viaţa*: mediul*, condiţiile sociale, de ele nu poţi scăpa, traiul determină conştiinţa, ce suntem noi? nu putem face nimic.

Însă noi putem – *totul*! –, dar ne minţim pe noi înşine ca să ne linştim. Nu sunt „ei” vinovaţi de toate – *noi înşine* suntem, doar *noi*!

Se obiectează: dar, de fapt, nu ai ce plănui! Ne-au astupat gurile, nu ne ascultă, nu ne cer părerea. Cum să-i obligăm *pe ei* să ne asculte?

Să-i facem să-şi schimbe concepţia – e imposibil.

Normal ar fi să-i supunem la noi alegeri! – dar asta nu există înţ ara noastră.

În Occident, oamenii cunosc grevele, manifestaţiile de protest, dar noi suntem prea încuiaţi: cum aşa, dintr-odată – să refuzăm să lucrăm? cum aşa, dintr-odată – să ieşim în stradă?

Alte căi fatale, încercate, în cursul ultimului secol, de amara istorie rusă, cu atât mai mult nu sunt pentru noi şi, de fapt – nu e nevoie! Acum, când toate topoarele au terminat de tăiat ce trebuia, când a încolţit tot ce a fost semănat, ne este clar cât s-au rătăcit, în ce fum s-au pierdut tinerii aceia încrezuţi care aveau de gând ca prin teroare, prin insurecţie sângeroasă şi prin război civil să aducă ţării dreptatea şi fericirea. Nu, mulţumim, părinţi ai luminării! Acum ştim că infamia metodelor are drept rod infamia rezultatelor. Mâinile noastre – să fie curate!

Aşadar, cercul s-a închis? Şi chiar nu există ieşire? Şi ne rămâne doar să aşteptăm, pasiv, să se întâmple deodată ceva *de la sine*?

Dar niciodată un lucru nu se va desprinde de noi *de la sine* dacă noi toţi, în toate zilele, îi vom acorda importanţă, îl vom ridica în slăvi şi îl vom consolida, dacă nu ne vom îndepărta chiar de punctul său nevralgic.

De minciună.

Când violenţa dă buzna în viaţa paşnică a oamenilor, faţa ei se înflăcărează de aroganţă şi, punând asta pe drapel, strigă: „Eu sunt Violenţa! Rupeţi rândurile, daţi-vă la o parte – vă zdrobesc!”. Dar violenţa îmbătrâneşte repede, câţiva ani încă şi deja nu mai are încredere în sine şi, ca să se menţină, să arate cum se cuvine, trebuie neapărat să facă alianţă cu Minciuna. Deoarece: violenţa nu are cum să se camufleze decât prin minciună, iar minciuna poate rezista doar prin violenţă. Şi nu în fiecare zi, nici pe fiecare umăr nu-şi pune violenţa laba ei cea grea: ea cere de la noi doar supunere în faţa minciunii, participare zilnică la minciună – în asta e toată loialitatea.

Şi exact aici se află, neglijată de noi, cea mai simplă, cea mai accesibilă cheie pentru eliberarea noastră: *neparticiparea personală la minciună!* Minciuna n-are

decât să împânzească totul, minciuna n-are decât să domine totul, dar să ne încăpăţânăm măcar asupra acestui lucru: n-are decât să domine, dar *nu prin intermediul meu*\ Şi asta e o breşă în cercul imaginar al pasivităţii noastre! – cea mai uşoară pentru noi şi cea mai distructivă pentru minciună. Pentru că, atunci când oamenii se îndepărtează de minciună, pur şi simplu ea încetează să mai existe. Ca şi o molimă, ea poate exista doar prin oameni.

Nu ne chemăm unii pe alţii, nu ne-am maturizat, ca să ieşim în piaţă şi să strigăm în gura mare adevărul, să spunem cu voce tare ceea ce gândim – nu trebuie, e groaznic. Dar măcar să refuzăm să spunem ceea ce *nu* gândim!

Asta e calea noastră, cea mai uşoară şi mai accesibilă nouă, cu laşitatea noastră înrădăcinată şi organică, mult mai uşoară (e groaznic să pronunţăm) decât împotrivirea civică în maniera lui Gandhi.

Calea noastră: prin nimic să nu susţinem conştient minciuna! Conştientizând unde e graniţa minciunii (fiecare o vede într-un mod diferit), să ne îndepărtăm de această graniţă cangrenată! Să nu lipim între ele oscioarele moarte şi solzişorii Ideologiei, să nu înnădim zdreanţă putredă – şi vom fi uimiţi să vedem cât de repede şi neajutorat va cădea la pământ minciuna, iar ce se cuvine să fie gol – se va arăta lumii gol.

Aşadar, depăşindu-ne sfiiciunea, fiecare dintre noi să aleagă: va rămâne un slujitor voit al minciunii (o, desigur, nu din predispoziţie, ci pentru a-şi hrăni familia, pentru a-şi creşte copiii în spiritul minciunii!) sau e timpul să năpârlească, transformându-se într-un om cinstit, demn de respectul copiilor săi şi al contemporanilor. Şi, începând de azi, el:

— De acum încolo nu va scrie, nu va semna, nu va publica sub nicio formă nici o singură frază care să deformeze, în opinia lui, adevărul;

— Nu va rosti o asemenea frază nici într-o discuţie privată, nici într-una publică, nici în nume propriu, nici de

pe o hârtiuţă ca însemnări pentru lecţie, nici în calitate de propagandist, de profesor, de pedagog, nici într-un rol, pe scenă;

— Pictural, sculptural, fotografic, tehnic, muzical, nu va reprezenta, nu va anexa, nu va transmite prin radio nici o singură idee mincinoasă, nici o singură denaturare a adevărului pe care o va sesiza;

— Nu va da nici oral, nici în scris vreun singur citat „călăuzitor” pentru hatârul cuiva, pentru asigurarea, pentru succesul operei sale, dacă nu împărtăşește pe deplin ideea citată sau dacă ea nu se potriveşte acolo exact;

— Nu se va lăsa constrâns să meargă la o manifestaţie sau la un miting, dacă asta e împotriva dorinţei şi voinţei lui; nu va ţine în mână o pancartă dacă nu va fi perfect de acord cu sloganul de pe ea;

— Nu va ridica mâna să voteze o propunere pe care nu o aprobă sincer; nu va alege, nici prin vot la vedere, nici prin vot secret, o persoană pe care o consideră nedemnă sau îndoielnică;

— Nu se va lăsa mânat la o şedinţă unde e de aşteptat să se discute o problemă într-o manieră coercitivă, deformată;

— Va părăsi imediat şedinţa, adunarea, cursul, spectacolul, sala de cinema atunci când va auzi de la un orator o minciună, o absurditate ideologică sau propagandă neruşinată;

— Nu se va abona şi nici nu va cumpăra vreun număr dintr-un ziar sau o revistă în care informaţia este deformată sau faptele esenţiale sunt trecute sub tăcere.

Nu am enumerat, desigur, toate modalităţile posibile şi necesare de evitare a minciunii. Dar cel care va începe să se limpezească va discerne cu uşurinţă şi alte cazuri, cu o privire limpezită.

Da, la început, asta nu le va reuşi tuturor. Vreunul poate rămâne temporar fără loc de muncă. Tinerilor care vor să trăiască în conformitate cu adevărul ăsta le va

complica, la început, tânăra viaţă: doar şi lecţiile la care trebuie să răspundă sunt pline de minciună, iar ei trebuie să discearnă. Însă nici pentru cel care vrea să fie onest nu a rămas aici vreo portiţă de scăpare: nu există zi în care vreunul dintre noi, chiar şi în cele mai inofensive ştiinţe tehnice, să scape măcar de unul dintre paşii pe care i-am enumerat: de partea adevărului sau de partea minciunii; de partea independenţei spirituale sau de partea servilismului spiritual. Şi cel care nu are destul curaj să-şi apere propriul suflet, acela să nu fie mândru de concepţiile lui progresiste, să nu se laude că el e academician sau artist al poporului, maestru emerit sau general – să-şi spună aşa: sunt o vită şi un laş, nu-mi trebuie decât să fiu sătul, să-mi fie cald şi bine.

Până şi calea asta – cea mai temperată dintre căile de împotrivire – pentru noi, care suntem rămaşi în urmă, nu va fi uşoară. Dar cât de uşoară e în comparaţie cu autoincendierea sau chiar greva foamei: flăcările nu-ţi acoperă corpul, ochii nu crapă de dogoare, iar pâine neagră cu apă curată se va găsi întotdeauna pentru familia ta.

Trădat de noi, înşelat de noi, un mare popor al Europei – poporul cehoslovac – nu ne-a arătat oare cum rezistă, chiar şi împotriva tancurilor, un piept lipsit de apărare, dacă în el se află o inimă demnă?

Nu-i o cale uşoară? – dar e cea mai uşoară dintre căile posibile. Nu e o alternativă uşoară pentru trup, dar e unica pentru suflet. Nu-i o cale uşoară – dar la noi deja există, totuşi, oameni, chiar zeci, care de ani de zile respectă toate aceste puncte, trăiesc în conformitate cu adevărul.

Aşadar: nu să fim noi primii care pornesc pe această cale, ci să ne alăturăm altora! Cu atât mai uşoară şi mai scurtă ni se va părea această cale cu cât vom porni mai uniţi şi mai numeroşi! Vom fi mii – şi nu vor avea ce să ne facă. Vom fi zeci de mii – şi ţara noastră va deveni de nerecunoscut!

Dacă ni se face frică, atunci să nu ne mai plângem că nu ne lasă cineva să respirăm – noi înşine facem asta! Ne mai aplecăm, mai aşteptăm, iar fraţii noştri biologi vor da o mână de ajutor pentru a urgenta citirea gândurilor şi modificarea genelor noastre.

Dacă şi *de asta* ni se face frică, atunci suntem nişte oameni de nimic, irecuperabili, şi nouă ni se adresează dispreţul lui Puşkin:

La ce bun pentru turme o viaţă-n libertate?

Drept moştenire lor mereu le-au fost lăsate Din neam doar jugul cu tălăngi şi biciul.

12 februarie 1974

REFLECŢII ASUPRA

REVOLUŢIEI DIN FEBRUARIE

I. Natura celei nesângeroase (23 – 27 februarie 1917)

Cei trei monarhişti care i-au făcut de petrecanie lui Rasputin[2] pentru a salva coroana şi dinastia au înaintat cu pas ferm pe terenul instabil cu care ne induce în eroare atât de des aparenţa istorică: consecinţele celor mai neîndoielnice acţiuni ale noastre se revelează, brusc, opuse aşteptărilor noastre. Se părea că până şi cei mai răi adversari ai monarhiei ruse nici sub tortură nu i-ar fi putut născoci un asemenea flagel precum personalitatea lui Rasputin. O asemenea combinaţie ingenioasă, astfel încât tocmai un ţăran rus să dezonoreze tocmai monarhia ortodoxă şi tocmai sub forma sfinţeniei. Publicul cititor şi poporul analfabet au fost, fiecare în felul lui, răvăşite de calomnia despre tron şi chiar despre *trădarea* tronului.

Dar, stârpind acest flagel, nu au făcut altceva decât să dea un curs ireversibil distrugerii care va urma. Asasinatul, ca acţiune concretă, a atras atenţia unui mediu mai vast decât cercul considerat pe atunci opinie publică – muncitorilor, soldaţilor şi chiar ţăranilor. Iar participarea la asasinat a celor doi membri ai dinastiei a împins la

2 Grigori Rasputin (1869-1916) a fost asasinat de către prințul Iusupov, marele duce Dimitri Pavlovici și Vladimir Purișkevici, din cauza influenței enorme pe care o avea asupra familiei țarului și a implicării lui în treburile statului.

concluzia că zvonurile legate de Rasputin şi ţarină sunt adevărate, că, uite, chiar şi marii duci sunt nevoiţi să răzbune onoarea Suveranului. Iar faptul că ucigaşii nu au fost pedepsiţi a atras dezaprobarea şi a circulat într-o interpretare obscură: fie că asasinii aveau tot dreptul să facă asta, fie că în cercurile sus-puse nu cauţi dreptatea şi uite că rudele suveranului l-au omorât pe singurul ţăran care reuşise să răzbească până acolo. Astfel, asasinarea lui Rasputin s-a dovedit nu gestul care a apărat monarhia, ci prima împuşcătură a revoluţiei, primul pas real al revoluţiei – alături de congresele Zemgor-ului1 din acele zile de decembrie. Rasputin murise, iar nemulţumirea a răbufnit – şi împotriva cui, aşadar, dacă nu împotriva ţarului?

Dar a mai fost un lucru, chipurile neimportant, o consecinţă a asasinatului: Comandantul Suprem al forţelor imperiale ruse a părăsit armata activă timp de nouă săptămâni. (Astfel s-a împlinit şi prezicerea calculată a făcătorului de minuni din Tobolsk[34], că, fără el, dinastia va pieri: de la moartea sa până la sfârşitul dinastiei s-au scurs doar zece săptămâni.)

Toate întâmplările obişnuite ale vieţii, ajungând în atenţia amplificată a istoriei, încep să pară apoi fatale. Nu a fost nicio legătură între decizia luată de ţar în familie, de a pleca la Cartierul General, şi dezordinile provocate de lipsa pâinii la Petrograd, care au început chiar în ziua următoare. (Poate doar o mică întâmplare: dacă n-ar fi fost cuprins de tristeţe pentru împărăteasă şi dacă ar fi acordat mai multă atenţie treburilor statului, de pildă lucrului cu Rittich1, monarhul ar fi avut două luni pentru a preveni aceste întreruperi în aprovizionarea cu pâine.) Nu a avut legătură nici cu microbii de pojar, care se aflau deja în gâturile copiilor ţarului – totuşi, plecând la Cartierul

3 Zemgor - comitet al zemstvelor orășenești (adunări administrative locale, alcătuite din reprezentanți ai nobilimii, aleși prin vot) în perioada 1915-1919.

4 Rasputin provenea din gubernia Tobolsk.

General cu tatăl său, Aleksei s-ar fi îmbolnăvit la Moghiliov, şi nu la Ţarskoe[56], şi din cauza asta s-ar fi schimbat puternic ordinea ataşamentelor şi a neliniştilor, deschizând posibilitatea unui alt curs al evenimentelor ruseşti.

Examinarea variantelor istorice ne-ar permite uneori să prindem mai bine sensul celor petrecute. Scriitorii ar putea încerca la răspântiile istoriei, cu o unitate de măsură a puterii de convingere accesibilă lor, să înainteze şi pe cărări pe care nu le-a ales istoria, aprofundând înţelegerea noastră asupra evenimentelor printr-o naraţiune cu subiect alternativ. Dar savanţii ne-au interzis *conditionalis*[7] în povestirile despre trecut şi nu ne vom pune problema ce-ar fi fost dacă Suveranul ar fi zăbovit la Ţarskoe Selo pe 23 şi 24 februarie. Un singur lucru: că atunci Protopopov[8] nu ar fi putut atât de mult timp şi cu atâta uşurinţă să-l ducă de nas pe Suveran în legătură cu evenimentele şi, indiferent care ar fi fost deciziile luate, ar fi fost puse direct pe umerii ţarului.

Dar nu, aproape la ora când începuseră să spargă brutăriile în Petersburgskaia Storona1, ţarul a plecat de sub aripa fermă a ţarinei – lipsit de apărare în faţa celei mai responsabile decizii pentru viaţa sa şi pentru cea a Rusiei.

Şi, chiar în aceste zile, într-un mod la fel de fatal, generalul Alekseev[910], bolnav şi slăbit, se întorcea la Cartierul General, înlocuindu-l pe înflăcăratul general

5 Aleksandr Fiodorovici Rittich (1868-1930), senator, ultimul ministru țarist al agriculturii, până la 13 martie 1917.

6 Țarskoe Selo - reședință a familiei imperiale situată la 24 de kilometri de Sankt-Petersburg.

7 în latină în original.

8 Aleksandr Dmitrievici Protopopov (1866-1918), ultimul ministru țarist de interne, arestat și împușcat de bolșevici.

9 Cartier din Sankt-Petersburg.

10 Mihail Vasilievici Alekseev (1857-1918), general de infanterie. După Octombrie, a fost organizatorul primei Armate Albe.

Gurko[11].

Şi, în sfârşit, de ce nu au ajuns până la Suveran cele trei telegrame disperate ale împărătesei, din 27 februarie, de cine au fost interceptate? Cei care le-au interceptat, care l-au privat pe Suveran de informaţii în cea mai primejdioasă zi au influenţat poate mai mult soarta Rusiei decât un întreg corp de Armată Roşie în Războiul Civil.

Însă, chibzuind cât de cât atent la situaţia din capitală, nu se putea nicidecum să rămână nepăsător în aceste săptămâni de ianuarie şi februarie. Nu ar fi pretextat nicicum că Revoluţia din Februarie a izbucnit brusc. Despre coacerea situaţiei revoluţionare, vigilenta Ohrană[12] raporta şi la timp, şi amănunţit – raporta mai mult decât era guvernul capabil să asimileze informaţiile şi să le transforme în decizii. Cercurile guvernamentale cunoşteau foarte bine starea dezastruoasă a garnizoanei din Petrograd, împovărată nechibzuit cu o sută cincizeci de mii de soldaţi, chemaţi fără să fie nevoie înainte de vreme, mereu neînarmaţi, neinstruiţi şi chiar neinstruibili, incredibil de îngrămădiţi în capitala nepotrivită pentru asta, supuşi lâncezelii, pasivităţii, dezorganizării şi receptivităţii la agitaţia revoluţionară. Despre divizia alcătuită, în 1915, în întregime din locuitori ai Petrogradului circula o glumă pe front: „compania petersburgheză de curse”. Iar garda care, în timpul războiului cu Japonia, staţionase la Petrograd şi îl împiedicase, în 1905, să facă revoluţie era acum pe două treimi deja decimată în direcţiile cele mai primejdioase ale frontului. Nu era o noutate pentru guvern nici mişcarea grevistă din uzine, care, de mai bine de un an, acorda sprijin cu bani neidentificaţi, destinaţi unor comitete de grevă anonime, pe care propagandiştii nu-i interceptaseră.

11 Vasili Iosifovici Gurko (1864-1937), general de cavalerie. A emigrat în 1917.

12 Ohrana - Departamentul de Apărare, poliția secretă a Imperiului Rus, înființată ca urmare a atentatului din 16 aprilie 1866 comis de Dimitri Karakozov asupra țarului Alexandru al II-lea. A fost desființată la 4 martie 1917.

În propaganda revoluţionară, guvernul lui Nicolae al II-lea văzuse, timp de zeci de ani, un rău care curge în mod inevitabil, invincibil, însă deja obişnuit. Niciodată, în cursul acestor decenii, guvernul nu şi-a propus să-şi facă propagandă în popor, să clarifice şi să introducă idei puternice în apărarea regimului. Însă nu numai muncitorilor, nu numai soldaţilor-ţărani înapoiaţi, adunaţi grămadă, guvernul nu încercase vreodată, printr-un aparat de propagandă pe care nu l-a creat niciodată, să le lămurească nimic, dar, cine ştie pentru ce, chiar şi întregul corp ofiţeresc îl ocrotea, păstrându-l feciorelnic-ignorant în gândirea de stat. În ciuda acuzaţiilor zgomotoase ale societăţii liberale, guvernul susţinea extrem de moale şi organizaţiile de dreapta, şi publicaţiile de dreapta, iar cavaleri ai monarhiei precum Lev Tihomirov1 se stingeau în anonimat şi în neputinţă. Şi nu apăreau alţii.

E adevărat: nici revoluţionarii nu erau cu mult mai pregătiţi decât guvernul pentru această surprinzătoare revoluţie. Timp de decenii, partidele noastre revoluţionare pregătiseră revoluţia şi numai revoluţia. Însă, puternic divizaţi după eşecurile din 1906, apoi doborâţi de refacerea vieţii ruseşti în timpul lui Stolîpin[1314], apoi de elanul patriotic din anul 1914, ei nu s-au dovedit, în 1917, cu nimic pregătiţi şi aproape că nu au jucat niciun rol în pregătirea stării de spirit revoluţionare (doar au tulburat grevele) – totul a fost făcut nu de sloganurile socialiste, ci de către Duma de Stat, discursurile ei au instigat societatea şi au pregătit-o pentru revoluţie. Şi a apărut

13 Lev Aleksandrovici Tihomirov (1852-1923), scriitor și publicist. Emigrează în 1882 pentru a nu fi arestat din cauza activității revoluționare, dar se întoarce în 1889, după ce renunțase la ideile revoluționare, și devine monarhist. Este membru al consiliului Direcției Generale a Tipăriturilor în timpul guvernării lui Stolîpin. în ultimii 10 ani din viață, trăiește retras și lucrează la tratatul Fundamentele filosofico-religioase ale istoriei.

14 Piotr Arkadievici Stolîpin (1862-1911), ministru de interne, președinte al Consiliului de Miniștri. A condus acțiuni de reprimare a terorismului, intensificat în 1906, și a coordonat o importantă reformă agrară. A fost asasinat de un agent al Ohranei.

revoluţia ca o mişcare stihială a batalioanelor de rezervă, acolo unde nici nu existau organizaţii secrete regulate ale soldaţilor. În realizarea revoluţiei, nu s-a manifestat niciunul dintre partidele revoluţionare, nici măcar un singur revoluţionar nu a fost rănit sau zgâriat în luptele de stradă – dar cu atât mai energic s-au repezit să apuce prada, puterea în primele zile şi să îndese în ideologia lor ceea ce se petrecea.

Ciheidze1, Skobelev[15] şi Kerenski[16] au condus Sovietul[17] nu în calitate de lideri ai partidului lor (nu erau decât membri întâmplători), ci în calitate de deputaţi de stânga ai Dumei. Astfel, revoluţia a început fără revoluţionari.

Totul a fost pregătit fără tăinuiri, la vedere, dar guvernul s-a împăcat cu defăimările lansate în mod deschis în presă la adresa lui – asta pe timp de război! – şi cu atacurile pline de ură, lansate în mod deschis de radicali în interiorul Dumei şi în afara ei. Nici un singur ziar nu a fost închis măcar o zi. Miliukov[18], de la tribuna Dumei, îi acuza calomnios pe împărăteasă şi pe prim-ministru de trădare de stat – nu a fost exclus nici măcar dintr-o singură şedinţă a Dumei, darămite să fie persecutat cumva. Congresele din decembrie ale Zemgor-ului au proclamat deciziile legate de aceeaşi trădare a guvernului şi de răsturnarea lui – şi nici un singur participant nu a fost reţinut măcar o

15 Nikolai Semionovici Ciheidze (1864-1926), lider menșevic, președinte al Sovietului de Deputați ai Muncitorilor (până în 22 septembrie 1917). După Octombrie, a fost președinte al Adunării Constituante georgiene. Emigrează în Franța în 1921.

16 Aleksandr Fiodorovici Kerenski (1881-1970), membru al Partidului Eserilor, prim-ministru al Guvernului Provizoriu (iulie-noiembrie 1917). Emigrează în Franța; în 1940 se stabilește în SUA.

17 Sovietul de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților (prescurtat Sovdep) - organ de conducere înființat la Sankt-Petersburg în primele zile ale Revoluției din februarie 1917, redenumit în 1924 Sovietul Orășenesc Leningrad.

18 Pavel Nikolaevici Miliukov (1859-1943), unul dintre liderii Partidului Cadeților, ministru de externe în Guvernul Provizoriu. Emigrează în 1918, se stabilește în Franța în 1920.

jumătate de oră. Şi toată această minciună se rotea încet, precum fulgii de funingine, şi se aşeza, se aşeza în conştiinţa populară, se stratifica în ea – împreună cu zvonurile neclare despre Rasputin – din aceleaşi sfere aristocratice.

Ceea ce nu se putea nici măcar şopti în Rusia înainte de 1917 – acum putem să spunem până răguşim, până obosim: guvernul rus aproape că nu a luptat pentru existenţa sa împotriva acţiunilor subversive.

În aceste zile de februarie, agitatorii, cu pietre şi cu ameninţări, i-au forţat pe muncitorii din uzinele de apărare militară să facă grevă – asta pe timp de război! – şi au fost reţinuţi vreo douăzeci dintre ei, dar nu numai că niciunul nu a fost împuşcat – sau măcar deferit justiţiei –, ci, după numai câteva ore, toţi au fost eliberaţi, să-şi continue agitaţia. (Raportul şefului de departament al poliţiei, Vasiliev, conform căruia în noaptea de 26 februarie a arestat cu succes 140 de instigatori, este o minciună funcţionărească, revoluţia e cea care a umflat apoi acest raport. Au fost arestaţi 5 bolşevici, comitetul din Petersburg, printre care sora lui Lenin, Anna Elizarova, şi Podvoiski[19], care va deveni cunoscut în curând.)

Pâinea? Dar astăzi noi înţelegem că, în sine, laţul pâinii nu a fost atât de strâns pentru a sugruma Petrogradul, cu atât mai puţin Rusia. Nu numai că nu începuse foametea, dar nici măcar o adevărată lipsă de pâine în Petrograd în acele zile nu începuse încă. După reprezentările noastre de azi – ce foamete-i asta, dacă stai la rând şi – ia câtă pâine poţi duce în mâini? Iar în multe uzine, administraţia însăşi făcea aprovizionarea – acolo nici nu ştiau ce sunt cozile la pâine. Iar garnizoana nu a simţit absolut deloc lipsa pâinii. Dar ea a decis toată

19 Nikolai Ilici Podvoiski (1880-1948), revoluționar bolșevic, arestat în noiembrie 1916, iar în februarie 1917 condamnat la deportare în Siberia, este eliberat în timpul Revoluției din Februarie. Este unul dintre organizatorii Revoluției din Octombrie și autorul simbolului Armatei Roșii - steaua roșie cu cinci colțuri. în perioada 23 noiembrie 1917 - 13 martie 1918, este Comisar al poporului pentru Probleme Militare.

treaba.

Întreaga Rusie şi acelaşi Petrograd vor mai cunoaşte oare asemenea întreruperi în aprovizionarea cu pâine – şi le vor răbda? Ştim astăzi că exact acest oraş, în timpul celui de-al doilea război împotriva exact acestei Germanii, a acceptat docil să trăiască – nu o săptămână, ci un an – nu cu două funturi1 de pâine pe zi, cu o treime de funt – şi fără toate celelalte produse, accesibile pe scară largă în februarie 1917, şi nu s-a iscat niciun fel de revoluţie. Iar în 1931, şi oraşele Sudului bogat în grâu au tot trăit cu o jumătate de funt de pâine, fără să fie niciun război! – a trecut şi asta. Acum ştim că nicio foamete nu provoacă o revoluţie dacă sunt susţinute entuziasmul naţional sau teroarea cekistă[2021], sau şi una, şi alta în acelaşi timp. Dar în februarie 1917 nu era niciuna, nici cealaltă şi – dă pâine! Atunci erau alte concepţii despre saţietate şi foamete.

Pentru a provoca panică, e de ajuns un minimum critic de zvonuri – dar s-au întâlnit multe dintr-astea. Un singur zvon că se va da câte un funt pe zi de persoană i-a zguduit pe muncitorii din suburbie mai mult decât o făcuse toată propaganda revoluţionară anterioară a partidelor. (S-a constatat că unii brutari din Petrograd vindeau faina în provincie, unde era mai scumpă, şi nu puţini dintre ei vor deveni curând bolşevici.) Ba s-au apucat să facă grevă chiar şi uzinele în care pâinea era furnizată ireproşabil.

Un şoc distrugător provocat de zvonuri poate avea loc în timpul oricărei guvernări, în orice loc al ţării. Însă numai un guvern slab se prăbuşește din cauza lui. (Multe zvonuri au apărut şi în timpul războiului germano-sovietic, dar atunci, puterea fiind inflexibilă, nu s-a zdruncinat nimic.) Guvernul rus nu a stăpânit populaţia capitalei nici prin măsuri autoritare, nici psihologic.

---

20 Funt - aproximativ jumătate de kilogram.

21 CEKA - Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției, a funcționat în perioada 1917-1922; a precedat organele de securitate sovietică.

Însă, în ultimele luni, deja nu mai credea în el însuşi, nu credea nici în vreuna dintre acţiunile sale, cu atât mai mult chiar în zilele în care s-au produs evenimentele nu a sesizat nici urgenţa, nici importanţa lor, nici posibilitatea de a lua măsuri. Centrala telefonică apărată de guvern a deservit, în toate orele revoluţiei, oraşul, Duma şi pe revoluţionari! – şi nu numai că nu s-au priceput să le afle intenţiile, dar nici nu le-a trecut prin minte să decupleze telefonul şi să-i izoleze. S-a lăsat noaptea – revoluţionarii s-au întors la casele lor, dar autorităţile nici n-au încercat să ia măsuri energice; noaptea, şi-au tras sufletul în speranţa, timidă, că dimineaţă coşmarul acesta nu va reîncepe. De la încrederea în sine anterioară, care le paralizase, au fost cuprinse de o ezitare înfrigurată. La început, revoltele nu păreau serioase, se potolesc singure – şi dintr-odată au alunecat, într-un mod incontrolabil, în revoluţie.

Revoluţia e un haos cu un pivot invizibil. Ea poate triumfa chiar şi fără să fie condusă de nimeni.

Conform rapoartelor lui Habalov1, Protopopov şi Beliaev[22][23], cei de la Cartierul General al armatei nu au putut pricepe multă vreme că autorităţile erau lipsite de mijloace de reprimare, iar cazacii trădaseră guvernul. În batalionul Volînski, acolo unde a şi început totul, ofiţerii nici măcar nu erau încazarmaţi, înnoptaseră acasă, aşa că soldaţilor li s-a dat muniţie în absenţa lor. Însă a început rebeliunea – ofiţerilor nici măcar nu li s-a ordonat să-şi oprească batalionul. În seara de 27 februarie, când Palatul Taurida a rămas descoperit, fără apărare, Habalov, având forţe armate la dispoziţie, nu a încercat să pună stăpânire pe el, ci a stat la discuţii, dacă să-şi croiască drum spre Ţarskoe Selo, unde putea ajunge, de fapt, cu uşurinţă. (în cursul tuturor acestor zile, el nu a dovedit inventivitate decât o singură dată: când, deja arestat, a fost dus în

22 Serghei Semionovici Habalov (1858-1924), comandantul regiunii militare Petrograd.

23 Mihail Alekseevici Beliaev (1864-1918), ultimul ministru de război al Imperiului Țarist.

Palatul Taurida, şi-a dat un nume fals, al unui general cazac în rezervă, şi a fost eliberat imediat. Singura dovadă de ingeniozitate, în afară de cea arătată de mitropolitul Pitirim[24].)

Ohrana estimase că Petrogradul avea nevoie de 60 de mii de combatanţi loiali guvernului. În aceste zile de februarie, forţele de poliţie, împreună cu unităţile de şcoală ale batalioanelor în rezervă şi cazacii care trădaseră, alcătuiau în total 12 mii – dar, de fapt, dispuse să lupte s-au dovedit doar poliţia (3500 de oameni) şi jandarmeria, ele au apărat regimul care, el însuşi, nu dorea să se apere. Însă poliţia era nu numai prea puţin numeroasă, dar şi prost înarmată: doar revolvere şi săbii, nu avea nici măcar puşti, nici arme cu tragere rapidă, nici explozive sau bombe fumigene. (La început, zvonurile înfricoşătoare, apoi iresponsabila presă din februarie au înjghebat legenda cum că poliţiştii au fost deghizaţi în soldaţi şi înarmaţi cu mitraliere şi, din podurile caselor, au tras în mulţime. Dar acest lucru, lipsit de sens din punct de vedere militar, nu a fost făcut de nimeni nicăieri în Petrograd şi nici un singur post de acest fel şi nici o singură mitralieră nu au fost reperate în cursul acestor zile, iar poliţia nicidecum nu a avut mitraliere şi nici nu a fost instruită să le folosească – toate astea s-au păstrat în amintirea mulţimii din cauza propriilor ei împuşcături haotice şi a ricoşeurilor – şi în acest fel a prins intriga încâlcită.

Puterea nu a avut nici afluenţă de voluntari, de apărători benevoli, asta e foarte semnificativ. În afară de colonelul Kutepov[25][26], de câţiva ofiţeri moscoviţi, de un

24 Episodul la care se referă Soljeniţîn este următorul: pe 27-28 februarie 1917, în Mănăstirea Aleksandr Nevski din Petersburg năvăleşte un grup de revoluţionari care fac percheziţie, căutând arme, şi îl arestează pe mitropolitul Pitirim, pe numele de mirean Pavel Vasilievici Oknov (1858-1920).

25A cesta este dus apoi la Kerenski, în Palatul Taurida, unde îşi exprimă dorinţa de a se retrage din activitate şi, drept urmare, este eliberat.

26 Aleksandr Pavlovici Kutepov (1882-1930), general de infanterie

batalion mobil şi de câteva victime ale rebeliunii – nimeni la Petrograd nu s-a distins în apărarea tronului şi cu atât mai mult nu a avut succes. (Iar la Moscova şi mai rău.) Tineretul din şcolile militare? – nu a fost chemat în ajutor (şi, mai târziu, statul-major al regiunii s-a grăbit să dea ordine prin telefon tuturor ofiţerilor şi iuncherilor să fie predat oricine ar fi vrut să se opună). Nu au fost chemaţi în ajutor – dar, să remarcăm, şcolile nici nu s-au aruncat singure în luptă, precum nepieritorul Alcázar din Toledo în 1936. În februarie 1917, nimeni la noi nu a încercat să înfiinţeze un Alcázar rus – nici în fortăreaţa Petropavlovsk, nici în clădirea Amiralităţii şi nici în vreo şcoală militară. În şcoala Nikolaevski a fost o mişcare, dar nu a luat amploare (în şcoala Pavlovski a fost şi mai slabă).

Dar organizaţiile monarhice? – nu erau serioase, cu atât mai puţin capabile să ia armele: nu s-au descurcat nici cu peniţele, de unde să se descurce cu armele? Dar Uniunea Poporului Rus[27]? Totul era găunos, nu exista nimic. Dar favoriţii tronului, dar stâlpii lui, dar piramida de funcţionari care strălucea în Petersburgul guvernamental – ce spuneau ei? de ce nu au dat năvală într-o cohortă defensivă? ei erau bătrâni, dar copiii lor, atât de riguros educaţi? Ehei, fugi de-aici, toţi erau puşi numai pe luat. *Nici un singur om* din suita imperială, de la Curte, din guvern, din Senat, niciun conte cu privilegii şi nimeni dintre fiii lor de aur nu a opus rezistenţă şi nu şi-a riscat viaţa. Toată administraţia imperială şi întreaga pătură aristocratică superioară, în aceste zile de februarie, s-au predat ca iepurii – de asta a şi fost exagerat tabloul fals al unui entuziasm revoluţionar unanim în Rusia. (Nu e oare generalul Baranov singurul care a opus rezistenţă în momentul arestării sale? – aşa a menţionat *Izvestia*, publicaţia Sovietului de Deputaţi ai Muncitorilor.)

Apoi, în emigraţie, monarhiştii au tot spus, timp de

(1920), unul dintre organizatorii mișcării albgardiste.

27 Uniunea Poporului Rus - organizație naționalistă (1905-1917) condusă de V.M. Purișkevici.

decenii, că toată lumea l-a trădat pe nefericitul Suveran şi el a rămas singur cuc. Dar, înaintea tuturor, l-au trădat monarhiştii: toţi, unul după altul, marii duci, istericul Purişkevici, vulcanicul Şulghin, Markov şi Zamâslovski, care au trecut în ilegalitate, dar şi revista-pricolici Nevoie *vrentia*[28]. În ce priveşte lovitura de stat – dintre ei, nu a condamnat-o deschis *nimeni*.

Atunci, într-adevăr, cât valora această putere, dacă nimeni nu a încercat să o apere?

Până în prezent, emigraţia rusă a menţinut şi chiar a dezvoltat argumentaţia justă că, în cursul acestor zile, evlaviosul nostru împărat a fost înconjurat de nulităţi şi de trădători. Da, aşa e. Dar: nu e a lui oare vina esenţială? Cine a ales şi a numit aceste nulităţi, dacă nu el însuşi? Cu cine şi-a exercitat el timp de 22 de ani puterea absolută? Cum a fost posibil să-i găsească, cu o asemenea orbire uimitor de consecventă, doar pe cei mai răi şi mai incapabili – în toate posturile guvernamentale şi militare? Tocmai pe toţi aceşti trădători – să-i alegi şi să-i promovezi? Seria colectivă de numiri în funcţie nu poate fi o întâmplare. Pentru naufragiul unui vas, cine răspunde în cea mai mare măsură, dacă nu căpitanul?

De unde această inimaginabilă dezorientare şi inutilitate a tuturor miniştrilor şi a tuturor înalţilor comandanţi militari? De ce, în aceste săptămâni de mare încercare pentru Rusia, a fost numit prim-ministru – cu forţa, împotriva raţiunii – indolentul prinţ Goliţân1, care nu avea experienţă şi nu voia puterea? Iar ca ministru de război – conţopistul Beliaev? (Pentru că amândoi o cuceriseră pe împărăteasă prin ajutorul pe care îl

28 Novoe vremia - una dintre cele mai importante și mai longevive publicații (1868-1917) din Imperiul Rus. Soljenițîn remarcă aici capacitatea ei de a se transforma, de a-și schimba orientarea. Sub conducerea lui A.S. Suvorin (1876-1912), revista căpătase o reputație proastă, fiind considerată servilă și lipsită de principii.

dăduseră Comitetului Doamnelor[29][30].) De ce principalul teren al puterii – Ministerul de Interne – a fost încredinţat flecarului, mincinosului, istericului şi laşului Protopopov, înnebunit de această putere? La garnizoana din Petrograd – oricum denaturată şi lipsită de sens –, de unde şi pentru ce l-au scos pe generalul Habalov, un bădăran pe jumătate adormit, mediocru, lipsit de voinţă, prost? De ce, atunci când problema pâinii a agravat tensiunile din capitală, distribuirea ei a fost încredinţată lui Weiss, un om lipsit de personalitate şi iresponsabil? Iar poliţia capitalei – încredinţată unui novice din Varşovia? Să spunem că s-a înşelat doar în privinţa comandantului militar din Petrograd – dar la Moscova a fost numit Mrozovski, tot o nulitate. Nici în alte locuri ale imperiului comandanţii regiunilor militare (Sandeţki, Kuropatkin) şi guvernatorii nu erau mai buni. Şi statul-major general, şi toate fronturile erau conduse nu de cei mai talentaţi şi chiar nici de cei mai devotaţi monarhului lor. (Doar la conducerea flotei marine s-au aflat, nu pentru mult timp, sclipitorii Kolceak1 şi Nepenin[31][32], doi dintre cei mai tineri amirali din Europa – dar cel de-al doilea s-a dovedit îmbătat de idei liberale.) Şi trebuia să ai un antitalent special în alegerea oamenilor ca să-l trimiţi în calitate de general, pentru acţiuni decisive în zilele decisive, pe ludovici Ivanov, fără să-i vezi incompetenţa în timpul zecilor de mese oficiale imperiale. E un antitalent să te înconjuri de nulităţi şi să le ţii alături. (Cum s-a întâmplat şi la începutul teribilului Război Mondial, când ţarul a fost surprins cu aleşii lui – superficialul Sazonov şi neghiobul Suhomlinovâi, care băgaseră Rusia în război.)

Oameni cu tot felul de calităţi nu dispar niciodată

29 Nikolai Dmitrievici Goliţîn (1850-1925), ultimul prim-ministru al Imperiului Ţarist (9 ianuarie 1917 - 12 martie 1917).

30 Comitetul Doamnelor organiza seri caritabile.

31 Aleksandr Vasilievici Kolceak (1874-1920), amiral, organizator al Armatei Albe. învins de Armata Roșie, este luat prizonier și împușcat.

32 Adrian Ivanovici Nepenin (1871-1917), viceamiral, comandant al Flotei Mării Baltice (16 septembrie 1916-4 martie 1917).

într-o ţară imensă. Dar, în anumite perioade tulburi, celor mai buni li se închid căile de avansare.

Orice popor are dreptul să se aştepte la *vigoare* din partea guvernului său – altfel, pentru ce mai e guvern?

La începutul anului 1917, monarhia rusă încă avea o colosală forţă materială, în condiţiile în care deţinea nenumărate bunuri. Şi pentru a duce războiul: industria militară care se dezvoltase deja, o concentrare pe front a unui armament excepţional fără precedent, un corp ofiţeresc încă nedecimat şi milioane de soldaţi care încă nu refuzaseră niciodată să lupte. Şi pentru a menţine ordinea interioară: imaginea ţarului era neclintită în concepţia

Rusiei ţărăneşti, iar în ce priveşte reprimarea revoltelor urbane a găsi trupe nu reprezenta o dificultate.

Tronul a cedat nu din slăbiciune materială, nici măcar nu a început o luptă materială. Puterea fizică, aflată în mâinile ţarului, nu a fost exercitată împotriva revoluţiei, în 1905, pe Presnia1, a reprimat o revoltă mai flagrantă – dar acum, la Petrograd, pur şi simplu nu s-a apărat. Melgunov[33] scrie, pe bună dreptate: „Succesul unei revoluţii, aşa cum a arătat orice experienţă istorică, depinde întotdeauna nu atât de forţa exploziei, cât de slăbiciunea rezistenţei”. Încă din secolul al XIX-lea, toate vocile autorizate au admis că diversele revoluţii de stradă de după 1848 s-au terminat, epoca revoltelor urbane s-a încheiat, armamentul statelor nu dădea mulţimii nicio posibilitate de a câştiga luptele de stradă. Puterea are telegraf, telefon, căi ferate, mitraliere, artilerie, maşini blindate, care pot fi utilizate de mici detaşamente de oameni fideli guvernului, fără să se aducă în luptă mari unităţi militare. Vremea baricadelor de stradă se încheiase pentru totdeauna. Dar în februarie, la Petrograd, autorităţile au acţionat împotriva oricărui bun-simţ şi legilor tacticii: nu şi-au folosit controlul asupra telefonului şi telegrafului, nu şi-au folosit în niciun caz avantajul

33 Strada Presnia, din Moscova, este unul dintre locurile în care s-au produs confruntări în timpul revoltei din decembrie 1905.

armelor, nu şi-au ţinut în mână puţinele forţe de intervenţie, ci le-au împrăştiat, fără apărare, prin oraş.

Nu din slăbiciune materială a cedat tronul – mult mai devreme a cedat spiritul, şi al său, şi al guvernului. Guvernul rus, în februarie 1917, nu a arătat forţă nici cât un muşchi subţire de copil, s-a arătat mai neputincios decât un şoarece. Puterea a pierdut Revoluţia din Februarie înainte chiar ca ea să înceapă. A fost aici şi efectul traumatismului din 1905, din nefericita zi de 9 ianuarie1. Suveranul nu şi-a iertat niciodată fatala vărsare de sânge. Mai mult decât orice, se temea acum să recurgă la forţa armată împotriva propriului său popor înainte de a fi nevoie şi mai mult decât ar fi fost nevoie. Şi încă pe timp de război! – să faci vărsare de sânge pe străzi! încă din luna mai 1915, în timpul pogromului antigerman de la Moscova[34][35], s-a dat ordin poliţiei: în niciun caz să nu facă uz de armă împotriva poporului. Deşi această tactică a arătat atunci totala neputinţă a autorităţilor şi atotputernicia populaţiei, interdicţia de a recurge la arme împotriva mulţimii s-a perpetuat până în zilele de februarie la Petrograd. Şi, din nou, autorităţile s-au trezit la fel de neputincioase ca şi atunci.

Toate ordinele preliminare date responsabililor capitalei şi toate deciziile din aceste zile au fost luate de către ţar dintr-un excepţional sentiment, dragostea de pace, măreţ pentru un creştin, însă dezastruos pentru cârmuitorul unei mari puteri. De aceea a triumfat Revoluţia din Februarie cu asemenea uşurinţă şi *într-un mod nesângeros* (totuşi, în Petrograd câteva sute, iar conform Uniunii Oraşelor[36] – chiar şi până la 1500 de

---

34 9/22 ianuarie 1905 - ziua care a rămas în istoria Rusiei cu denumirea de „Duminica însângerată“, când gărzile imperiale au tras în mulțimea de protestatari pașnici din Sankt-Petersburg. Acesta este considerat punctul de plecare al Revoluției ruse.

35 In mai 1915, exasperată de primele înfrângeri, mulțimea a devastat magazinele aparținând proprietarilor care aveau nume german.

36 Uniunea Orașelor - organizație înființată în 1914 cu scopul de a sprijini guvernul țarist în timpul războiului.

morţi, răniţi şi oameni care au înnebunit, şi 4.000 de arestaţi de noua putere) – şi, vai, cât de scump vom plăti această uşurinţă şi această dragoste de pace! (Nici până azi nu am terminat de plătit.)

Dinastia şi-a pus capăt zilelor pentru a nu provoca o vărsare de sânge sau, Doamne fereşte, un război civil.

Şi a provocat – una mai rea, mai îndelungată, însă fără drapelul unificator al tronului.

II. Prăbuşire în trei zile (28 februarie – 2 martie 1917)

Cine s-ar fi putut aştepta, cine s-ar fi apucat să prevadă că cel mai puternic imperiu al lumii se va prăbuşi cu o rapiditate inimaginabilă? Că o dinastie de trei sute de ani, o monarhie de cinci sute de ani nu va face nici cea mai mică încercare de a rezista? Nu a existat nici un singur profet. Nici un singur revoluţionar, nimeni dintre adversarii care făceau să explodeze bombe sau doar să erupă satire nu a îndrăznit vreodată să presupună aşa ceva. Să fie sute de ani ca o stâncă – şi să se năruiască în trei zile? Chiar în două: în ziua de 1 martie, nimeni nu-i propusese încă ţarului să abdice; în ziua de 3 martie va abdica nu numai Nicolae al II-lea, ci întreaga dinastie. Cadeţii1 (Miliukov la primele recepţii diplomatice) au recunoscut faţă de străini că ei înşişi sunt uimiţi de rapiditatea şi uşurinţa succesului. (însă Blocul Progresist[37] nici nu visa, nici nu voia să îndepărteze dinastia Romanovilor de la putere, ci reuşise doar să limiteze puterea monarhiei în folosul organizaţiilor obşteşti importante ale oraşului. Şi pe însuşi Nicolae al II-lea l-ar fi păstrat cu dragă inimă în funcţie, de vreme ce le făcuse mari concesii, doar cu puţin mai înainte.)

Dar, cu acea ezitare cam plăpândă, ca şi în urmă cu cinci ani deja – nici de a-şi aduce un guvern puternic şi inteligent, nici de a face radical concesii cadeţilor –, Suveranul a continuat să ezite şi după atacurile din

37 Cădeți - membrii Partidului Constituțional Democratic (1905-1917), de orientare social-liberală, înființat de Pavel Miliukov.

noiembrie ale Dumei, şi după furioasele congrese din decembrie ale Zemgor-ului şi nobilimii, şi după uciderea lui Rasputin, şi după întreaga săptămână de tulburări din februarie la Retrograd – tot spera, tot aştepta ca totul să se aranjeze de la sine, tot ezita, tot ezita – şi, dintr-odată, aproape fără o presiune exterioară, s-a aruncat singur din cuibul de trei sute de ani, mai mult decât se cerea ori decât se aştepta de la el.

Monarhia e un sistem puternic, însă numai dacă are un monarh nu prea slab.

Să fie creştin pe tron – da, însă nu până la a-şi uita îndatoririle, nu până la a nu vedea catastrofa care se apropie.

În limba rusă există cuvântul *zaţaritsea*. Înseamnă: a uita de toate, domnind[38].

Paradele, instrucţiile, defilarea trupelor favorite şi pavilioanele de flori pentru împărăteasă la inspecţiile făcute Gărzii i-au împiedicat Suveranului vederea asupra ţării.

Întreaga domnie a lui Nicolae al II-lea constă în două cicluri care se repetă, fiecare pe câte unsprezece ani. Şi, în limitele fiecărui ciclu, el a avut darul nefericit de a duce ţara de la starea de prosperitate stabilă – la marginea abisului: în octombrie 1905 şi în februarie 1917. Toate dezbaterile ruseşti se poartă astăzi asupra celui de-al doilea ciclu – dar totul se întâmplase deja în primul. În timpul domniei sale somnolente, când lipsa de acţiune este aleasă drept cea mai comodă formă de acţiune, monarhul nostru fatal a accelerat de două ori pieirea Rusiei. Şi asta – în condiţiile în care avea cele mai bune calităţi sufleteşti şi cele mai bune intenţii!

După primul ciclu dezastruos, Dumnezeu i l-a trimis pe Stolîpin. O dată în viaţa sa, Nicolae a ales nu o nulitate, ca de obicei, ci un mare om. Acest mare om a scos din haos şi Rusia, şi dinastia, şi pe ţar. Dar pe acest mare om Suveranul nu l-a suportat alături, l-a trădat.

38 Cu sensul: a domni prea mult.

Mai nefericit decât toţi din cauza propriei lui neputinţe, niciodată nu s-a încumetat nici să facă un pas curajos, nici chiar să se exprime curajos. Nu să reformeze ca Petru cel Mare, dar nu a putut nici să meargă el însuşi, precum străbunicul său Nicolae I, în răzmeriţa provocată de holeră[39] – şi să o înăbuşe, iar după ce iese din spitalul plin cu bolnavi să-şi ardă pe câmp îmbrăcămintea, până la lenjeria de corp. La începutul războiului cu Germania, a putut doar să repete palid cuvintele lui Alexandru I: „Nu voi depune armele atâta timp cât ultimul soldat inamic...", şi nu să zguduie precum acela: „Mai degrabă îmi tai barba şi mă duc în Siberia!". Sau precum Alexandru al III-lea: „Pentru singurul prieten al Rusiei, prinţul Nicolae al Muntenegrului!" – iată cât suntem de puternici sufleteşte! Poate că ţarii anteriori ai dinastiei Romanov au fost, toţi, inferiori din punct de vedere moral lui Nicolae al II-lea – şi Petru, bineînţeles, care a călcat în picioare sufletul poporului, şi egoista Ecaterina –, dar lor li s-a iertat asta, pentru că au ştiut să întruchipeze imensa forţă a Rusiei. Iar Nicolae al II-lea, cu blândeţea şi puritatea lui, aproape ireproşabil, amintind, se pare, mai mult de Feodor Ivanovici[40], nu este iertat cu atât mai mult cu cât, nepotrivit cu locul şi cu vremurile, a fost blând şi paşnic.

Corespondenţa lui cu soţia, descoperită recent, a fost aruncată la picioarele milioanelor de cititori (cu cine a fost soarta mai crudă?), şi nu putem să nu citim: „Nu trebuie să spui – am o voinţă mititică. Pur şi simplu eşti puţintel slab şi nu ai încredere în tine... şi puţin înclinat să te încrezi în sfaturilor altora".

În ezitarea lui, nepotrivită pentru un ţar, se află marele său viciu în ce priveşte tronul rusesc. Într-un asemenea conflict înverşunat cu clasa socială superioară, ar fi putut să fie ca o stâncă, dar s-a lăsat încovoiat şi

39 în 1831, epidemia de holeră se răspândise în Rusia până în provincia Novgorod, unde a provocat revolte pe care, prin prezența sa în mijlocul bolnavilor, Nicolae I a reușit să le înăbușe.

40 Feodor I Ivanovici (1557-1598), ultimul țar din dinastia Rurik, fiul lui Ivan cel Groaznic.

intimidat. Nu recunoştea asta, dar în sinea lui era speriat şi de Zemstvă, şi de Dumă, şi de Blocul Progresist, şi de presa liberală şi le-a cedat – ba propria-i autocraţie (începând cu toamna lui 1905), ba miniştrii lui preferaţi, unul după altul (în vara lui 1915), tot sperând să astupe gura nesăţioasă – şi s-a băgat singur în situaţia de a nu mai avea pe cine să numească. Era conştient de slăbiciunea lui faţă de clasa socială superioară, iar asta era deja o semivictorie pentru viitoarea revoluţie. În august 1915, o singură dată şi-a concentrat voinţa împotriva tuturor – şi a susţinut Comandamentul Suprem, dar şi aceea o realizare foarte ambiguă, care îl dădea la o parte de la cârma statului. Şi, stând la cârmă – a aţipit din nou, cu atât mai mult nu a dat dovadă de pricepere şi interes de a conduce ţara energic.

Şi-a susţinut, împotriva tuturor, Comandamentul Suprem – măcar de s-ar fi folosit de el în aceste zile cruciale! Chiar în acele zile era exact ce trebuia, ceva mai bun nu se putea inventa! Plecarea lui de la Ţarskoe Selo, întâmplător exact în ajunul tulburărilor – nu era oare mai just să o înţeleagă ca pe voia Domnului: să răzbească până la Cartierul General, până la forţă, până la putere? până la nodul de comunicaţie, până la nodul de unde să dea toate dispoziţiile? Nu ar fi putut să ocupe o poziţie mai avantajoasă împotriva revoluţiei de la Petrograd, care urma să înceapă!

În seara de 27 februarie, ea triumfase la Petrograd – dar numai acolo. Toată Rusia imensă rămânea strict supusă şefilor şi nu aştepta niciun fel de revoluţie de nicăieri. Întreaga armată era pe picior de război, gata să ducă la îndeplinire orice plan limpede al conducătorului său.

Un asemenea plan, în acea noapte, parcă începea să se realizeze: trimiterea regimentelor combatante la răzvrătită garnizoană de rezervă, incapabilă să lupte. Succesul militar al operaţiunii nu trezea îndoieli şi au existat multe regimente deloc accesibile pentru agitaţia

dezorganizării – cum nu s-a lăsat urnit de ea regimentul din Tarutin, care ajunsese deja la ţintă. (Doar că de unul singur, poate că, dacă ar fi fost dirijat, ar fi putut să pună în aplicare întregul plan.)

Însă operaţia de represiune nu era necesară chiar la o asemenea amploare. Pentru ca tulburările de stradă din Petrograd să fi luat turnura unei revoluţii ruse generale, ar fi trebuit ca: Rusia să înceteze să alimenteze cu pâine aceste revolte, iar revoltaţii să alimenteze Rusia cu agitaţie. Abia a terminat de fermentat componenţa ad-hoc a Sovietului de Deputaţi ai Muncitorilor, că prima lor grijă a fost: să restabilească legăturile feroviare între Moscova şi Petrograd. Aici era punctul lor slab! – aici trebuia lovit! (Cum îi propunea colonelul Martânov generalului Mrozovski.) Să ne imaginăm o putere vigilentă şi decisă: cât de simplu şi de expeditiv ar fi blocat acest loc mlăştinos, îndepărtat, dezavantajos prin el însuşi, rupt de restul ţării – nu era deloc nevoie să trimiţi în fierberea din Petrograd niciun fel de trupe: era de ajuns să decuplezi liniile de telegraf, să scoţi câteva şine de pe cele patru linii de cale ferată şi în aceste locuri să plasezi patru detaşamente de trupe fidele – la Cartierul General erau 444 de asemenea soldaţi şi niciodată jalnicii rezervişti, îndepărtându-se destul de mult de oraş, nu ar fi îndrăznit să atace militari experimentaţi, dacă ar fi atacat – ar fi pierdut. Iar apoi schimbă puţintel atitudinea, pune, în Petrograd, în locul unui funt de pâine – o jumătate de funt, apoi un sfertuleţ, iar toate aceste batalioane de rezervă nedisciplinate, neinstruite şi chiar neînarmate s-ar fi retras din revoluţie cu aceeaşi uşurinţă cu care aderaseră la ea. Comandamentul Suprem era în drept să declare *în afara legii* oraşul răzvrătit în vreme de război – şi gâtlejurile oratorilor s-ar fi uscat repede, ei s-ar fi azvârlit peste graniţa finlandeză şi nu ar mai fi aruncat în armata activă „Ordinul nr.!”[41].

41 Ordinul nr. 1 cerea să fie confiscate armele ofițerilor. A fost dat, la 1 martie 1917, de Sovietul de Deputați ai Muncitorilor garnizoanei din

E drept, nici armata nu avea rezerve alimentare şi depindea în întregime de aprovizionare, dar ei nu putea nimeni să-i întrerupă aprovizionarea.

La 1 martie, *Izvestia*, publicaţia Sovietului, scria: sunt pe cale să se producă ciocniri violente între popor şi vechea putere. Atât de siguri erau toţi de asta.

Dar nu s-a produs nimic: faptul că doar sclipise, fără să înceapă – asta era *tot*.

Să spunem că Suveranul, aflându-se la Cartierul General, nu era adevăratul conducător al armatei sale? Că şi la Moghiliov (ca şi la Ţarskoe Selo) s-a pus în situaţia de a nu putea lua decizii măreţe, curajoase? Că era incomodat de inerţia ofiţerilor săi şi de împotrivirea mută a comandanţilor de front?

Da, toate aceste posturi nu erau ocupate de cei mai buni generali, de cei mai devotaţi. Nicolae al II-lea nu avea talentul de a-i nimeri pe cei devotaţi, de a-i păstra şi de a le fi, în mod consecvent, el însuşi devotat. De aceea a şi trebuit să scrie – „în jur e trădare, laşitate şi înşelăciune”, pentru că structural era incapabil să-i identifice pe cei devotaţi şi curajoşi, nu se pricepea să-i recunoască. Astfel, o duzină întreagă din suita lui fusese parcă selecţionată după criteriul mediocrităţii şi lipsei de personalitate.

Pentru ce exista Suita? – oare pentru a umple un vid, şi nu pentru sfat şi ajutor în momente dificile? (Dar Escorta? Ce loialitate a dovedit Escorta? Zecile de cazaci din Caucazul de Nord, cu căciulile lor specifice, care alergau cu orice prilej să semneze de prezenţă la Karaulov în Dumă – de ce au plecat? Pur şi simplu s-au speriat... Şi toate cele patru sotnii ale Escortei, după parada seculară şi garda de onoare a împăraţilor – ce repede s-au descurajat: cele de la Ţarskoe Selo şi-au pus brasarde albe, au ales un comitet...)

Totuşi, câtă vreme Suveranul s-a aflat la Cartierul General, generalul Alekseev a executat umil ordinul de a trimite trupe şi nu a îndrăznit să caute el însuşi o scăpare

Petrograd, dar s-a răspândit în toată armata.

pentru stat. Dacă Suveranul ar fi rămas mai mult timp la Cartierul General, trupele trimise ar fi continuat să meargă la Petrograd şi nimeni nu le-ar fi cerut părerea comandanţilor în legătură cu necesitatea ca ţarul să abdice.

Din cauza asta ar fi putut să aibă loc o ciocnire armată la Petrograd? Dacă răzvrătiţi! nu s-ar fi împrăştiat – da. Însă nu ar fi semănat nici pe departe cu sângerosul război civil care a durat trei ani pe toată întinderea vastă a Rusiei, cu dezmăţul banditesc al cekiştilor, cu epidemia de tifos, cu valurile succesive ale răscoalelor ţărăneşti înăbuşite, cu regiunea Volgăi sufocată de foamete – şi o jumătate de secol de scrâşnet infernal al Gulagului după aceea.

Şi dacă toţi comandanţii militari trădaseră, deviaseră, se clătinaseră?

— Suveranul putea să plece într-un alt loc sigur: la armata lui Gurko, în mijlocul gărzii sale, în prima linie a frontului – din acest cerc sigur şi devotat păstrând posibilitatea de a-şi manifesta voinţa.

În sfârşit, dacă ezitarea e o fatalitate a caracterului său, Suveranul ar fi ezitat încă două-trei zile. Ar fi câştigat încă trei zile – până pe Frontul de Nord ar fi ajuns „Ordinul nr. 1” emis de Soviet – şi aceiaşi generali ar fi tresărit în faţa prăpastiei şi nu l-ar fi lăsat pe ţar să abdice. Dar nu, în *această* ezitare, Suveranul a fost mai prompt ca niciodată. Numai ce-a auzit de pericolul care-i ameninţa familia – şi a abandonat armata, a abandonat Cartierul General, a abandonat postul de comandant suprem – şi a luat-o la goană spre familie.

Încă un semn al inimii pure şi iubitoare. Dar în cazul cărui alt lider istoric slăbiciunea lui pentru familie a mai fost prezentată drept justificare? Când e vorba de Rusia – sentimentele familiale ar fi putut să amuţească.

În sfârşit, chiar dacă erau copiii bolnavi, familia ar fi putut să fie adusă în mod energic de la Ţarskoe Selo: automobile rapide, vagoane încălzite şi confortabile, şi

însoţitori destui.

Să justificăm totul prin faptul că Suveranul pur şi simplu *nu ştia*, nu înţelegea ce se întâmplă la Retrograd, nu era conştient de amploarea evenimentelor? Da, pe-atât nu ştia, pe cât el însuşi numise miniştri incapabili şi necinstiţi. Dar ştia deja în aşa măsură, încât a trimis opt regimente să reprime revoltele.

Nu, împăratul şi-a părăsit ca hipnotizat cea mai bună, unica poziţie sigură – şi a intrat abulic în laţul din care scăpase tocmai la timp – exact în ghearele Retrogradului revoluţionar.

A plutit apatic, fără să-şi încordeze nici voinţa, nici puterea, urmând cursul, calea neîmpotrivirii. Nici măcar o telegramă ameninţătoare la toate căile ferate, aşa cum făcuse Bublikov1, nu a avut prezenţa de spirit să trimită de pe drum.

A fost absorbit de călătorie şi a pierdut orice cunoaştere a evenimentelor; nu mai ştia absolut nimic.

În aceste condiţii – fără să ştie nimic, fără să vorbească, noapte, pustietate, schimbând trasee –, spre familie! spre familie! spre familie! O asemenea tenacitate – dacă ar fi fost orientată asupra celor mai bune direcţii ale domniei lui!

Apropo, Liubanul[42] nu fusese ocupat de niciun fel de trupe revoluţionare, nimeni nu bloca drumul ţarului, ci pur şi simplu o unitate locală de rezervă, profitând de libertatea care se instaurase, devastase bufetul gării, asta-i tot. Un episod firesc într-o asemenea situaţie, în care nu se cuvine ca persoanele regale să călătorească mult.

Lamentabila cutreierare a trenurilor ţariste care se rătăciseră a fost prezentată a doua zi mulţimii spre amuzament – şi la Palatul Taurida, şi în Duma orăşenească moscovită. Ba încă ziarele libere, deja neîngrădite de nimic, vor mai şi minţi că trenul ţarist a fost oprit printr-o

42 Aleksandr Aleksandrovici Bublikov (1875-1941), inginer de drumuri, membru al Dumei de Stat. După Revoluția din Februarie, comisar în Ministerul Transporturilor. In septembrie 1917 emigrează în Franța.

deraiere simulată, locomotivele fiind scoase din funcţiune de mecanicii proletari. Va mai declama şi Kerenski că eroicii angajaţi ai căii ferate au ajutat la capturarea ţarului.

Dar, oricum ai explica – explicaţii frumoase n-ai cum să găseşti.

Şi iată – împăratul s-a expediat şi s-a băgat singur în cutiuţa pe jumătate ostilă a Pskovului. Şi la ce a chibzuit el în timpul acestor douăzeci şi patru de ore? – la cum să lupte pentru tron? Nu, doar la asta: pe fiul său bolnav să-l lase oare pe mâini străine? Tronul e gata să-l dea fără luptă, nu e pregătit să lupte pentru el.

Este, dintr-odată, aceeaşi maleabilitate extremă ca pe 17 octombrie 1905: să cedeze, pe neaşteptate, mai mult decât o cere situaţia.

El nu şi-a amintit, în cursul acestor douăzeci şi patru de ore, că în imperiul său există legi fundamentale care nu permit *deloc* o *abdicare* a Suveranului aflat la conducere (însă, conform legii lui Petru I: doar moştenitorul tronului putea să abdice anticipat – şi asta „dacă nu apare pe urmă o problemă de succesiune”) – Cu atât mai puţin putea să abdice şi pentru moştenitorul său. Unde, cine, în virtutea cărei legi poate renunţa la vreun drept, indiferent care ar fi acesta, în locul unui minor? Nicolae al II-lea nu înţelegea legea, cunoştea doar sentimentul său patern. Sună brutal, dar se poate spune şi aşa: ce e mai important – un fiu sau destinul Rusiei? un fiu sau tronul? Pentru ce îl ţineau pe Rasputin: ca să îngrijească un moştenitor pentru tron sau un fiu pentru mama sa? Au iritat toată societatea, au desconsiderat onoarea tronului – pentru stabilitatea dinastiei? sau doar din sentimente părinteşti? Dacă nu făceau decât să menajeze un fiu pentru părinţii lui, atunci toată familia ar fi trebuit să se retragă cu zece ani mai devreme. Dar, dacă menajau un moştenitor al tronului, uite că fusese atinsă culmea acelei menajări. Şi, brusc, ţareviciul să se transforme pur şi simplu într-un fiu? (Dar a fost josnic din partea lui Miliukov să reproşeze că prin

intermediul fiului voiseră să se agaţe de tron şi să-l redobândească: uite că făcuseră totul sincer.)

În ce-l priveşte pe Aleksei, fiind minor, nu avea dreptul să abdice în acel an, cum făcuse, cu atâta uşurinţă, Mihail1. Nici Rodzianko[4344], nici Comitetul Dumei nu mai aveau strict nimic de făcut decât să-l susţină pe moştenitorul tronului. Dar, întrucât Sovietul de Deputaţi nu era pregătit pentru ofensiva revoluţionară, monarhia ar fi rezistat, în limitele reformei constituţionale. Dar, protejându-şi fiul cel multorotejat, Nicolae i-a dat brânci monarhiei să cadă.

Şi nu avea dreptul să-i cedeze tronul lui Mihail fără a se asigura de consimţământul lui.

Iar mai sus, la nivelul legilor de stat: cu atât mai puţin avea dreptul de a abdica în momentul unui imens pericol naţional.

Şi mai sus încă: toată viaţa, el îşi înţelesese domnia ca pe o ungere de la Dumnezeu – aşa că nu el era cel care putea să renunţe, doar moartea putea să-l elibereze.

Tocmai pentru că voia monarhului trebuie îndeplinită fără obiecţii de către supuşi, responsabilitatea monarhului este de milioane de ori mai mare decât a oricărui om obişnuit. *Lui* i-a fost încredinţată această ţară – de către ereditate, de tradiţie şi de Dumnezeu – şi de aceea el răspunde, mai mult decât toţi, pentru revoluţia care a avut loc.

În aceste prime zile de martie, principalul lui avânt era familia! – soţia! – fiul! I-a trecut oare prin minte bunului familist să se gândească şi la milioanele de oameni, familişti şi ei, legaţi de el prin jurământ, şi la milioanele de oameni fideli în mod nezgomotos ideii de monarhie?

---

43 Marele duce Mihail Alexandrovici (1878-1918), fratele mai mic al țarului Nicolae al II-lea. Renunță la coroană în 1917 și este asasinat de bolșevici în 1918.

44 Mihail Vladimirovici Rodzianko (1859-1924), om politic, președintele Dumei de Stat în perioada 22 martie 1911 - 6 octombrie 1917, unul dintre liderii Revoluției din Februarie.

A preferat să renunţe singur la această povară.

Un ţar slab, ne-a trădat.

Pe noi toţi – pentru *tot* ceea ce va urma.

Prin fuga de la Cartierul General a Comandantului Suprem, era ca şi cum generalul Alekseev fusese avansat în rândul judecătorilor supremi ai situaţiei. Din cauza bolii, nu putea rămâne prea mult timp aşezat la masă, nu era decât şeful statului-major, dar toate forţele militare ale Rusiei, în zilele importante ale revoluţiei din Petrograd – aşadar, tot destinul istoric al statului rus –, fuseseră abandonate pe umerii lui, în mod incontrolabil, iresponsabil, indiscutabil. Să-i atribuim oare acestui general o imparţialitate militară? Ori să admitem că judecăţile şi deciziile sale, într-un rol pentru care nu era pregătit, au fost influenţate de simpatiile sociale şi de erorile personale?

Am văzut cum Alekseev, prin intermediul lui Rodzianko, a intrat în tratative directe cu capitala răzvrătită, s-a lăsat convins şi s-a făcut instrumentul răsturnării tronului (probabil în falsa nădejde că în felul acesta zguduirea statului va trece mai repede şi fără complicaţii pentru armata activă) – deşi pentru un militar în fruntea unei armate de şapte milioane de oameni în prima linie nu avea cum să fie închisă o altă cale: să nu-i determine pe comandanţi să ceară abdicarea ţarului, ci să-l cheme pe Rodzianko, iar apoi să trimită prin telegraf un ultimatum la Retrograd – şi nu ar fi apărut nici cel mai mic conflict intern, cercurile cenzitare s-ar fi potolit imediat, Sovietul de Deputaţi poate s-ar fi răţoit puţin înainte de a fugi care încotro. Totuşi, în aceste două zile de neînlocuit, începând cu miezul nopţii de 1 martie, Alekseev era sub farmecul prezicătorului din capitală, crezând sincer că acela e o personalitate, că se află realmente la putere, la Retrograd, dacă n-o fi vreun preşedinte cumva.

Dar, oricare ar fi fost partea de greşeală personală, ea singură nu ar fi putut să împiedice datoria militară, ba încă a tuturor celorlalţi generali de la conducere.

Monarhiştii întârziaţi (care, totuşi, nu ridicaseră sabia pentru a apăra monarhia) îi acuză în primul rând pe comandanţi că l-au înşelat şi l-au trădat pe Suveranul credul în timp ce dormea în gară la Pskov. Într-adevăr, cui dacă nu principalilor generali ar fi trebuit să le fie clar că devotamentul e obligatoriu în funcţia lor – parcă nu înţelegeau că, fără devotament, armata se dezintegrează chiar în mâinile lor (ceea ce s-a şi întâmplat)! Dar, în acest Cartier General, monarhistul Lukomski1 era complet de acord cu Alekseev. Şi Ruzski[45] a luat cu plăcere asupra sa importanta răspundere de a-l convinge şi de a-l schimba pe Suveran.

De obicei atât de precaut, de cumpătat, de răbdător, Alekseev – nu într-un delir nocturn, ci în luciditatea matinală, fără să verifice deloc: ce se petrece de fapt la Petrograd? Fără să se gândească: ce se va întâmpla cu armata dacă stârneşti insubordonarea chiar la vârful ei? – a semnat incredibila telegramă care le cerea generalilor să-şi încalce competenţa de şefi de armată şi să judece soarta tronului imperial. Se afunda în tulburarea lui, fără să vadă că săvârşește o trădare făţişă a datoriei militare. Depăşea chiar dorinţele lui Rodzianko, care nu-i adresase o asemenea rugăminte.

Şi Bruşilov1 se grăbeşte să adere la transformarea revoluţionară cu o slugărnicie extremă (dovedită după aceea de multe ori). Everth[46] – parcă nu cu plăcere, dar nici cu împotrivire – se supune. Saharov[47] cât pe ce să se încăpăţâneze, cât pe ce să refuze – dar, abătându-şi sufletul în indignare, a cedat pe loc şi s-a alăturat celorlalţi. Nikolai Nikolaevici[48] acţionează în spiritul

---

45 Aleksandr Sergheevici Lukomski (1868-1939), general, participant la mișcarea albgardistă. Emigrează în Franța în 1920.

46 Aleksei Alekseevici Brusilov (1853-1926), general de cavalerie. Din 1920, în Armata Roșie.

47 Vladimir Viktorovici Saharov (1853-1920), general de cavalerie, a avut funcția de ajutor responsabil al Comandantului Suprem, regele Ferdinand, pe frontul românesc în Primul Război Mondial.

48 Marele duce Nikolai Nikolaevici (1856-1929), general de cavalerie. A

vechiului complex dinastic şi cu obişnuita nechibzuinţă (dovedindu-se un nătărău găunos ca şi Rodzianko). Nepenin se aruncă în întâmpinarea doritei revoluţii. Kolceak a evitat, dispreţuitor, să dea un răspuns la cerinţa lui Alekseev, dar nici nu s-a ridicat să apere tronul cu nimic. Generalii cu grade inferioare (ca să nu mai vorbim de colonelul Wrangel) nu au fost întrebaţi. Când şi-a croit drum de la Han Nahicevański[49] o mărturie neaşteptată: „Rog a se permite să depunem la picioarele Majestăţii Sale devotamentul fără margini al Gărzii de cavalerie”, Ruzski a pus telegrama în buzunar.

Şi ce scriu comandanţii? Despre „cerinţele formulate” – fără să remarce: *cine* le-a formulat? „Să salvăm căile ferate” – cu două zile înainte puse la dispoziţia lui Bublikov, de bunăvoie, de către Alekseev însuşi. Despre „Guvernul Provizoriu de la Petrograd” – care, în aceste momente, încă nu exista (şi nu va fi niciodată o putere): „Să salvăm Armata” – să salvăm 13 armate, 40 de corpuri de armată – de zece batalioane de rezervă neinstruite! într-un colţ din nord-vestul ţării se cabra sumbra creaţie a lui Petru şi, pentru „a salva” o armată de 7 milioane de oameni de tentaţia de a-şi trăda jurământul, trebuia acum ca ei, comandanţii, să-şi trădeze primii propriul jurământ!

Acest acord unanim al tuturor principalilor generali nu poate fi explicat printr-o prostie unanimă sau o josnică animaţie unanimă, printr-o înclinaţie naturală spre trădare, o trădare premeditată. Nu poate fi vorba decât de o trăsătură generală a stării morale precare a puterii. Decât de un element al unei cultivate acaparări generale în ţară, de către un puternic Câmp liberal-radical (chiar socialist). Timp de mulţi ani (decenii), acest Câmp se întinsese fără obstacole, liniile sale de forţă deveniseră mai dese – şi pătrundeau, şi subjugau toate creierele din ţară,

emigrat în 1919.

49 Hussein Han Nahicevanski (1863-1919), general de cavalerie, arestat și împușcat de bolșevici.

oricât de puţin atinse de învăţătură, măcar de noţiunile elementare. El stăpânea aproape în întregime intelectualitatea. Liniile sale de forţă străbăteau, într-o măsură mai mică, şi mediul funcţionarilor, şi al militarilor şi chiar al clerului, al episcopatului (Biserica, în întregime, ajunsese deja neputincioasă faţă de acest Câmp), şi chiar al celor care luptaseră cel mai mult împotriva Câmpului: cercurile de extremă-dreaptă şi tronul însuşi. Sub loviturile terorii, sub asaltul sarcasmelor şi al dispreţului, s-au înmuiat şi acestea, cedând. În confruntarea seculară dintre radicalism şi etatism – acesta din urmă s-a învins singur, din ce în ce mai mult, dacă nu prin confruntarea cu adversarul, atunci prin încrederea în victoria acestuia. În condiţiile unei asemenea influenţe penetrante, peste tot în aparatul de stat apăreau agenţi cu voie sau fără voie, celule de radicalism, şi acestea sunt cele care s-au manifestat în martie 1917. Duelul secular între societate şi tron nu s-a terminat cu o remiză: în aceste zile de martie, ideologia intelectualităţii a triumfat – iată, contaminându-i chiar şi pe generali, care au dat o mână de ajutor la vulnerabilizarea tronului. Câmpul s-a întins timp de o sută de ani – atât de puternic, încât a pălit în el conştiinţa naţională („patriotism rudimentar”), iar pătura socială superioară a încetat să vadă interesele existenţei naţionale. Conştiinţa naţională a fost respinsă de intelectualitate – dar şi neglijată la vârf. Aşa am pornit noi spre catastrofa naţională.

Era ca şi cum toţi (clasa superioară) s-ar fi aflat sub hipnoză, care, în anii războiului, se accentuase prin sugestii false: că puterea nu-şi îndeplineşte îndatoririle naţionale, că a purta războiul până la victoria finală este imposibil cu această putere, că în general ţara nu mai poate trăi sub acest „regim”. Această hipnoză l-a cuprins şi pe Rodzianko – în mod nechibzuit, el a dat revoluţiei numele său şi pe cel al Dumei de Stat – şi aşa a apărut un simulacru de legalitate şi a convins multe persoane cu grade militare şi civile să nu lupte, ci să se supună. Dacă,

de la primele minute, revoluţia s-ar fi numit „Gucikov1 – Miliukov – Kerenski” sau chiar „Sovdep” – nu ar fi mers atât de lin.

Pe ei toţi i-a învins Câmpul. El l-a surprins pe Alekseev la Cartierul General, pe Nikolai Nikolaevici la Tbilisi, pe Everth la Minsk, statul-major al lui Ruzski şi pe Suveran însuşi la Pskov. Şi Suveranul, împreună cu anturajul său de nimic, şi-a pierdut încrederea în sine, a fost descurajat de falsul avantaj al mediilor sociale din capitală, s-a resemnat, că doar nu există fiară mai puternică decât pisica[50][51]. De aceea a şi abdicat atât de repede, pentru că el abdica, pare-se, „pentru binele poporului” (pe care îl înţelegea în maniera intelectualităţii, şi nu ca un om de stat). Nu în asta a constat lipsa de îndurare, că Suveranul fusese constrâns să semneze în cutiuţa de la Pskov – ar fi putut şi peste o zi să facă asta la Cartierul General, în înţelegere cu Alekseev –, ci în faptul că nici el, nici altcineva de partea sa nu erau hotărâţi să lupte. Prin această conştiinţă, indusă, a unei aparente nedreptăţi şi neputinţe a autorităţilor guvernamentale s-a decis succesul instantaneu al revoluţiei.

Abdicarea din martie s-a petrecut aproape instantaneu, dar se pierduseră 50 de ani, începând de la împuşcătura lui Karakozov.

Iar în zilele imediat următoare, liniile de forţă ale Câmpului au început să freamăte şi mai victorios, atmosfera a devenit şi mai asfixiantă. Şi atunci când un sprinten ziar petrogrădean care se bucura de o bună bază bancară şi acoperire intelectuală l-a întrebat pe Ruzski:

— Noi avem informaţii că Rusia Liberă vă este

---

50 Aleksandr Ivanovici Gucikov (1862-1936), om politic, ministru de război în Guvernul Provizoriu în perioada 3 martie 1917-5 mai 1917. A emigrat în Franța, în 1919.

51 „Nu există fiară mai puternică decât pisica“ - ultimul vers al fabulei Șoarecele și șobolanul de Ivan Krîlov. A intrat în limbajul uzual cu sensul că un om slab pare puternic doar celui care e mai slab decât el. Pe seama țarului Nicolae al II-lea circula această ironie: omul cel mai puternic din Rusia era cel care vorbise recent cu țarul.

îndatorată pentru că aţi prevenit groaznica vărsare de sânge pe care o pregătise monarhul detronat. Se spune că a venit să vă convingă să trimiteţi în capitală câteva corpuri de armată – atmosfera în societate este deja atât de încinsă, toate vociferările devin şi mai valoroase, iar declaraţiile modeste se depreciază –, generalul Ruzski, pentru a nu trece neobservat în umilinţa lui, *a zâmbit şi a făcut remarca*:

— Dacă trebuie să vorbim de un serviciu făcut de mine revoluţiei, atunci e unul *chiar mai mare decât acela*. Eu l-am convins să abdice.

Generalul Ruzski dădea zor, dădea zor să se întâlnească, la poalele muntelui Maşuk de lângă Piatigorsk, cu cekiştii – căsăpirea lui pe marginea gropii deja săpate...

Dacă trebuie să alegem în istoria rusă o noapte fatală, dacă a fost vreuna de acest fel, care a condensat în câteva ore toată soarta ţării, câteva revoluţii dintr-odată, atunci a fost noaptea dintre 1 şi 2 martie 1917.

Aşa cum, în timpul puternicelor catastrofe geologice, noi explozii, ruperi şi alunecări de teren se produc înainte să se termine cele precedente şi chiar le depăşesc, la fel şi în această noapte revoluţionară rusă s-au suprapus câteva alunecări care se împingeau unele pe altele, era de ajuns una singură ca să schimbe aspectul ţării şi toată viaţa ei – dar ele avansau ca nişte blocuri de piatră, toate simultan, în aşa fel încât cea care urma o anula pe cea dinainte, o priva de sensul ei particular şi ar fi putut chiar să nu se producă deloc. Aceste alunecări au fost: trecerea la monarhia constituţională („ministerul responsabil") – fermitatea Comitetului Dumei faţă de abdicarea *acestui* Suveran – concesia făcută de întreaga monarhie şi de dinastie în general (în tratativele cu Comitetul Executiv al Sovietului de Deputaţi ai Muncitorilor) – acordul dat unei Adunări Constituante – subordonarea unui guvern care nu era încă format faţă de Sovietul de Deputaţi ai Muncitorilor – şi subminarea acestui guvern (şi a

Sovietului de Deputaţi) prin abolirea oricărui ordin guvernamental (începută deja, de fapt, prin „Ordinul nr. 1”).

Straturile s-au depăşit unele pe altele într-o manieră catastrofală: ţarul încă nu abdicase, dar Sovietul de Deputaţi deja răsturna Guvernul Provizoriu, care nu fusese constituit încă.

Cât timp împăratul, cedând ministerul responsabil, dormea, iar generalii comandanţi cădeau la înţelegere prin telegraf cum să-l constrângă să abdice şi asta li se părea tuturor soluţia deplină a tuturor problemelor ruseşti – liderii Dumei, profitând de curajul batalionului de rezervă Volînski, încurajaţi aşadar după trei zile de totală neîmpotrivire a puterii, se hotărâseră deja să-şi creeze propriul guvern – fără vreun parlament, fără asentimentul poporului şi fără acordul monarhului. Liderii din Februarie erau încântaţi că venise ceasul victoriei lor. Şi, chiar dacă se grăbeau să-i smulgă ţarului abdicarea, nesperând să o mai obţină după război, se grăbeau şi mai mult să exploateze această abdicare printr-o ruptură ireversibilă de vechiul regim, prin refuzul de a accepta nominalizarea lor din partea vechii puteri, de a cărei restauraţie se şi temeau. (în orice revoluţie se repetă această greşeală: teamă nu de ceea ce urmează, ci de restauraţie.) Guvernul Provizoriu a apărut complet independent de abdicarea sau de neabdicarea ţarului: dacă Nicolae al II-lea nu ar fi abdicat în acea zi, Guvernul Provizoriu s-ar fi autoproclamat oricum la ora 3 după-amiaza pe 2 martie. (Prin jocul sorţii, Miliukov a urcat pe podiumul sălii Ecaterina cu cinci minute înainte ca Suveranul, la Pskov, să ia tocul pentru a semna prima abdicare a zilei.) Şi membrilor noului guvern li s-a părut că această acţiune punea capăt revoluţiei.

Liderii din Februarie nici nu puteau să gândească, nu reuşeau să remarce, nu voiau să creadă că stârniseră o altă revoluţie, care îi lua prin surprindere, îi anula pe ei înşiși cu tot radicalismul lor secular. În Occident, de la

victoria lor până la înfrângere trecuseră epoci întregi – aici, au smuls febril coroana cu labele din faţă, cele din spate şi tot corpul le fuseseră deja retezate.

Rolul istoric al februariştilor s-a redus la faptul că nu au lăsat monarhia să se apere, nu i-au permis o luptă directă cu revoluţia. Ideologia intelectualităţii şi-a atins uşor adversarul statal – dar, chiar în aceste ceasuri ale victoriei, a fost retezată de ideologia sovietică şi, astfel, ambii duelişti seculari s-au prăbuşit aproape simultan.

Încă din ajun, noaptea, liderii cenzitari au căzut de acord asupra unei situaţii de dependenţă: au căzut de acord să fie un guvern fantomă înainte chiar de a fi constituit. Monarhia a încetat să existe pe 3 martie, dar Guvernul Provizoriu nu şi-a exercitat puterea nici măcar o oră, a guvernat *minus* două zile: a fost dat jos în noaptea de 2 martie de intolerabilele „opt condiţii" ale Comitetului Executiv – ba chiar în seara de 1, când, în camera nr. 13, îmbâcsită de fum, câţiva intelectuali de mâna a treia şi revoluţionari de mâna a doua nu s-au opus publicării „Ordinului nr. 1", care arunca orice suport de sub ghetele lăcuite ale noilor miniştri.

Şi acestor sprinteni agitaţi victorioşi din Soviet la fel li se părea, că ei reprezintă soluţia decisivă la problemele ţării.

În favoarea cui abdicase dinastia? Cine a devenit noua Putere Supremă? Comitetul (autoproclamat) al Dumei de Stat? – dar Guvernul Provizoriu, avid de putere, îl înlăturase deja. Guvernul Provizoriu însuşi? – dar el nu putea deveni decât putere executivă, nici măcar o oră nu s-a ţinut pe picioare, de fapt.

Rezultă că Nicolae al II-lea, pentru binele Rusiei, a abdicat în favoarea Comitetului Executiv al Sovietului de

Deputaţi ai Muncitorilor şi Soldaţilor – adică a unei bande de pleavă semiintelectuală, semirevoluţionară care nu fusese aleasă de nimeni.

Dar, în „Ordinul nr. 1" şi în impetuozitatea rezerviştilor din Petrograd, care nu voiau să meargă pe

front, deja se pregătea abdicarea Sovietului în favoarea bolşevismului.

În noaptea de 1 spre 2 martie, Petrogradul a pierdut Rusia însăşi – şi asta pentru mai mult de şaptezeci şi cinci de ani.

III. Unde e revoluţia? (3 – 9 martie 1917)

În abdicarea lui Mihail, şi el slab de înger, observăm aceeaşi dorinţă de a se elibera. Chiar şi exterior sunt asemănătoare acţiunile celor doi fraţi: aproape la aceeaşi oră la care Nicolae pornise la drum spre soţie – se urnise şi Mihail spre Petrograd la cererea insistentă a lui Rodzianko. (Dar, tot aşa, fratele împăratului, în loc să fie pe front, se afla la Gatcina, pentru că îi plăcea să-şi ia zile libere şi să le petreacă împreună cu soţia sa între două misiuni.) Şi, la fel ca Nicolae la Pskov, Mihail, în apartamentul său din Petrograd, a fost privat de libertatea de mişcare. Astfel, în capcană, a fost obligat să abdice – cumva tot pentru a-şi vedea mai repede iubita şi inteligenta soţie.

Guvernul Provizoriu a avut grijă ca această capcană să fie ermetică: dacă, în noaptea de 3 martie, nu s-ar fi amânat publicarea primului manifest, iar toată ţara şi armata ar fi ştiut că Mihail este împăratul, informaţiile ar fi circulat pe acest fir, vocile câtorva generali tăcuţi s-ar fi făcut auzite, Mihail ar fi fost aclamat peste tot, în unele locuri ar fi fost chiar aşteptat – şi el ar fi discutat altfel pe Milionnaia[52].

Iar ministrul de război, Gucikov, partizan al monarhiei, nu s-a priceput, ca şi Alekseev în ajun, să ceară *sfatul* tuturor comandanţilor. Se vede că încă nu se dezmeticise după călătoria lui de prestigiu la Pskov şi după

---

52 Milionnaia - stradă în Sankt-Petersburg, aproape de Palatul de Iarnă. Aici, la reședința prințesei Olga Putiatina, se refugiază marele duce Mihail. Pe 3 martie 1917 are loc întâlnirea lui cu deputății Dumei, care îi cer să abdice. Mihail era îngrijorat pentru siguranța sa, în situația în care ar fi devenit țar. La întrebarea aceasta, Rodzianko îi răspunde că Duma nu-i poate garanta siguranța personală, iar acest lucru îl convinge pe Mihail să renunțe la tron.

lauda de sine periculoasă în atelierele căilor ferate.

Mihail nu s-a gândit mai mult decât fratele său mai mare la lupta pentru tron şi nu s-a avântat mai mult decât el să conducă opoziţia armată. Dar, între timp, în dimineaţa de 3 martie, Alekseev a început să înţeleagă, cu dezgust, ceea ce făcuse. În timpul zilei, i-a căutat prin telegraf pe politicienii din Petrograd, însă nu şi-a putut închipui că, în aceste ore, ei deja îl convinseseră şi pe Mihail să abdice. Dacă Mihail ar fi venit la Moghiliov, desigur, Alekseev s-ar fi supus lui.

În Petrograd, nimeni nu avut ideea să cheme şcolile militare – erau acolo câteva milioane de tineri pregătiţi de acţiune şi ei ar fi putut să rezolve situaţia. Dar pentru asta era nevoie de curaj – civil, nu cel din atacul de cavalerie comun, pitoresc, în care Mihail era ireproşabil.

Luptători voluntari din rândul tineretului se găseau mulţi – aşa cum a arătat Războiul Civil. Iar în martie 1917, toată armata activă era pregătită şi manevrabilă. Dar dinastia a abandonat tronul fără chiar să încerce să lupte pentru Rusia.

Şi Mihail, şi toţi cei adunaţi pe Milionnaia, şi monarhiştii aflaţi printre ei – toţi erau sub o paralaxă înşelătoare, o deformare de vedere: din cauza mulţimii dezlănţuite din Petrograd, ei nu vedeau (unii nici nu voiau să vadă) masivul intact al Rusiei.

În jurnalul său, Nicolae îşi exprimă mirarea: „Manifestul lui Mişa se încheie cu votul universal, egal, direct şi secret pentru alegerile Adunării Constituante. Dumnezeu ştie cine i-a dat ideea să semneze o asemenea porcărie!”

De parcă în propria lui abdicare există mai puţine motive de mirare.

E adevărat, şi Guvernul Provizoriu iubitor de libertate intercepta în aceste zile telegramele dintre fraţi, nelăsându-i să intre în legătură, să ia contact unul cu celălalt. Dar degeaba se străduiau: telegramele nu cuprindeau nici înţelegere, nici susţinere. Mihail, „uitând

întregul trecut", adică problema căsătoriei lui, îi cerea fratelui „să urmeze calea indicată de popor". (Unde văzuse el poporul?) Nicolae, într-un mod mai substanţial, cerea iertare că şi-a *supărat* fratele (cu abdicarea sa), că nu a reuşit să-l prevină, în schimb va rămâne pentru totdeauna un frate devotat şi va sosi în curând la Ţarskoe Selo. Nici în telegrame, nici în separarea lor, pe cei doi fraţi nu-i unea conştiinţa monarhică.

Abdicând, Mihail arăta că înţelege şi mai puţin fondul problemei: în ce măsură era el stăpânul tronului pentru a abdica? Consilierii juridici avizaţi, stelele Partidului Cadeţilor, Nabokov1 şi Nolde[53][54], i-au redactat, cu scriere frumoasă: „până când Adunarea Constituantă prin decizia sa privind forma de guvernământ…" – iar el a semnat cu încredere, ascultător (dar ce fel de Adunare Constituantăâşi imagina el pe timp de război?).

Vasili Maklakov, a cărui ascuţită perspicacitate juridică a devenit şi mai ascuţită prin faptul că, din prima zi, a fost dat la o parte din Guvernul Provizoriu, a văzut lucrurile astfel: „E un manifest ciudat şi criminal, pe care Mihail nu avea dreptul să-l semneze, chiar dacă ar fi fost monarh… Un act de nebunie şi de trădare".

Ignorând complet şi constituţia în vigoare, şi Consiliul de Stat, şi Duma de Stat, fără acordul lor şi chiar fără ştirea lor, Mihail a declarat tronul vacant şi, uzând de puterea sa iluzorie, a anunţat, samavolnic, alegeri în Adunarea Constituantă şi chiar a hotărât dinainte modalitatea alegerilor! – iar până atunci i-a dat Guvernului Provizoriu putere absolută, cum nu avusese nici el însuşi. În felul acesta a distrus din mers şi parlamentul, şi legile fundamentale ale statului, lăsând totul, chipurile, la „voinţa marelui popor" care, până în acest moment, numai nu dormitase şi nu era la curent cu nimic.

53 Vladimir Dmitrievici Nabokov (1869-1922), jurist, om politic, unul dintre liderii Partidului Cadeților; tatăl scriitorului Vladimir Nabokov. Emigrează în 1919, împreună cu familia. A fost asasinat la Berlin.

54 Boris Emmanuilovici Nolde (1876-1948), jurist, om politic, unul dintre liderii Partidului Cadeților. Emigrează în 1919.

Condus de consilierii săi din Dumă, Mihail nu a dovedit că înţelege: unde e limita abdicării sale personale? Ea nu putea schimba forma de guvernământ. Abdicarea lui Mihail s-a dovedit a fi: şi a lui personal, şi a dinastiei întregi, şi a principiului însuşi al monarhiei în Rusia, a regimului său de stat. Abdicarea lui Nicolae încă nu fusese, formal, sfârşitul dinastiei, păstrase monarhia parlamentară. Sfârşitul monarhiei a constat în abdicarea lui Mihail. Nu doar că a abdicat, a făcut mai rău: le-a închis calea tuturor eventualilor succesori la tron, a cedat puterea unei oligarhii amorfe. Abdicarea lui a transformat schimbarea monarhului într-o revoluţie. (Exact aşa l-a lăudat Kerenski.)

Tocmai acest Manifest semnat de Mihail (care nu a avut niciodată vreo funcţie) a devenit actul unic care a determinat formal nivelul puterii Guvernului Provizoriu – nu puteau ei să se agaţe în mod serios de fraza lui Miliukov că fuseseră aleşi de revoluţie, adică de mulţimea revoluţionară. De asemenea, nu au vrut să recunoască numirea lui Lvov[55], făcută de Nicolae al II-lea. Manifestul iresponsabil al lui Mihail devenea oarecum o adevărată constituţie a Guvernului Provizoriu. Şi încă ce constituţie comodă: tronul, adică Puterea supremă, fusese desfiinţat şi nu se instaurase nicio altă putere, aşadar: Guvernul Provizoriu, pe lângă putere executivă, devenea şi Putere supremă. Ca şi cum ar mai fi rămas o puterea legislativă, adică Duma de Stat (şi Consiliul de Stat)? Dar, deşi chiar în aceste zile cuvintele „Duma de Stat” zburau pe deasupra Petrogradului şi se bucurau de o incomparabilă popularitate – de fapt, Duma pierduse deja toată puterea, ba încă încetase să existe. De la primul pas, Guvernul Provizoriu a aruncat şi a ucis Duma (şi cu atât mai mult Consiliul de Stat) – în felul acesta a acaparat şi puterea legislativă. (Timp de câteva ore scurte, i s-a părut că

55 Gheorghi Evghenievici Lvov (1861-1925), om politic, prim-mi- nistru și ministru de interne în Guvernul Provizoriu (2 martie 1917-7 iulie 1917), numit în funcție de către Nicolae al II-lea.

rezistă, durabil, datorită entuziasmului conjugat al societăţii şi al poporului.)

O mai mare ilegalitate nu a fost comisă în niciun moment al regimului ţarist: orice „reacţie” se baza întotdeauna pe o lege formulată şi clar anunţată. Acum, au fost uzurpate toate formele de putere dintr-odată – şi fără explicaţii. Pe vremea ţarului, câtă indignare a produs faptul că decretele publice duceau la întreruperi în lucrările adunărilor legislative! – dar a scânteiat *această* libertate şi adunările legislative au fost dizolvate dintr-o singură lovitură, fără obstacole şi pentru totdeauna.

O, cât de mult a fost aşteptat cu anii şi prevestit un minister *responsabil* – responsabil nu în faţa vreunui monarh, ci în faţa poporului! A sosit era libertăţii – şi aceiaşi „cei mai buni oameni ai poporului”, atât de iubiţi, au creat un minister total iresponsabil, care nu dă socoteală nimănui: au acaparat în mâinile lor şi Puterea supremă, şi puterea legislativă, şi pe cea executivă. (Ba încă şi pe cea judecătorească.) Acum – mai mult decât făcuse înainte autocraţia.

S-ar putea spune că ei deveniseră noii dictatori sau noii autocraţi dacă nu ar fi scăpat din mâinile lor slabe toată această putere – pe caldarâm, Sovietului de Deputaţi ai Muncitorilor sau cui voia, în general. Faţă de Sovdep, guvernul imediat şi-a legat mâinile cu cele opt condiţii, dar nu a primit în schimb nicio susţinere de la Comitetul Executiv – doar aceea că deocamdată nu a dat jos guvernul, însă chiar asta făcuse, la fiecare pas acţionând pe lângă el, împotriva lui şi aplicând lovituri autorităţii lui. Sovdep-ul a dizolvat iute armata – dar problema menţinerii ei nu apărea în protocoalele guvernului. În schimb, se discuta serios cum să rămână fideli Aliaţilor; în schimb, erau invitaţi cu slugărnicie delegaţii Sovdep-ului să verifice cheltuirea finanţelor guvernamentale.

Aşa şi cu soarta Suveranului. A fost de ajuns ca Sovdep-ul să se răstească – şi atotputernicul guvern a dovedit o fermitate decisivă în arestarea ţarului, dar de ce,

la drept vorbind? Ţarul abdicase de bunăvoie şi tocmai acestui guvern încercase să-i dea puterea în mod succesoral – s-ar părea că asta obliga moral guvernul în relaţie cu fostul monarh. I se putea limita domiciliul – în acel moment nici ziarele, nici petiţiile nu pretindeau mai mult, dar de ce să-l aresteze? Să-l aperi pe ţar cu gratiile de mânia şi răfuiala maselor? Dar o asemenea mişcare populară – de răfuială – nu a fost manifestată de nimeni nicăieri.

Atunci, doar pentru a-i face pe plac Sovdep-ului? Poate nu numai. Guvernul Provizoriu, după cele trei zile ale domniei lui nefericite, începea deja să se teamă de o comparaţie pe plan moral cu ţarul? Dat jos de pe tron, însă liber în viaţa sa, ţarul devenea o bătătură pentru acest guvern. Această senzaţie s-a manifestat repede la miniştri. Deja, pe 6 martie, Nekrasov l-a înştiinţat pe Ciheidze că Guvernul Provizoriu nu se opune arestării ţarului şi chiar se va implica în asta. În cadrul tratativelor private ale miniştrilor, al căror pivot era Kerenski, arestarea a fost hotărâtă, după cât se pare, pe 5 martie, de vreme ce pe 6 Kerenski deja trimisese să se caute un loc în care să închidă familia imperială. (Se presupunea că acesta va fi Osinovaia Roşcea, moşia Levaşovei[56], pe partea cu istmul Karelia.) Pe 7, a plecat la Moscova, unde a rostit cuvinte frumoase despre milă, dar în el însuşi urca în spirală o nelinişte înflăcărat-revoluţionară: să dovedească la anchetă trădarea ţarului şi apoi să-l judece – ce îndrăzneaţă analogie cu Marea Revoluţie franceză!

La vremea sa, ţarul nu-i arestase nici pe Kerenski, nici pe Gucikov, pe niciunul dintre ei, considerând că este inadmisibil să aresteze oameni politici. Însă, invers, să arestezi un ţar care renunţase la coroană de bunăvoie, doar ca să evite un război civil – nici unuia dintre ei nu i s-a părut revoltător, ci a fost un lucru care i-a potolit pe toţi,

---

56 Ekaterina Vladimirovna Levașova (1867-după 1920), fiică a contelui Vladimir Vasilievici Levașov, moștenise de la părinți moșia Osinovaia Roșcea (Dumbrava de Plopi), situată în apropiere de Sankt-Petersburg.

plini de bucurie. La vremea sa, ţarul nu pusese interdicţii celor mai injurioase discursuri ale radicalilor – acum, în epoca libertăţii, guvernul alcătuit din liberali-radicali a interzis chiar discursul de adio al Comandantului Suprem, în care chema armata să servească acest guvern şi să continue războiul împotriva Germaniei.

Se temeau să reamintească şi să-şi amintească faptul că acest ţar fusese, dimpotrivă, prea devotat acestui război, pentru nefericirea Rusiei şi pentru a sa proprie?…

Dar, în afară de arestarea unui ţar lipsit de apărare, nu găsim nicăieri niciun fel de semne ale fermităţii Guvernului Provizoriu. De câţiva ani, ei se ştiau deja pe listele cabinetului ministerial în pregătire, dar nimeni nu se pregătise practic pentru acest rol şi, de exemplu, nimeni nu se gândise: dar care va fi structura puterii? Abia acum, după ce au pus mâna pe puterea centrală, şi-au amintit că trebuie să existe şi autorităţi locale – şi cum să procedezi acum cu ele? Prinţul Lvov, anecdotic prim-ministru şi ministru de interne, a găsit soluţia ca, dintr-o lovitură, să distrugă orice autonomie locală şi să nu păstreze nicio autoritate locală (dar ele deja stăteau să cadă din cauza abdicării, era de ajuns doar să le dai un brânci):

„… dar nu vom numi pe nimeni. Vor fi alese pe loc. Asemenea probleme trebuie rezolvate nu de la centru, ci chiar de către populaţie. Viitorul aparţine poporului care a arătat în aceste zile istorice geniul său. Ce măreaţă fericire este să trăieşti în aceste zile măreţe!”

Sfântul Popor se va descurca singur.

Într-un vertij ce provoacă greaţă, Guvernul Provizoriu a distrus la repezeală, în toată Rusia, orice formă de administraţie. Într-o clipită au fost anulate toată poliţia stradală, toată poliţia secretă, a încetat să existe tot sistemul Ministerului de Interne – şi nu a mai fost niciodată restabilit (până la bolşevici). Şi toate acestea au fost făcute nu de bolşevici, şi nici nu au fost declanşate de nemţi – toate acestea au fost comise de minţile luminate ale liberalilor ruşi.

Supărat pe ei (pentru că nu i-au dat lui ministerul), Bublikov scria pe bună dreptate: acesta nu e un cabinet ministerial, ci un seminar de guvernare a statului: toţi sunt începători, toţi învaţă, toţi ştiu doar să rostească discursuri.

Pentru toţi *cugetătorii* intelectualităţii ruse, un loc comun era să se minuneze de nimicnicia ultimului nostru împărat. Dar nu ar fi trebuit atunci să se mire mai abitir de nimicnicia primului *guvern al încrederii populare*, la care visase această intelectualitate? Atâţia ani s-au istovit speranţele legate de aceşti oameni „investiţi cu încrederea întregului popor" – şi pe cine au putut să recruteze? Iată că, în sfârşit, „au schimbat caii în timpul traversării prin vad" – şi ce apoi? şi pe cine?…

S-au grăbit să difuzeze în toată ţara cărţi poştale cu o duzină de poze ovale ale „Conducătorilor Rusiei".

Pe prinţul Lvov, acest papă-lapte, revista *Satirikon* îl reprezenta sub forma unei statui ridicate de el însuşi „pentru cumsecădenie şi inofensivitate". Miliukov – un dogmatician rigid, o voblă1 uscată, incapabil să urmeze curentul politicii. Gucikov – un duelgiu renumit şi un demascator, care acum, dintr-odată, la primii paşi concreţi, îşi pierduse tot elanul, era obosit şi zăpăcit. Kerenski – un măscărici, nepotrivit cu caftanele noastre. Nekrasov[57] – un mediocru-demagog, şi chiar ca uneltitor – mărunt. Tereşcenko[58] – un saltimbanc afemeiat din înalta societate. (Ultimii trei, împreună cu Konovalov[59], erau candidaţii neaşteptat de puternici ai unor cercuri obscure, dar nu e nevoie să aprofundăm asta.) Vladimir Lvov[60] – un smintit şi

57 Voblă - specie de pește din Marea Caspică.

58 Mihail Ivanovici Tereșcenko (1886-1956), ministru al finanțelor, apoi ministru de externe în Guvernul Provizoriu. Emigrează în 1918.

59 Aleksandr Ivanovici Konovalov (1875-1949), om politic, ministru al industriei și comerțului în Guvernul Provizoriu. Emigrează în Franța în 1918.

60 Vladimir Nikolaevici Lvov (1872-1930), om politic, procuror al Sfântului Sinod, care intra în componența Guvernului Provizoriu. Arestat în 1927, a murit în închisoare.

un epileptic (de la Sinod – la Uniunea Ateilor Militanţi). Godnev1 – umbra unui om. Manuilov[61] – un lasă-mă să te las, impropriu pentru a fi folosit. Rodicev[62] – un orator, un retor, dar nu un om de acţiune (nu a rămas în guvern nici măcar o săptămână). Doar Şingariov[63] este demn de respect, ireproşabil prin seriozitate şi prin hărnicie (nu întâmplător tocmai pe el l-a atins lovitura unui asasin leninist), dar şi el: medic de provincie, care se pregătea să preia finanţele, a condus Comisia de Apărare, dar a primit Ministerul Agriculturii!… – un adevărat diletant.

Iată rezultatul palid, jalnic al secularei, de la decembrişti[64], „Mişcări de eliberare" care a adus atât de multe victime şi a pervertit întreaga Rusie!

Aşadar, Blocul Progresist doar a tânjit după putere, nimic mai mult?…

Ei au devenit dezorientaţi încă din primele momente şi nu a fost nevoie de o săptămână întreagă să înţeleagă asta, aşa cum Gucikov a şi recunoscut faţă de Alekseev. Înainte, atunci când se imaginau la guvernare, asta era în spatele împrejmuirii de piatră a monarhiei. Dar acum, când Rusia rămăsese fără nicio ordine şi, normal, începuseră să i se înmoaie toate membrele – acum trebuia să se descurce ca la incendiu, dar nu aveau o asemenea rapiditate în mişcări şi o asemenea agerime. (însă aceste furioase accelerări erau de neconceput pentru creierele vremurilor trecute – şi pentru miniştrii ţarului, şi pentru cei *provizorii*, şi chiar pentru jumătate din Comitetul Executiv al Sovdep-ului.)

Toate protocoalele acestui guvern, dacă le măsurăm

---

61 Ivan Vasilievici Godnev (1854-1919), om politic, secretar de stat în Guvernului Provizoriu.

62 Fiodor Izmailovici Rodicev (1854-1933), om politic, comisar în Guvernul Provizoriu. Emigrează în 1919.

63 Andrei Ivanovici Șingariov (1869-1918), medic, om politic, ministrul agriculturii (martie-mai 1917), apoi ministru de finanțe (mai - 2 iulie 1917) în Guvernul Provizoriu. Arestat, apoi ucis de bolșevici.

64 Decembriștii - membrii grupării care a organizat lovitura de stat din 14 decembrie 1825, reprimată de Nicolae I.

în timp, sunt aproape la nivel de anecdotă. Şi doar se plimbă prin ele reforma alimentară deja nimerită de Şingariov – mai radicală decât cea a lui Rittich, pe care o criticase el însuşi pentru radicalitate şi prin care deja începem să ghicim (şi ne trec fiorii) rechiziţiile bolşevice.

A fost ea stihială? De ce a fost atât de uşoară şi de instantanee? Şi, în general, cine este *ea*?

Există îndoieli: să o numim revoluţie? Dacă chiar pe 9 martie, aşa cum am văzut, de-a lungul imenselor sale spaţii, în masele ei, Rusia nu a trecut prin momentul Februarie, nu l-a înfăptuit ea însăşi, ci peste tot a aflat despre el cu întârziere, iar pe alocuri cu mare întârziere – a aflat ca despre un fapt încheiat. Nici în imensa provincie rusă, nici în armata activă nu a fost niciun Februarie în luna februarie, nici poporul, nici floarea armatei nu au participat la asta – aşadar, nicăieri, în afară de Petrograd, nu a existat o înclinaţie către revoltă? Revoluţia din Februarie a avut loc parcă *nu în Rusia*, ci la Petrograd, apoi şi la Moscova *pentru* Rusia, în locul ei, iar întregii Rusii i-a fost anunţat rezultatul final. Dacă revoluţia ar fi fost o mişcare stihială şi naţională – s-ar fi produs peste tot.

Oare Suveranul trebuia neapărat să abdice? Oare a abdicat pentru că revoluţia s-a răspândit rapid şi puternic în toată ţara? Dimpotrivă: tocmai de aceea s-a şi răspândit atât de uşor, pentru că ţarul a abdicat într-un mod complet neaşteptat pentru întreaga ţară. Dacă ţarul însuşi a dat exemplul unei capitulări instantanee, atunci cum puteau să se opună, să nu se supună toate celelalte grade subalterne, mai ales în provincie?

Până în Februarie, poporul încă nu-şi uitase concepţiile monarhice, nu era pregătit pentru sfârşitul regimului ţarist. Majoritatea lui mută – nouă zecimi – nu fusese străbătută de Câmpul liberal-radical (ca în orice mediu de o mare densitate proprie, ca magnetitele în metal – liniile de forţă ale Câmpului liberal se pierdeau repede în popor).

Dar să apere monarhia – nici poporul, nici armata nu s-au dovedit pregătite pentru asta.

Atunci, se cuvine să numim revoluţie ceea ce s-a petrecut în Februarie – dacă se consideră revoluţie o schimbare bruscă a regimului de stat, violentă şi cu participarea maselor? Toate acestea – acţiuni violente ale milioanelor de oameni, şi vărsare de sânge, şi schimbări radicale ale ordinii de stat şi sociale, ale vieţii înseşi a poporului – se vor produce în Rusia, dar nu imediat.

La noi, sunt enumerate trei revoluţii: cea din 1905, cea din Februarie 1917 şi cea din Octombrie 1917. Dar în 1905 – 1906 nu s-au produs schimbări esenţiale în viaţa statului şi a poporului şi nu a existat o mişcare de mase: a fost o *simulare a revoluţiei*, a existat multă teroare disparată (şi infracţiuni de drept comun), când revoluţionarii (şi infractorii) şi intelectualii au îndemnat, au îndemnat, au tot încercat să se urnească, însă n-au reuşit nicicum, nu s-au urnit. Februarie e chiar neverosimil: picoteala ţării, infima participare a maselor – şi niciun fel de împotrivire din partea puterii. Octombrie e o scurtă şi brutală lovitură militară locală după un plan, ce revoluţie e asta?

Nici uneia dintre cele trei nu i se potriveşte numele de revoluţie. Ultimele două pot fi numite foarte precis lovituri de palat.

Totuşi, este incontestabil că în secolul XX în Rusia a avut loc o mare, sângeroasă şi ireversibilă revoluţie de importanţă mondială. O revoluţie nu se defineşte decât prin caracterul radical şi ireversibil al schimbărilor.

Dacă în Februarie a curs sânge puţin, iar violenţa şi mişcarea maselor nu s-au răspândit, totul urma să vină: tot sângele, toată violenţa, acapararea maselor populare, bulversarea vieţii poporului. Revoluţiile pot fi lente, dar, odată începute, ele nu se opresc, iar violenţa lor se înteţeşte din ce în ce mai mult. Revoluţia noastră s-a dezlănţuit de la o lună la alta în 1917 – într-un mod complet stihial – şi apoi s-au adăugat Războiul Civil,

teroarea cekistă cu milioanele sale de victime, răscoalele ţărăneşti complet stihiale, foametea bolşevică organizată artificial în treizeci, patruzeci de regiuni – şi poate s-a încheiat doar prin lichidarea ţărănimii în 1930 – 1932 şi prin bulversarea modului de viaţă în primii cinci ani. Iată, aşa s-a desfăşurat revoluţia – timp de 15 ani.

Revoluţia rusă s-a încheiat la începutul anilor ’30. Şi îndată a fost recunoscută cu respect de balena democraţiei occidentale – Statele Unite.

IV. Cauzele şi esenţa acestei revoluţii (după 10 martie 1917)

Mintea omenească are nevoie întotdeauna să ştie cauzele oricărui eveniment. Şi nu-i cinstit să ne eschivăm să le indicăm, fiecare cum ştie.

În istoria Revoluţiei din Februarie rareori se găseşte cineva care să conteste caracterul ei pe deplin neaşteptat pentru toţi: şi pentru putere, şi pentru cercurile Dumei şi Zemgor-ului care o stârniseră, şi pentru toate partidele revoluţionare – eseri[65], menşevici şi bolşevici –, şi pentru diplomaţii occidentali aflaţi în Petrograd, şi cu atât mai mult pentru restul Rusiei – pentru armata activă, pentru provincie, pentru ţărănime.

Lipsa eforturilor partidelor, lipsa de pregătire în ce priveşte însărcinările de partid (propaganda partidelor abia după aceea a ajuns din urmă evenimentele) afectează mai ales minţile obişnuite să caute explicaţii ale revoluţiei. În asemenea cazuri, întotdeauna se evidenţiază cuvântul „stihial”. Dar prin faptul că nu a participat întreaga Rusie vedem limpede că nu a fost o stihie.

Unii o explică în special prin întreruperile în alimentarea cu pâine în Petrograd – nu chiar prin întreruperi, ci doar prin *zvonul* că în curând accesul la pâine va fi limitat. Deja am lămurit faptul că asta nu e o explicaţie.

Alţii atrag atenţia, în mod incontestabil, asupra

---

65 Eseri (SR) - membrii Partidului Socialiștilor Revoluționari (1901-1921), de orientare social-democrată, condus de Viktor Cernov.

numărului mare de oameni din garnizoana Petrogradului, asupra urâţeniei garnizoanei şi stării ei inactive, de depravare, în zilele lui Februarie, ea a fost realmente principala forţă de acţiune. Şi totuşi garnizoana oraşului nu se ridică la nivelul de cauză istorică, deşi am vedea-o ca pe o manifestare particulară a unei cauze mai ample – războiul.

În condiţiile în care este evident că nu a participat niciun partid, Gheorghi Katkov[66] elaborează cu tenacitate concepţia că principala forţă stimulatoare a revoltelor petrogrădene au fost agenţii nemţi şi banii nemţeşti: deşi afluenţa acestora din urmă nu se poate dovedi documentar, există asemenea indicii. Fără îndoială, cunoscând metodele diplomaţiei germane şi ale războiului total, ale dezorganizării continue a adversarului, putem să nu ne îndoim că eforturile şi banii germanilor au ţintit insistent spre aruncarea socială în aer a Rusiei beligerante, cuiva au plătit ei, nu au rămas fără influenţă nici în ce priveşte amploarea uriaşă a mişcării greviste din Petrograd, bineînţeles că ei au aţâţat şi zvonurile despre aprovizionarea cu pâine (deşi lozinca „Jos războiul” nu e de provenienţă doar nemţească, ea a fost insuflată şi de sila pe care o produce războiul). Sunt certe interesul german şi mâna stimulatoare germană, însă doar în Petrograd cumva (din provincie – poate în Nikolaev) şi nu la dimensiunile exploziei atât de reuşite a Rusiei întregi, explozie care a depăşit toate calculele nemţilor. Mai târziu, începând din primăvară, nemţii şi-au mutat susţinerea la singurul partid înfrânt, al bolşevicilor, şi de acum vor deveni într-adevăr o forţă constantă a mersului revoluţiei noastre. În Februarie însă, o fi fost şi drojdia nemţească, dar aluatul rusesc apucase să crească! – şi asta ne obligă să căutăm cauzele ruseşti, interne. Cauza „nemţească” e mai util să o

66 Gheorghi Mihailovici Katkov (1903-1985), istoric și filosof rus. împreună cu familia, emigrează în 1921. Locuiește și studiază la Praga, iar în 1939 se stabilește la Oxford. Preocupat în mod special de Revoluția rusă, publică mai multe lucrări în engleză, semnate George Katkov.

subestimăm decât să o supraestimăm.

Vorbind despre cauze, evident că trebuie să avem în vedere circumstanţele, suprapuse în straturi – profunde prin natura lor, îndelungate în timp –, care au făcut transformarea revoluţionară în principiu realizabilă, iar nu zguduirile care au dus în mod nemijlocit la transformare. Zguduirile pot distruge doar un sistem instabil. Dar – de la ce a devenit instabil?

Avem dreptul să punem tot războiul pe seama acestor cauze.

În primăvara anului 1917, explicaţia preferată a cadeţilor asta a şi fost: că revoluţia e stârnită de o proastă administrare a războiului şi are drept scop a-l conduce mai bine şi a-l câştiga; că în Rusia nu exista respect pentru persoana cetăţeanului (a orăşeanului educat), de asta nu era ordine în ţară şi de asta nu a existat nici o singură victorie asupra nemţilor. Explicaţia este sub orice critică. Armata activă, extrem de obosită din cauza războiului, a fost luată prin surprindere de revoluţia din Petrograd, ba încă după două săptămâni aproape că nu a participat şi a rămas aproape intactă. Aprovizionarea cu muniţie atinsese în această perioadă apogeul. Obuzele, inclusiv cele grele, se adunaseră în tot anul 1916 şi la începutul lui 1917 – acum, armata rusă putea să tragă ca la Verdun pe tot frontul. Dimpotrivă, revoluţia nu a adăugat niciun fel de entuziasm patriotic şi, odată cu dispariţia unei forţe constrângătoare, a apărut în sufletul tuturor, începând cu garnizoana ce reprezenta forţa motrice în Petrograd, speranţa că se vor eschiva de la război – şi puternica armată s-a dezmembrat în câteva luni, făcând războiul complet irealizabil.

Dar nici explicaţia bolşevică, după care revoluţia s-a produs ca un protest împotriva războiului, nu e susţinută de fapte, a fost inventată mai târziu de activiştii de partid: nu a existat niciun fel de mişcare declarată, precisă împotriva războiului, nici în armată, nici pe undeva prin Rusia, şi nicio insistentă propagandă zgomotoasă nu a

existat.

Totuşi, războiul a jucat, incontestabil, un rol nefast. Tot acest război a fost o tragică eroare pentru întreaga Europă de atunci, iar pentru Rusia şi greu de reparat. Rusia a fost aruncată în război fără ca ea să fi înţeles nimic din mersul internaţional al evenimentelor, în condiţiile în care era străină de conflictul european principal, iar regimul său autoritar era în dezacord cu alianţa democratică externă. A fost aruncată fără a fi conştientă de noutatea acestui secol şi a condiţiei care o apăsa pe ea însăşi. Toate forţele importante, plesnind de sănătate, ale naţiunii puternice au fost aruncate într-o direcţie care nu era cea bună, s-a creat o repartizare artificială a maselor şi a energiilor umane, administraţia şi organizarea au fost supraîncărcate şi s-au amestecat vizibil, organismul de stat a slăbit. Şi asta încă n-ar fi fost nimic, dacă nu ar fi existat aprinsa adversitate tradiţională între societate şi putere. În câmpul acestei adversităţi, clasa superioară se rătăcea la tot pasul în isterie, iar clasa conducătoare – în laşitate.

Nu exagerăm în această privinţă nici amploarea retragerii din 1915, nici extenuarea poporului, nici întreruperile de aprovizionare, nici nulitatea corpului de miniştri ţar işti. Retragerea sovietică din 1941 – 42 a fost de treizeci de ori mai gravă, atunci a fost pierdută nu Polonia, ci toată Bielorusia, Ucraina, Rusia până la Moscova şi Volga, iar pierderile în morţi şi prizonieri au fost de douăzeci de ori mai mari, şi incomparabila foamete pretutindeni şi, totodată, tensiunile din uzine şi din sate, oboseala poporului, miniştri şi mai neînsemnaţi şi, bineînţeles, o incomparabilă reprimare a libertăţilor, dar *tocmai de aceea*, că puterea a rămas neclintită în cruzime, că nici prin cap nu i-ar fi trecut nimănui să pomenească de neîncrederea în guvern, această retragere şi pustiire catastrofală nu au dus la nicio revoluţie. (Şi încă o paralelă particulară: în ambele războaie, noi am depins material de aliaţii occidentali. Din cauza asta guvernul ţarist, apoi cel provizoriu au fost servile în faţa aliaţilor, dar Stalin, în

aceeaşi situaţie – le-a dictat el condiţiile.) Astăzi cunoaştem adevăratele dimensiuni suportabile, şi ale lipsurilor, şi ale violenţelor. Cele mai ruşinoase retrageri-fugi ale noastre au fost săvârşite nu de armatele imperiale, ci de trupele revoluţionare – în vara lui 1917.

Totuşi, nu războiul în sine a determinat revoluţia. Ea a fost determinată de străvechiul şi pătimaşul conflict dintre societate şi putere, pe care războiul l-a amplificat. Revoluţia era gata să izbucnească nu din cauza dificultăţilor militare şi economice ca atare, ci din cauza înverşunării intelectualilor, timp de zeci de ani, pe care puterea nu a putut niciodată să o învingă.

Evident, puterea avea două căi care excludeau complet revoluţia. Ori – reprimarea, cât de cât logică şi brutală (cum am cunoscut în zilele noastre), însă puterea ţaristă nu era capabilă de asta din raţiuni în primul rând morale, nu putea să-şi fixeze un asemenea scop. Ori – ceva energic, o reformare neobosită a tot ce era depăşit şi necorespunzător. Puterea nu era capabilă nici de asta – din somnolenţă, din lipsă de pricepere, din frică. Şi a luat calea de mijloc, cea mai nefastă: la înverşunarea extremă, plină de ură a societăţii – nici nu a oprimat, nici nu a tolerat, ci s-a aşezat de-a curmezişul, ca obstacol refractar.

Monarhia parcă adormise. După Stolîpin, nu a avut un program clar de acţiune, a devenit apatică în propriile ei îndoieli. Slăbiciunea regimului ajunsese într-o zonă periculoasă. Era nevoie de reforme energice, care să le continue pe cele ale lui Stolîpin – nu au fost făcute. Puterea a dormitat şi nu a văzut nici învechirea ordinii sociale, nici imensa inegalitate în drepturi a clasei ţărăneşti, care se prelungea de prea mult timp, nici situaţia nerezolvată a muncitorilor, care se prelungea de prea mult timp. Dacă ar fi avut în vedere măcar aceste fenomene, nu ar fi putut intra, în mod responsabil, nici în războiul împotriva Japoniei, nici în Războiul Mondial. Iar după aceea puterea a dormitat şi nu a văzut dimensiunea pierderilor suferite şi oboseala populară cauzată de acest

război care se prelungea.

Înteţirea urii între clasele superioare şi putere a făcut imposibilă orice măsură constructivă, orice compromis, orice soluţie la nivel de stat şi a creat doar un nimicitor potenţial de distrugere. Societatea superioară, la rândul ei, s-a folosit de ţărănime ca de o carte de joc, ba i-a dat pământuri inexistente, ba i-a pus piedici în ce priveşte egalitatea în drepturi şi autoadministrarea plasei de zemstvă. Dacă la începutul acestui război ţărănimea s-ar fi bucurat deja de egalitate socială, dacă ar fi fost bine organizată economic şi nu ar fi ascuns ofense şi umilinţe sociale – rebeliunea din Petrograd s-ar fi putut limita la câteva episoade în capitală şi nu ar fi degenerat într-o revoluţie nimicitoare, din luna martie până în toamnă.

Chiar şi această breşă mortală în interiorul statului şi chiar în condiţiile războiului care se prelungea nu ar fi produs o revoluţie – dacă ar fi existat o administraţie vie, activă, responsabilă, nu înconjurată de mii de paraziţi. Dar, în timp ce monarhia dormita, au devenit tradiţionale numirile extraordinar de proaste pe posturi civile şi militare ale unor oameni mulţumiţi de ei înşiși, leneşi, temători, incapabili de acţiuni decisive într-un moment decisiv.

Rusia exista de secole – şi, picotind, i se părea că existenţa ei nu cere o inventivă şi tenace mobilizare a forţelor. Uite aşa cum există – va exista şi mai departe.

Această dormitare era mai amplă, nu se limita la administraţie, ci cuprinsese întreaga clasă privilegiată ereditar – nobilimea, mai ales pe membrii ei cu titluri nobiliare, înalţii funcţionari, marii duci şi militarii din Gardă. Această clasă, care primise atât de mult de la Rusia timp de secole, şi totul în avans – acum, în această tensionată epocă de tranziţie a ţării, în cel mai bun caz promovase un număr mic de slujitori oneşti, uneori conducători ai societăţii agitate, uneori chiar şi revoluţionari, dar, în partea ei superioară, cea mai importantă, dormita, ajungând la sfârşitul vieţii fără a-şi

face griji, fără a se implica activ, fără a se nelinişti cum să-şi sacrifice viaţa pentru binele ţarului şi al Rusiei. Clasa conducătoare pierduse simţul datoriei, nu se simţea incomodată de privilegiile ereditare nemeritate, de enormele drepturi necuvenite, păstrate de la abolirea iobăgiei. Oricât ar fi de ciudat, pierduse mai ales conştiinţa de stat. Şi, în groaznicul decembrie 1916, nobilimea, care nimicise această putere, s-a delimitat şi mai mult de ea, cu teribile acuzaţii.

Cu toate acestea, ţara, aflată pe marginea prăpastiei, încă ar fi putut să fie ţinută de Biserica puternică şi autoritară. Biserica ar fi trebuit să creeze un Câmp spiritual opus, să consolideze în popor şi în societate o rezistenţă la dezorganizare. Însă (până în prezent zdruncinată de schisma nebunească din secolul al XVII-lea) nu a creat aşa ceva. În zilele imensei catastrofe naţionale a Rusiei, Biserica nici măcar nu a încercat să salveze ţara, să o cuminţească. Clerul Bisericii sinodale, care se supusese timp de două secole mâinii puternice a împăraţilor, pierduse responsabilitatea supremă şi lăsase să-i scape cârmuirea spirituală a poporului. Marea masă a clerului îşi pierduse energia spirituală, se vlăguise. Biserica era slabă, era luată în derâdere de societate, preoţii erau umiliţi în mijlocul enoriaşilor din sate. Nu întâmplător, tocmai seminariile deveniseră pepiniere ale ateismului, acolo se citea literatură interzisă multiplicată la hectograf, se convocau reuniuni clandestine, de acolo au ieşit eserii.

Cum să nu remarcăm că, în zilele de grea cumpănă ale abdicăniţ arului, *nici un singur* ierarh (şi nici un singur preot) al Bisericii Ortodoxe, ce ridica zilnic rugăciunile obligatorii pentru Suveran, nu s-a grăbit să meargă la el ca să-l susţină şi să-l povăţuiască?

Cu toate acestea, ţara nu s-ar fi zguduit, prăpastia nu s-ar fi deschis dacă ţărănimea ar fi păstrat obiceiurile patriarhale şi frica de Dumnezeu. Dar în ultimele decenii de supărătoare dezorganizare de după abolirea iobăgiei, de soluţii economice dezordonate, aruncate în hăţişul

nedreptăţilor – o parte a ţărănimii căzuse în patima beţiei, alta fusese cuprinsă de dorinţa păcătoasă pentru împărţirea bunurilor altora; printre ţărani, erau deja criminalii şi incendiatorii care se vor năpusti în curând pe domeniile moşierilor, acei jefuitori care, în curând, vor împărţi în bucăţi covoare, vor examina minuţios serviciile de ceai – fiecare ceaşcă în parte, pereţii – fiecare cărămidă în parte, lenjeria şi fotoliile, şi le vor duce în izbele lor. Lunga propagandă a clasei superioare i-a inspirat şi pe aceşti împărţitori ai bunurilor altora. Asta nu mai era Sfânta Rusie. împărţirea bunurilor altora era gata să urle în ţărănimea rămasă fără memoria vechilor fundamente ale vieţii, fără să-şi dea seama că orice rău comis te loveşte pieziş; în curând, exact aşa vor fi jefuiţi şi le vor fi împărţite propriile bunuri. (Şi vor fi împărţite…)

Decăderea ţărănimii a fost consecinţa directă a decăderii clerului. În rândul ţăranilor, se înmulţeau renegaţii, unii încă tacit, alţii deja în gura mare: chiar la începutul secolului XX, în satele ruseşti au început să se audă blasfemii fără precedent la adresa lui Dumnezeu şi a Maicii Domnului. În sate s-a dezlănţuit o obrăznicie fără precedent a tineretului, răutăcioasă şi gratuită. (Cu atât mai mult a izbucnit în oraşe, unde necredinţa intrase în educaţie încă de la reformele din anii 1860 pentru învăţământul gimnazial. Ştiu ce se întâmpla în oraşele din Sud. De exemplu, la Taganrog, încă din 1910, în Joia Mare, după Denia celor 12 Evanghelii, huliganii se năpusteau cu beţe asupra pelerinilor şi le spărgeau candelele din mâini.)

Îmi amintesc foarte bine cum, în anii 1920, mulţi bătrâni din sate explicau cu convingere:

— Vremurile tulburi ne sunt trimise pentru că poporul a uitat de Dumnezeu.

Cred că această vremelnică explicaţie populară este mai profundă decât tot ce putem obţine la sfârşitul secolului XX prin cercetări ştiinţifice.

Să extindem discuţia. Dacă acceptăm o *asemenea* explicaţie, nu trebuie să ne mirăm că revoluţia rusă (cu

consecinţele ei) s-a dovedit un eveniment nu numai la scară rusă, ci unul care a inaugurat întreaga istorie universală a secolului XX – aşa cum revoluţia franceză a inaugurat secolul al XIX-lea european –, a modelat şi a impulsionat esenţialul a ceea ce se va produce apoi peste tot. În democraţia noastră imatură şi chiar lipsită de fundament din Februarie s-a conturat profetic întreaga slăbiciune a democraţiilor înfloritoare – reculul nebunesc şi orbit în faţa formelor extreme ale socialismului, incapacitatea lor, lipsa de apărare în faţa terorii.

Acum vedem că tot secolul XX este aceeaşi revoluţie extinsă în lume.

Asta trebuia să răsune peste întreaga omenire rămasă fără Dumnezeu. *Asta* a avut un sens planetar, dacă nu cosmic.

S-ar fi putut ca voia lui Dumnezeu să nu înceapă cu Rusia. Dar aveam şi noi destule păcate şi ateism.

La Constantinopol, în ajunul primului său Crăciun în emigraţie, părintele Serghi (Bulgakov) 1 implora:

„Pentru ce şi din ce cauză Rusia este oropsită de Dumnezeu, sortită descompunerii şi agoniei? Păcatele noastre sunt grele, dar nu atât încât să explice o soartă unică în istorie. Rusia nu a meritat o astfel de soartă, ea este precum mielul care duce povara păcatelor lumii europene. Aici e o taină pe care trebuie să o acceptăm din credinţă”.

Liderii din Februarie care, fără să lupte, s-au grăbit să-şi predea patria au scăpat teferi aproape toţi, au dat buzna în emigraţie şi toţi aveau darul scrisului – asta le-a dat posibilitatea după aceea, timp de zeci de ani, să reprezinte decăderea ca pe un triumf al spiritului liber. I-a ajutat foarte mult şi faptul că culoarea cenuşie a lui Februarie s-a dovedit totuşi mai luminoasă decât crima neagră a comuniştilor. Cu toate acestea, dacă evaluăm atmosfera din februarie în sine, şi nu în comparaţie cu cea din octombrie, atunci trebuie spus – şi cred că în *Roata*

Roşie[67][68]

este prezentată suficient: ea a fost dezgustătoare spiritual, încă de la primele ore a provocat şi o înrăire a caracterelor şi o dictatură colectivă asupra opiniei independente (turma), ideile ei erau plate, iar conducătorii, nuli.

Prin Revoluţia din Februarie nu numai că nu a fost atins niciun obiectiv naţional al poporului rus, dar s-a produs parcă un leşin naţional, o pierdere totală a conştiinţei naţionale. Prin reprezentanţii noştri superiori, noi ca naţiune am suferit un eşec spiritual. Spiritul rus nu a avut destulă rezistenţă la încercări.

Acum, fugitiv, s-a manifestat totuşi modelul dezvoltării universale. Procesul de întunecare a conştiinţei naţionale în faţa „progresului general” se petrecuse şi în Occident, însă lin, timp de secole, iar deznodământul încă nu s-a produs.

1980 – 1983

PARTICULARITĂŢILE A DOUA REVOLUŢII

Având în minte imaginile celor două cumplite revoluţii – Revoluţia Franceză şi Revoluţia Rusă cedezi fără să vrei tentaţiei de a face o paralelă. E nevoie de asta, în general? în orice caz, e o necesitate a curiozităţii noastre. Nu e o ocupaţie inutilă, dar trebuie să ţinem minte tot timpul că:

— Principalele asemănări pot să nu se afle deloc la suprafaţă, fenomene cu adevărat de aceeaşi natură se pot deosebi exterior foarte mult;

---

67 Serghi (Serghei) Nikolaevici Bulgakov (1871-1944), filosof, teolog, unul dintre cei expulzați din țară în 1922 cu celebrul „vapor al filosofilor“ (alături de Nikolai Berdiaev, Lev Karsavin, Nikolai Losski, Mihail Osorghin ș.a.).

68 Roata Roșie - cel mai important proiect literar al lui Soljenițîn, consacrat Revoluției ruse și conceput de autor încă din perioada studenției, dar la care începe să lucreze abia în anii ’60. Va rezulta un roman-epopee în zece volume, care cuprinde patru „noduri“ corespunzând perioadei 1914-1917: August Paisprezece, Octombrie Șaisprezece, Martie Șaptesprezece și Aprilie Șaptesprezece.

— Liderii revoluţiei ruse s-au raportat cu perseverenţă la maniera revoluţiei franceze, care invita la imitaţie, la reproducere – şi din cauza asta fenomenele asemănătoare pot să nu fie manifestarea unei legităţi similare ambelor revoluţii, ci doar a acestei copieri intenţionate. (La rândul ei, şi revoluţia franceză se uita îndărăt la fiecare pas, se compara cu Antichitatea şi imita republicile antice. Nici insurecţia americană nu a scăpat de soarta asta – Washington şi Franklin au fost numiţi Brutus şi Cato.)

Bineînţeles, nimeni nu se poate aştepta la o asemănare frapantă, cum ar fi repetarea în întregime a unei acţiuni în succesiunea evenimentelor. Însă, examinând cu atenţie, n-ai cum să nu te minunezi de numeroasele coincidenţe ale unor elemente particulare, izolate, ale unor trăsături (invariante ale revoluţiei?), chiar dacă este modificată ordinea lor şi este schimbat intervalul dintre ele. Acţiunea e alta, dar elementele se repetă.

Dar, înainte de similitudinea unor elemente particulare, e similitudinea senzaţiei generale. Poate că importantă e senzaţia unei stihii care atrage totul: vârtejul dogoritor gradual, dar neîntrerupt îi absoarbe în procesul de distrugere pe toţi cei care au pregătit acest vârtej şi care au fost implicaţi. Senzaţia aceasta e bine cunoscută, iar în ce mă priveşte, încă de la prima etapă a lucrării mele, ea a prins formă şi şi-a găsit definiţia: „Roata Roşie”.

În această aspirare vijelioasă a liderilor în pâlnie, trăsătura comună este permanenta deplasare a centrului revoluţiei spre stânga. Şi la această deplasare, la această prelungire („aprofundare”) a revoluţiei nu numai că tind în acel moment elementele care sunt mai mult de stânga – ci contribuie şi straturile mai mult de dreapta şi cele intermediare, deşi pe urmă totul se întoarce, imediat, direct împotriva lor. Atunci când apare posibilitatea de a persecuta şi de a reprima cercurile mai de stânga (cum a fost la noi în iulie 1917, iar la francezi în iulie 1791 sau, de două ori, în Floreal anii IV şi VI – adică în 1796 şi în 1798),

ele sunt indecise, extenuate. (Pentru că îi simt în mod fatal pe cei de stânga drept succesorii lor inevitabili în revoluţie?) Dimpotrivă, mai degrabă evită să-i cheme în ajutor pe cei care sunt mai de dreapta decât ele. Astfel, în iunie 1793, departamentele nu au putut să se unească pentru a se apăra, din cauză că republicanilor le-a fost ruşine să facă alianţă cu regaliştii. În 1917, cadeţii, apoi socialiştii de dreapta au fost condamnaţi la neputinţă, temându-se mai mult decât orice să se compromită făcând alianţă cu dreapta, chiar şi cu o conducere militară. (Şi această situaţie se va repeta după aceea în toţi anii războiului nostru civil.)

După aceea: în contradicţie cu atracţia implacabilă a acestui vârtej – contemporanii care meditează la asta şi mulţi participanţi la evenimente pe diferite trepte ale procesului de distrugere consideră mereu şi chiar proclamă (pentru a se linişti?) că, în această fază, „revoluţia e încheiată”. La noi, acest fapt s-a proclamat chiar pe 4 martie 1917, la francezi chiar pe 27 iunie 1789. Şi niciun fel de lecţii ale revoluţiilor anterioare nu învaţă nimic pe nimeni în legătură cu asta.

În mod inevitabil, orice revoluţie lasă departe-departe în urmă graniţele concepute de iniţiatorii ei. Ea îşi are propria inerţie dată de impulsul iniţial şi niciodată nu se limitează la obiectivele fixate la început.

Dacă îl urmăm pe Alexis de Tocqueville în examinarea circumstanţelor care au pregătit revoluţia franceză, putem distinge mai multe, care s-au format în Franţa, dar nu şi în Rusia. Numeroasele rămăşiţe ale relaţiilor feudale. Frontierele stricte dintre cele trei „stări”. Privilegiile insuportabile ale nobilimii, complet eliberată de obligaţii, o nedreaptă inegalitate strigătoare la cer în faţa impozitelor (toată greutatea pe clasele inferioare şi privilegiile pentru bogătaşi). Lipsa de corectitudine a guvernului regal în perceperea taxelor repetate (plata pentru unul şi acelaşi lucru de câteva ori). Vânzarea posturilor. Claca regală impusă ţăranilor. O

formă incorectă de percepere a taxelor de circulaţie pe drumuri. Recrutarea dificilă a ţăranilor în miliţia populară. Dările ţăranilor în folosul moşierilor. Harababura înfiorătoare din administraţie, multitudinea instituţiilor absurde, care nu cooperează. Imixtiunea administraţiei regale în domeniul justiţiei, derogări judecătoreşti în favoarea chiar şi a celor mai insignifianţi funcţionari. Lipsa de independenţă a magistraţilor.

În Rusia, de la reformele din anii 1860 ale lui Alexandru al II-lea, multe dintre acestea ori deja nu mai existau, ori era pe cale să se renunţe la ele cu succes. Nobilimea rusă nu se mai bucura de această abundenţă de privilegii, nici de samavolnicie, dar încă îndeplinea o parte din obligaţii în instituţii guberniale. Graniţele între diferite pături sociale se ştergeau cu succes, trecerea dintr-o pătură în alta era accesibilă, cea mai stabilă încă rămânea clasa ţărănească, iar cercurile de la palat erau puternic delimitate. Deşi încă exista o instanţă judecătorească în interiorul clasei ţărăneşti, majoritatea infracţiunilor erau, în diferite condiţii, supuse judecăţii unui tribunal civil comun tuturor, deja complet independent de puterea guvernamentală, iar în favoarea ei nu existau derogări. Justiţia nu manifesta servilism în faţa autorităţilor. Zemstva şi dumele locale aveau independenţă şi o mare libertate de acţiune locală. Administraţia guvernamentală avea o structură precisă, cu o delimitare clară a competenţelor. Serviciul militar obligatoriu cuprindea toate clasele. (Dar se păstra în interiorul armatei o inegalitate psihologică: condiţia inferioară istoric a claseiţ arăneşti. Asta a avut un efect devastator asupra cursului revoluţiei.) Impozitele erau mici, pentru toţi. Ţăranii nu plăteau nimic moşierilor, în afară de arendă, şi nu trebuia să muncească la clacă pentru guvern sau pentru ţar, în afară de prestaţia de zemstvă, la drumuri.

În Franţa, în timpul celor o sută şi ceva de ani până la revoluţie, s-a oprit orice activitate socială liberă; în Rusia, dimpotrivă, tocmai în ultimii cincizeci de ani

apăruse zemstva, în ultimii unsprezece – viaţa parlamentară într-un cadru constituţional. Franţa, cu starea ei de neglijare a statului şi societăţii, se îndrepta spre revoluţie (dar nici asta nu înseamnă că era exclusă neapărat o desfăşurare paşnică). Rusia, cu dezvoltarea ei, se îndepărta de ea. Revoluţia rusă nu numai că nu a facilitat dezvoltarea ţării, dar a întârziat-o în mod catastrofal şi a pervertit-o. (în legătură cu asta, e interesant că presimţirea unei groaznice revoluţii lipsea complet în Franţa în toate clasele, la fel şi în Rusia, în rândul maselor, nici măcar revoluţionarii, înainte să izbucnească revoluţia, nu se aşteptau absolut deloc, dar clasa superioară era pornită spre asta, râvnea la ea şi o chema.)

Cu toate acestea, şi zona asemănărilor este foarte mare. Superioritatea centralizării înţepenite asupra autonomiei locale. Absenţa, dintre calităţile miniştrilor, a acelei „mari ştiinţe a guvernării", care te învaţă nu detaliile de funcţionare a serviciilor, ci „să înţelegi mişcarea societăţii în ansamblu, să judeci ceea ce se întâmplă în mintea maselor şi să prevezi rezultatele acestui proces". (Un asemenea ministru în Rusia a fost Stolîpin, asasinat în 1911.) Totuşi, în ambele ţări practica administrativă era mai puţin severă decât o cereau legile existente. Nobilimea era într-o stare de izolare, de apatie şi de incapacitate politică. Lipsa de energie a ei şi a tronului. Activa clasă a negustorilor şi a industriaşilor, în ascensiune mai ales în Rusia. Ţărănimea nu avea idee de libertăţile politice şi nu râvnea la ele, ţelul ei era pământul. De altfel, în Franţa deja 50% din terenul exploatat aparţinea ţărănimii, în Rusia era 76%, dar asta nu diminua avântul de a dobândi restul (ţăranii ruşi îşi făceau o idee exagerată despre dimensiunea lui, mai ales din cauza propagandei făcute de clasa instruită). În ambele ţări, chiar în ultimele decenii dinainte de revoluţie, avuseseră loc reforme extrem de importante – dar tocmai rapiditatea acestei mişcări, fără o compensare a stabilităţii, a

contribuit la instabilitate. În ambele ţări, chiar înainte de revoluţie fusese atinsă prosperitatea generală în cel mai înalt grad – atât în comparaţie cu deceniile anterioare, cât şi cu cele postrevoluţionare. Domnia lui Ludovic al XVI-lea şi cea a lui Nicolae al II-lea au fost perioadele cele mai bune din punct de vedere economic. Dar, cu cât mai repede se ameliora situaţia, cu atât mai mult ea era resimţită drept insuportabilă psihologic, se dorea şi mai rapidă, cu atât se accentua ura faţă de tot ceea ce nu fusese încă reformat.

Nu trebuie să ne scape nici importantele asemănări precum superioritatea copleşitoare a Parisului şi a Petrogradului în sensul iniţiativei administrative şi al monopolului: e de ajuns să aibă loc un eveniment în capitală, că va avea, automat, repercusiuni în toată ţara şi, invers, o mişcare apărută în afara capitalei nu va avea aproape nicio şansă de succes. Pe lângă asta, la Paris exista o concentrare foarte mare, pentru acea vreme, a populaţiei de muncitori (în suburbiile Saint-Antoine şi Temple). Un şi mai mare excedent şi disproporţie a populaţiei în Petrograd: nu numai o concentrare puternică a industriei de armament cu un personal de muncitori scutiţi de serviciul militar obligatoriu, dar şi o mie cinci sute de oameni ai unei garnizoane indisciplinate şi lipsite de instrucţie, şi câteva sute de mii de oameni fără căpătâi, refugiaţi din calea războiului.

În ambele ţări, în timpul deceniilor dinainte de revoluţie, clasele superioare, dintr-o simpatie mărinimoasă pentru condiţia poporului, vorbeau cu perseverenţă şi fără sfială despre nevoile lui nesatisfăcute, despre nedreptăţile care i se făcuseră. (în plus, asta li se insufla maselor, în Rusia, de către intelectualitatea liberal-revoluţionară, iar în Franţa – şi de clasele privilegiate, şi de rege, şi de funcţionari.) Trăsătura comună era maniera generală a tuturor de a învinovăţi guvernul. Această propagandă (prezentă şi în ideea eronată că erau imense rezervele de pământ încă neconfiscat) a stârnit masele populare. În

ambele revoluţii, se poate vedea apariţia lor de sus, nicidecum nu le poţi compara, de exemplu, cu răscoala lui Pugaciov[69].

Ajungem acum la o asemănare decisivă a acestor două revoluţii: ambele s-au manifestat ca revoluţii *ideologice*. Ambele au izbucnit în circumstanţe reale, însă ambele au fost pregătite timp de o sută de ani în educaţie, filosofic, publicistică. În ambele cazuri, tronul nu avea nicio doctrină politică elaborată şi cu atât mai puţin capacitatea de a-şi răspândi convingerile în popor. De aceea, tocmai clasa conducătoare a fost cea mai receptivă la noua filosofie, care submina tradiţia – şi pe cea monarhică, şi pe cea religioasă. Revoluţia se produsese în spirit înainte de a se produce în realitate, puterea era vulnerabilizată de către filosofi, publicişti, scriitori. Cu mult timp înainte şi fără obstacole, ideologia devansase revoluţia şi se răspândise în minţile educate.

Această ideologie (în Rusia, ea este moştenitoarea ideologiei franceze) pleca de la premisa că omul este bun de la natură, iar obstacole sunt structurile sociale nereuşite. Aceşti gânditori, care nu aveau niciun fel de bază practică şi niciun fel de experienţă de stat, concepeau cu uşurinţă judecăţi categorice despre stat, despre natura dreptului şi despre viaţa socială – judecăţi abstracte, arbitrare, dar făcute cu multă impetuozitate. Fără să aibă cea mai mică idee despre pericolul de a provoca tulburări sociale, ei dădeau la o parte cu uşurinţă tradiţiile şi obiceiurile ca pe nişte detalii supărătoare. Şi aceste judecăţi, preluate de clasele superioare, se răspândeau mai departe, coborau în clasele inferioare (deosebit de eficient în Franţa) şi pregăteau revoluţia într-un mod ameninţător, în Rusia, asta s-a realizat sub forma partidelor revoluţionare şi a terorii.

Deşi ambele ideologii însuşite de Rusia – şi

69 Emelian Pugaciov (1742-1775), cazac de la Don, conducătorul răscoalei țărănești din 1773-1775, în timpul Ecaterinei a II-a. Este prins, apoi executat la Moscova.

liberalismul democratic, şi socialismul – în Occident se uzaseră puternic până atunci, în Rusia (şi apoi pe toate continentele în secolul XX) încă acţionau cu toată puterea.

Una dintre componentele acestor convingeri, deosebit de tenace, era curentul anticlerical, apoi cel anticreştin, foarte vehement în cercurile instruite franceze, iar în Rusia – în extremitatea lor bolşevică. În ambele ţări, clasa cea mai lipsită de credinţă era nobilimea, de la ea pornise răspândirea necredinţei, deja ca o modă pe care era ruşinos să nu o urmezi. Această antireligiozitate radicală a ideologiei (radicală din cauză că în locul religiei se propunea pe ea însăşi) s-a manifestat în caracterul deosebit de distructiv şi de crud al celor două revoluţii: împreună cu regimul de stat, s-au zdruncinat şi normele religioase şi morale, nu a mai rămas nimic drept sprijin.

Judecând după forţa explozivă a ideilor, după anvergura scopurilor – încă de la început, ambele revoluţii se dovedesc un fenomen universal: „să elibereze omenirea", să transforme nu numai propria lor ţară, ci întreaga lume.

Ideologia domina puternic ambele revoluţii, mai ales în perioada iacobină şi în cea a bolşevismului timpuriu.

Reproducerea exactă de către cluburile iacobine provinciale a celui iniţial parizian nu trebuie considerată o simplă subordonare, aici este o acaparare de către idee. În URSS, credinţa entuziastă a tineretului era un sprijin pentru regim în anii 1920 şi 1930, dar după aceea a secat. (Şi acesta e punctul cel mai slab al URSS-ului de azi.) în revoluţia rusă, această ideologie iacobină, moştenire de la revoluţia franceză, a luat forma unui socialism internaţional, care, începând cu etapa loviturii de palat din octombrie, s-a extins la obiectivul de a instaura puterea comunistă în lumea întreagă.

Senzaţia resimţită de societate (în Franţa – chiar mai amplă, ca un sentiment cvasi-naţional) că ţara alunecă în prăpastie începuse să se dezvolte în Rusia în ultimele luni dinainte de revoluţie, din toamna până în iarna anului

1916, iar în Franţa – deja după primii paşi ai revoluţiei, în lunile de vară şi de toamnă ale anului 1789. Asta corespunde diferenţei de ritm al începutului revoluţionar, al treceniţării din stare cristalină în stare de fuziune: foarte vijelios la noi şi încetinit (după unitatea noastră de măsură) în Franţa. Conform acesteia, şi discursul lui Miliukov în Duma de Stat (la 1 noiembrie 1916) şi-a găsit locul cu patru luni înainte de revoluţie (însă deja ca o încununare a dezvoltării moderat-constituţionale, din cauza primei crize din 1905, la noi constituţia şi revoluţia au fost aşezate altfel), discursul similar în Franţa este cel al lui Mirabeau în cadrul Adunării Constituante (5 octombrie 1789), după cinci luni de la începutul revoluţiei. (în treacăt fie spus, acest sentiment, în ambele cazuri, este însoţit de o tenace ură generală pentru regină – considerabil mai puternică decât cea pentru rege.)

Atât pentru alegerea Stărilor Generale, cât şi pentru cea a Dumei de Stat, puterea nu a recurs la nicio propagandă guvernamentală (în Rusia, ea nu avea niciun organ guvernamental de presă); în timp ce adversarii săi făceau o propagandă foarte activă, puterea nu se pricepea şi nici nu încerca să influenţeze rezultatul alegerilor. Astfel, în ambele cazuri puterea nu a fost un obstacol în crearea unui centru public legal, orientat împotriva guvernului. Iar în timpul primelor manifestări revoluţionare, s-a purtat într-un mod neclar şi ezitant. (Avântul Stărilor Generale – dacă ne dizolvă, atunci să cerem populaţiei să nu plătească impozitele – a fost copiat exact în Rusia, de aceea, cu un avans de 11 ani, s-a dat proclamaţia de la Vîborg[70] a primei Dume de Stat.)

Este interesant să comparăm şi starea de spirit a parlamentelor. După trei ani de la revoluţia franceză, cel care numea şi schimba miniştrii era, încă, regele, nici Adunarea Constituantă, nici Adunarea Legislativă, deja în

70 Proclamația de la Vîborg, semnată la 22 iulie 1906 de către un grup de deputați ai Primei Dume de Stat, îndemna poporul să se împotrivească guvernului refuzând anumite îndatoriri precum plata taxelor sau înrolarea în armată.

toiul revoluţiei, nu ajunseseră totuşi să ceară un „minister responsabil”. În Rusia, deja pe baza experienţei parlamentarismului occidental, această cerinţă apare înainte de revoluţie şi se manifestă ca o cerinţă fundamentală a societăţii liberale. Dar în ambele cazuri, odată cu creşterea valului revoluţionar, această cerinţă este imediat îngropată, iar cercurile care înainte erau cointeresate nu mai îndrăznesc nici să-şi amintească de ea.

Mai mult decât atât, Duma de Stat, care a făcut atât de mult pentru răsturnarea tronului, ea însăşi, după răsturnarea tronului, în loc să prospere, cade într-o paralizie instantanee şi încetează să existe exact în aceste zile, cedând fără cea mai mică opoziţie toate puterile – executivă, legislativă şi puterea supremă – unui Guvern Provizoriu care nu are nimic constituţional, nici cea mai mică legitimitate. Iar Stările Generale, care au început revoluţia luând apoi diferite înfăţişări (ba Adunare Naţională, ba Adunare Constituantă), deşi vor fi mai solide şi mai rezistente în timp, vor trece totuşi prin procesul de extincţie.

Trăsăturile de caracter ale celor doi monarhi şi comportamentul lor în împrejurări critice – iată ce ar fi putut să facă diferenţa în cea mai mare măsură, să nu coincidă chiar în detaliu. Totuşi, găsim la Ludovic al XVI-lea şi Nicolae al II-lea multe convergenţe. În ambele cazuri, este vorba de un adevărat creştin pe tron. (Şi faţă de amândoi, până la revoluţie, s-a păstrat atitudinea plină de veneraţie a păturilor de jos ale poporului.) Buni, mărinimoşi – dar asta i-a împiedicat pe amândoi să fie riguroşi în politică. Amândoi sunt lipsiţi de o voinţă fermă, iar asta e principala lor trăsătură de caracter. Pentru amândoi, sarcina care le fusese dată este peste puterile lor. Amândoi sunt influenţabili, chiar dacă se şi revoltă câteodată. (Nicolae al II-lea ţinea minte ofensele provocate de presiunile mari făcute asupra lui.) Pentru ambii e caracteristic să asculte politicos, chiar să zâmbească, însă rareori iau o decizie în legătură cu ceva: se pierd în

diferite influenţe, iar cei care au treabă cu ei nu pot fi siguri de caracterul final al nici unei decizii. Pe amândoi îi apasă meseria lor de rege şi amândoi sunt înclinaţi mult mai mult spre viaţa privată, de familie. Şi chiar asemenea coincidenţe, care ar fi putut să nu existe: amândoi sunt chibzuiţi în privinţa cheltuielilor personale, amândoi sunt pasionaţi de vânătoare.

Acţiunea lor principală (mai bine spus, lipsa de acţiune) împotriva mersului revoluţiei are una şi aceeaşi cauză: amândoi s-au temut să provoace o vărsare de sânge a concetăţenilor. În cazul ambilor monarhi coincide o linie comună a unei îndelungate indecizii: la Nicolae, ea se situează în criza din 1905 şi în perioada prerevoluţionară, la Ludovic – chiar în anii revoluţiei care, pentru el, sunt trei. Şi mai există o asemănare (de amploare diferită şi în etape diferite ale revoluţiei) în faptul că Nicolae nu s-a gândit că prin abdicarea lui din 2 martie 1917 trădează întreaga ierarhie militară şi armata activă, iar Ludovic, prin capitularea involuntară (10 august 1792) trăda mâna de gărzi suedeze care îi rămăseseră fidele. Şi, aşa cum Ludovic avea un aspect fericit atunci când s-a predat în faţa Adunării Constituante, şi Nicolae, pentru puţin timp după abdicare, a încercat uşurarea provocată de faptul că s-a predat şi cu atât mai mult putea să se lase în voia senzaţiei de eliberare a sufletului de povara obligaţiilor politice într-un îndelungat şi relativ paşnic arest. Nicolae al II-lea a fost cruţat de soartă de umilinţele revoluţionare prelungite pe care le-a suferit Ludovic al XVI-lea: ba să defileze solemn în Parisul răzvrătit (17 iulie 1789); ba să comunice tuturor Curţilor Europei că el, chipurile, este „liber”; ba să primească comuniunea de la un preot trădător („jurat”); ba să declare (4 februarie 1790) că el e pentru desfăşurarea în continuare a revoluţiei. De la Nicolae nimeni nu a cerut nimic asemănător (şi nu se ştie dacă ar fi putut sau nu să fie constrâns la aşa ceva). După aceea.

Ludovic a avut o tentativă de evadare, iar pentru asta

s-a dovedit că avea totuşi câţiva adepţi – Nicolae nu a avut o asemenea tentativă, iar adepţi nu s-au ivit.

Dar Ludovic a fugit, având intenţia să cheme în ajutor, împotriva revoluţiei, toate forţele Europei. Nicolae nu a avut niciodată o asemenea intenţie, nici în 1905, nici în 1917, şi, chiar după abdicare, a emis un ultim ordin adresat armatelor (la 8 martie 1918, când era deja arestat de Guvernul Provizoriu): sub conducerea Guvernului Provizoriu să învingem inamicul. (Astfel, şi Maria-Antoaneta îi dorea armatei sale să învingă, Alexandra Feodorovna – niciodată. Dar acum ajungem într-un mod neaşteptat la o asemănare importantă a conturului comun celor doi regi: o frumuseţe plină de mândrie, defăimarea; în faţa atacurilor asupra dinastiei, curţii, lumii bune – o poză dispreţuitoare şi incapacitatea de a uita ofensele. împărăteasa rusă simţea acut asemănarea ei cu Maria-Antoaneta, avea un portret al ei, pe care îl venera, şi poate că a presimţit şi coincidenţa sfârşitului.)

Deşi Biserica franceză se afla deja sub controlul material al statului înainte de revoluţie (de exemplu, mănăstirile erau sub controlul intendenţilor, organizarea Bisericii era deja puternic ruinată) – clerul îşi păstra încă spiritul de independenţă raportat la puterea laică, libertăţile esenţiale, dreptul la reuniuni periodice (singura dintre cele trei „stări” care avea acest drept), era educat şi păstra un sentiment naţional. Şi clerul subordonat se bucura de garanţii împotriva tiraniei ierarhilor. Dispoziţiile clerului francez pentru Stările Generale erau să arate o extremă dragoste de libertate şi competenţă politică. Dar Biserica se bucură în continuare de diferite drepturi feudale care îi rămăseseră asupra populaţiei şi ca proprietar, colector al dijmelor, şi ca rămăşiţă a puterii administrative, şi provoacă iritarea maselor, o tensiune anticlericală, care în masele din Rusia nu a existat.

În Rusia vedem un alt tablou: nu există control statal asupra proprietăţilor Bisericii şi mănăstirilor, însă clerul este exclus din orice activitate social-politică, e slab

educat, nu are niciun spirit de independenţă, nu are iniţiativă, iar preoţii de rând sunt supuşi ierarhilor şi, mai mult – nevoii materiale, de nedepăşit. Clerul rus depinde total de donaţiile enoriaşilor, ceea ce creează şi iritare, şi ironii, autoritatea lui fiind scăzută.

În raport cu acest fapt, clerul francez se lansează cu forţă în revoluţie, mai ales în prima etapă a Stărilor Generale, şi nu este deloc înclinat să oprească avântul ţăranilor către obţinerea de pământ. Clerul rus nu scoate un sunet, este inactiv, neajutorat (se disting doar câteva grupuri de stânga, care cer reforme în Biserică). Dar curând răsună de la tribuna Adunării Naţionale: „Să punem botniţă clerului” (Mirabeau) – acelaşi lucru declară public (şi începe să-l ducă la îndeplinire) procurorul Sfântului Sinod Vladimir Lvov.

În ambele cazuri, loviturile reale sunt suportate de Biserică la sfârşitul primului an al revoluţiei. Având în vedere mersul lent al revoluţiei franceze, acesta este abia începutul ei: martie 1790 – naţionalizarea averilor mănăstireşti, iunie – legea privind organizarea civilă a clerului, noiembrie – clerul este obligat să depună jurământul de organizare civilă.

În Rusia, la sfârşitul primului an, la putere sunt deja bolşevicii şi toate aceste (încă mai crude) lovituri se abat asupra Bisericii într-o clipită – şi confiscarea averilor, şi instaurarea asupra preoţilor a unei dictaturi civile şi politice. În afară de paşii îndrăzneţi ai patriarhului Tihon (anatema aruncată împotriva puterii sovietice), ai unor ierarhi şi ai unui mic număr de preoţi, clerul rus a rămas şi aici fără apărare şi neajutorat, iar prima limită a destrăbălării bolşevice este impusă nu prin împotrivirea lui, ci prin răscoalele ţăranilor şi ale burghezilor în apărarea credinţei (vara anului 1918). Cedarea totală a Bisericii o vor obţine bolşevicii abia patru ani mai târziu (1922), odată câştigat războiul civil.

În Franţa, „organizarea civilă a clerului” implica formal şi ideea de a readuce în Biserică spiritul evanghelic

şi, mai ales, de a face preoţia eligibilă. Aceasta era şi una dintre principalele cerinţe ale reformatorilor prerevoluţionari (de la începutul secolului XX) ai Bisericii în Rusia. În ambele cazuri, o parte a clerului simpatiza cu reformele în curs – în Franţa din 1791 s-a scindat în două părţi opuse asupra problemei organizării civile („Biserica constituţională 1791”), în URSS apare din anul 1922 ca o mişcare a celor care susţineau „Biserica vie”[71], care, odată cu trecerea anilor, totuşi, a eşuat, în ciuda sprijinului comunist. Şi în Franţa, şi în Rusia există cazuri de totală renegare din partea preoţilor şi episcopilor.

Direcţia tăios anticlericală (în Franţa, exacerbată de apetenţa pentru terenurile deţinute de Biserică), în ambele revoluţii, trece ferm în persecuţii anticreştine, în URSS la o scară mai mare – şi nu numai asupra clerului, ci a întregii mase de credincioşi. Şi, în timpul întregii perioade sovietice, motivele marxiste antireligioase nu au slăbit.

În ambele revoluţii, chiar dacă în etape diferite (în Franţa – după trei ani, 1792, în URSS – după doisprezece ani, 1930), s-a instaurat un nou calendar revoluţionar, conceput pentru a şterge amintirea duminicilor şi sărbătorilor Bisericii. În ambele revoluţii, a fost interzis dangătul clopotului, au fost luate clopotele (chiar şi în timpul Directoratului!), dărâmate clopotniţele, jefuite vasele liturgice şi alte lucruri valoroase. În Convenţie, 1793 – 1794, au fost sparte casetele cu potire, în provincie au fost confiscate crucifixuri, în URSS a avut loc un jaf generalizat al obiectelor de cult în 1922. În Franţa, ba este arsă o statuie făcătoare de minuni a Maicii Domnului, ba este adăpat un măgar din sfântul potir; în URSS se produc o devastare şi o distrugere sistematică a icoanelor şi a moaştelor sfinţilor, sacrilegiul organizării unor conferinţe şi prelegeri antireligioase şi, mai mult decât atât – eliminarea fizică a mii de preoţi, ceea ce Franţa nu a

71 „Biserica vie“ - organizație înființată în 1922, susținută de puterea sovietică. Cerea, printre altele, destituirea patriarhului Tihon și reformarea dogmei. Și-a încetat existența în 1936, după moartea conducătorului ei, Vladimir Krasnițki.

cunoscut la o asemenea amploare. Însă exagerările antireligioase în Franţa întâlniseră totuşi obstacole în corpul revoluţiei înseşi (chiar la Robespierre), în URSS – nu, doar împotrivirea credincioşilor.

În Franţa au avut loc încercări perseverente de a înlocui credinţa creştină cu un alt cult – „cultul Raţiunii”, cultul Fiinţei Supreme în timpul lui Robespierre, teofilantropismul în timpul Directoratului; pentru asta, s-au utilizat şi chiar s-au reamenajat bisericile catolice (şi Notredame), iar funcţionarii erau obligaţi să-şi ducă acolo familiile. În URSS, nu a fost nicio încercare de genul acesta, comuniştii au dus o luptă de distrugere completă a ortodoxiei, de distrugere sau ruinare a bisericilor, tolerând în ce priveşte Biserica doar câteva manevre tactice (schisma „Bisericii vii”, chemarea Bisericii în ajutor pentru apărarea patriei împotriva lui Hitler sau folosirea ei în pacifismul de propagandă). Cultul Fiinţei Supreme recunoştea cel puţin nemurirea sufletului, în timp ce bolşevicii au respins-o cu furie încă de la început şi au ironizat-o; în distrugerea religiei au mers până la capăt.

Totuşi, după şase ani de persecuţie a catolicismului, în timpul Directoratului observăm în Franţa o puternică revenire spontană la credinţă, persecuţiile au reînviat religia, iar spiritul religios îi cuprinde chiar şi pe cei care, înainte de Revoluţie, erau indiferenţi sau chiar atei, precum clasele superioare. Totuşi, rămâne puternică şi consecventă componenta anticreştină a revoluţiei. Deşi în 1797, ca o consecinţă a Termidorului, se dau câteva legi favorabile Bisericii (reintroducerea dangătului de clopot, libertatea de a alege cimitirul, eliberarea preoţilor de jurământul politic), ele sunt combătute pe loc de urletul presei iacobine, că asta e întoarcerea Inchiziţiei, şi de revoluţia din Fructidor 1797 (şi iarăşi exilarea preoţilor care refuză să jure că îl urăsc pe regele deja decapitat, şi alte lucruri). În aceşti ani ai Directoratului, deşi îşi pierduseră deja avântul iacobin, autorităţile împiedică procesiunile funerare, interzic vânzarea de peşte vinerea

şi, prin calendarul republican, încearcă să şteargă duminica. În cursul ultimilor ani, catolicismul se reface şi se consolidează.

Reprimarea totală a religiei în URSS este mai mare şi prin amploare, şi prin cruzime, şi ca durată (în total, şaptezeci de ani, iar în timpul lui Hruşciov se produce chiar un nou acces anticreştin turbat, renăscut parcă din cenuşă) – dar, în ciuda cruzimii sale, s-a epuizat spiritual şi a eşuat. Iar de la curajul martirilor din primele două decenii, cu timpul a sporit în rândul populaţiei o atracţie masivă spre credinţă. Aici, procesul este acelaşi.

Evident, orice revoluţie este însoţită de un vârtej de calomnii (la adresa vechiului regim) şi de născociri (despre derularea evenimentelor). Însă, din cauză că victoria unei revoluţii este ireversibilă, aceste calomnii şi născociri rămân în istorie ca evenimente reale, chiar şi pentru sute de ani. În Franţa, pot fi amintite zvonurile că la Bastilia au fost găsite schelete ale prizonierilor torturaţi, instrumente de tortură şi cele mai înfiorătoare secrete descoperite în arhive (nepublicate, totuşi, niciodată de nimeni); sau că Foullon ar fi spus: „Dacă nu au pâine, să mănânce fân!”; minciuna că, în noaptea de 13 iulie 1789, din turnul consiliului municipal a fost dată alarma împotriva guvernului; sau legenda ridicată în slăvi despre luarea unei Bastilii aproape goale, care nu s-a apărat. (Delaunay a scos din ambrazură, docil, tunurile care nu trăseseră niciun foc, a astupat ambrazurile cu scânduri, le-a arătat deputaţilor garnizoana lui jalnică – a fost totuşi atacat şi învins, iar captura a constat în câţiva deţinuţi de drept comun.) în Rusia, s-ar putea alcătui o listă lungă – începând cu născocirile din 1905, continuând cu nenumăratele calomnii la adresa lui Stolîpin, cu legenda despre tratativele separate purtate de Nicolae al II-lea cu nemţii. Menţionăm aici câteva dintre fierberile din februarie: celebra (şi perfect încetăţenita) minciună despre mitralierele poliţiei pe acoperişuri şi pe clopotniţe (nu a fost niciuna), despre poliţiştii deghizaţi în soldaţi, despre intenţia lui Nicolae al

II-lea de a face o breşă în front pentru nemţi, ca să reprime revoluţia, sau despre depozitele de miliarde în băncile din străinătate.

Există asemănări şi în ce priveşte începutul celor două revoluţii: slăbiciunea absolută a ambelor guverne; trăsăturile psihologice clasice ale mulţimilor în ambele capitale; refuzul gărzii din capitală de a se opune insurecţiei care începuse (la Petrograd, se adaugă şi decisiva alăturare la revoltă a trupelor de rezervă); descurajarea posomorâtă a trupelor guvernamentale (zilele din iulie 1789 şi din februarie 1917); retragerea comandanţilor în faţa spectrului războiului civil; ordinele alandala date garnizoanei (de colonelul Châtelet sau de generalul Habalov). Şi atitudinea îngăduitoare a Adunării Naţionale, şi simpatia Dumei de Stat pentru revoluţia care începuse: în speranţa că astfel va fi atins obiectivul revoluţiei, iar apoi totul se va aşeza, disciplina militară va fi restabilită, raţiunea naţională va lecui totul. Încă de la primii paşi, şi la Paris, şi la Petrograd, triumfa o revoluţie nesângeroasă. Ludovic al XVI-lea şi Nicolae al II-lea, foarte descurajaţi, speră să pună revoluţiei o limită apropiată prin concesiile făcute. Clasele privilegiate, atât de răsfăţate şi de mândre cu o zi înainte, nu dovedesc niciun fel de capacitate de a apăra tronul şi nici pe ele însele, se prefac instantaneu într-o turmă de victime, supuse oricărei persecuţii şi umilinţe.

În ambele capitale, îşi exercită influenţa teama de foame (la Paris – mai reală, la Petrograd – foarte relativă, şi, în ambele cazuri, nicidecum comparabilă cu cea care îi aşteaptă în timpul revoluţiei). În acord cu ritmul mai lent al revoluţiei franceze, marşul femeilor pariziene pentru pâine are loc aproape cu trei luni mai târziu (5 octombrie 1789), în timp ce la Petrograd precede toate evenimentele.

În ambele revoluţii, încă de la primii paşi, rolul cel mai important îl au infractorii. În Franţa, sunt bandele de tâlhari vagabonzi (uneori, supraestimaţi de zvonuri şi de frică, dar în scurt timp declaraţi eroi), din primăvara până

toamna anului 1789 Franţa se cutremură de incendii, crime şi jafuri; în Rusia, sunt deţinuţii de drept comun, eliberaţi din prima zi (Petrograd) sau în zilele următoare (provincie) în conformitate cu amnistia, care sporeşte gloata implicată în crime, în acte de jaf şi de cruzime. În anii următori, aceleaşi bande, precum „ucigaşii septembrişti (1792)" francezi (aici intrau deja şi păturile de jos urbane, ca şi în Rusia, care se dedau din ce în ce mai năvalnic la jafuri), sunt eliberate din închisoare iar şi iar, şi comit noi acţiuni infracţionale.

Încă o asemănare frapantă: niciuna dintre cele două ţări nu a fost deloc pregătită pentru revoluţiile republicane ale capitalelor, pentru abolirea monarhiei. În Rusia, a fost total neaşteptată – judecând după trăinicia credinţei seculare a ţăranului rus în ţar şi după timpul scurt în care s-a produs răsturnarea monarhiei. Iar în Franţa, provincia, chiar şi în septembrie 1792 – după trei ani! – a primit cu multă răceală abolirea monarhiei.

Dar, în ambele revoluţii: provincia copiază cu supunere toate acţiunile capitalei, în toate etapele, şi întotdeauna cu întârziere.

Diferenţa de durată a răsturnării monarhiei modifică puternic paralelismul etapelor celor două revoluţii – o prelungeşte pe cea franceză şi o comprimă pe cea rusă. Dar şi în privinţa acestei deosebiri de ritm se poate vedea o asemănare considerabilă în autodestrămarea statului: în Rusia opt luni (chiar şi mai repede), în Franţa mai mult de trei ani, în ambele cazuri până la preluarea puterii de către terorişti (iacobini sau bolşevici). Că în Franţa e prezent regele lipsit de putere – nu schimbă cu nimic tabloul. Seamănă foarte mult neputinţa Adunării Constituante (apoi a Adunării Legislative), care a antrenat destrămarea întregii vieţi a ţării, cu amestecul de oarbă distrugere şi pasivitate a Guvernului Provizoriu rus. Şi Adunările franceze, uneori şi Convenţia, apoi Sfatul Bătrânilor şi Sfatul celor Cinci Sute sunt cel mai adesea în stare de confuzie.

În ambele revoluţii, toţi sunt constrânşi de intervenţia (imixtiunea; sunt supuşi presiunilor) ilegală şi impertinentă a claselor de jos din capitală. Asemănarea merge până la extrem, atunci când, la 9 august 1792, Consiliul General al Parisului (duma orăşenească) cedează conducătorilor secţiilor pariziene, care pătrunseseră cu forţa, dreptul de şedere în clădirea lor – şi, pe urmă, în aceeaşi seară, încetează să existe. La Petrograd, în acelaşi mod, la 27 februarie 1917, Sovietul de Deputaţi ai Muncitorilor se instalează în clădirea Dumei de Stat şi pe urmă, în aceeaşi zi, Duma încetează realmente să existe. Şi această asemănare între „Consiliul General al Comunei" şi Sovietul de Deputaţi ai Muncitorilor se prelungeşte: pretinsul organ de stat se amestecă, prin impostură, în activitatea instituţiilor de stat şi atentează cu succes la conducerea întregii ţări.

Pe lângă un mare decalaj al etapelor paralele, nu putem să nu remarcăm înrudirea frapantă dintre girondini şi cădeţi: incapacitatea de a se ocupa de organizarea statului, preponderenţa cuvintelor asupra acţiunii, dragostea pentru discurs, alinierea la modelele istorice (unii – la Antichitate, ceilalţi – la Franţa). Cu rectificarea că unii girondini aveau manifestări destul de sângeroase, cadeţii nu. Dar aprobarea de către cădeţi a terorii prerevoluţionare nu e cu mult mai morală decât aprobarea dată de girondini masacrelor din septembrie.

Prin extremismul discursurilor revoluţionare, iar după aceea prin incapacitatea de a le transpune metodic în acţiuni, Danton şi grupul lui amintesc de liderii eseri. Este curios de asemănător şi acest detaliu: în „comitetul executiv" (guvernul) din 1792, Danton nu e doar ministru al justiţiei – şi, precum mai târziu Kerenski, ţine ca monarhul arestat să fie în mâinile lui –, ci, în condiţiile în care ocupă un post de importanţă secundară, devine practic cel care conduce guvernul, şi tot pentru două luni, iar următorul pas este să conducă în mod oficial guvernul.

Este esenţial faptul că revoluţia franceză a început pe

timp de pace, iar cea rusă pe timp de război. (Aici se află şi principala cauză a rapidităţii sale – ritmul a fost accelerat de armată, mai multe milioane de oameni înarmaţi.)

Din cauza acestei diferenţe iniţiale, revoluţia a surprins armata franceză la un nivel combativ nu prea înalt, pe cea rusă – la un nivel înalt, cu o disciplină riguroasă şi în stare de subordonare, în afară de unităţile de rezervă, încă neinstruite şi inactive, recrutate de prisos, în mod nechibzuit. Cu ele a şi început rebeliunea.

Până în prezent există opinia, falsă, că revoluţiile însufleţesc armatele. Este exact invers: le dezorganizează, încă de la început, armata franceză, prea puţin înzestrată, se dezorganizează în primii trei ani de revoluţie. Vedem o insubordonare la ordinele de redislocare (de exemplu, a regimentului Champagne, comandat de viitorul mareşal, dar atunci locotenentul Davout, în primăvara 1790), apoi în multe alte regimente – batjocură la adresa ofiţerilor, jefuirea lor şi răzvrătiri până la dezorganizarea completă, marea insurecţie a garnizoanei Nancy (august 1790).

Într-un proces asemănător, doar că rapid-vijelios, va fi atrasă şi armata rusă. În timpul revoltei iniţiale a garnizoanei petersburgheze, refuzul ei impertinent de a merge pe front (Guvernul Provizoriu cedează umil, aşa cum cedase Adunarea Constituantă în faţa regimentului Champagne). Imediat se produc revolte în garnizoanele vecine, din spatele frontului, şi mesagerii revoltelor, la umbra protectoare a libertăţii revoluţionare, pornesc slobod să dezorganizeze unităţile de front. Chiar în primele săptămâni, deja se vede asta pe fronturile cele mai apropiate de Petrograd şi, prin imitaţie, se răspândeşte în toate garnizoanele Rusiei. Procesul este atât de rapid, încât Comandamentul Suprem este forţat imediat să amâne mult marea ofensivă de primăvară pregătită deja. În a doua lună a revoluţiei, armata nu mai este aptă de luptă, iar în a patra lună (iulie 1917) este trimisă totuşi în ofensivă şi suferă o nemaipomenit de ruşinoasă înfrângere-retragere în panică.

Asemănătoare e şi următoarea particularitate: de această dezorganizare a armatei este acuzată oficial nu revoluţia, ci sunt învinuiţi „ofiţerii contrarevoluţionari” invizibili şi anonimi (Robespierre la Adunare în 1790, Steklov şi alţi socialişti – începând cu martie 1917).

În Rusia nu se observă faimoasa „însufleţire a armatei revoluţionare”. În Franţa, procesul este mai complex, este ondulatoriu. Primele luni ale războiului extern (aprilie-septembrie 1792) sunt marcate de înfrângeri neîntrerupte ale vechii armate, dezorganizate, în plus, de revoluţie. Dar ameninţarea externă din ce în ce mai mare este percepută nu atât ca o ameninţare antirevoluţionară, cât ca un pericol pentru naţiune (proclamaţia de pe 11 iulie „Patria în pericol”), iar în armată ca o afluenţă de voluntari entuziaşti. (Să recunoaştem că francezii din acea vreme au un simţ al patriei incomparabil mai puternic decât ruşii în 1917.) E drept, victoria de la Valmy (septembrie 1792) este obţinută mai mult pe seama dezacordurilor între aliaţi decât datorită meritelor armatei revoluţionare. Urmează câteva succese importante – dar, între timp, seacă afluenţa voluntarilor revoluţionari, iar bătălia de la Neerwinden (martie 1793) este pierdută tocmai din cauza instabilităţii lor. Şi acum urmează o serie de eşecuri franceze în Belgia. Consolidarea apărării franceze a fost influenţată radical de manifestul stângaci al ducelui de Brauschwig, care a reunit armata franceză prin ameninţare naţională. Începând cu martie 1793, armata franceză se restructurează pe o bază regulată, prin recrutarea obligatorie, şi, după câteva luni de înfrângeri, devine în sfârşit victorioasă. Începând cu februarie 1918, nu voluntariatul susţine Armata Roşie, ci recrutarea silită (dar îndopată intens de propagandă şi agitaţie). În ambele ţări, recrutarea se face cu metode severe (august 1793, vara 1918) – şi doar aşa revoluţia îşi va crea o forţă militară în locul celei pe care o distrusese. În istoria revoluţiei franceze, tocmai această perioadă (1793 – 1794) este

considerată perioada entuziasmului revoluţionar al armatei. Să remarcăm că istoriografia bolşevică a botezat la fel campaniile din 1919 – 1920. Dimpotrivă, duşmanii revoluţiei (Armata Albă în Rusia) erau în general voluntari.

În ambele revoluţii, observăm o simultaneitate organică a terorii şi a entuziasmului în ţară (bineînţeles, în grupuri diferite). Astfel, victoriile decisive ale armatei franceze revoluţionare (începând cu toamna 1793) coincid oare întâmplător cu dezlănţuirea terorii în Franţa? Cu acelaşi ciment este lipită şi Armata Roşie pentru victoriile sale. În timpul Directoratului reapare dezertarea masivă, începând cu 1795 recrutările întâmpină rezistenţă. Victoriile napoleoniene din Italia în 1796, se pare, sunt clădite nu atât pe spiritul revoluţionar, cât pe cel pur militar (incluzând şi rolul prăzii de război).

10

În Rusia, revoluţia a început atunci când noi eram sătui de război până-n gât – şi tocmai această repulsie faţă de război a dat un curs atât de sigur revoluţiei. Încă de la primii paşi ai revoluţiei ruse (martie 1917), a apărut declaraţia privind refuzul cuceririlor. Un decret asemănător a dat şi Adunarea Constituantă (mai 1790), dar nu s-a respectat. În 1792, diverse cercuri franceze *voiau* un război extern, inclusiv pentru înteţirea revoluţiei.

În acelaşi mod, la noi a fost lozinca „Jos războiul!” şi cel mai apropiat rezultat al revoluţiei, după mai puţin de un an, este ruşinoasa capitulare a păcii de la Brest-Litovsk, cedarea de către Rusia a unor teritorii imense. În războiul civil care a început după aceea, eforturile nu au depăşit obiectivul de a aduce înapoi majoritatea fostelor teritorii ale Rusiei. Revoluţia franceză a fost însoţită de eforturi militare încununate de succes dincolo de graniţele ţării.

Războiul civil din Rusia nu e deloc echivalent cu războaiele revoluţionare ale Franţei, întrucât nu a constat într-o confruntare externă. Este mai degrabă echivalent luptelor din Vendeea şi celor ale şuanilor, mişcări de rezistenţă internă la teroarea instaurată de revoluţionari –

la noi, o luptă mai serioasă şi mai îndelungată decât cele apărute în Franţa. (însă momentul de început al războaielor – imediat după teroarea roşie şi după aprobarea participării partidului roşu – coincide în cele două ţări.) Extinderea externă ca o consecinţă a unei mari revoluţii ideologice, probabil ca un suflu inevitabil al exploziei revoluţionare, la noi s-a manifestat la început doar ca o tentativă de a susţine revoluţiile germană, maghiară şi bavareză, dar războiul polonez, declanşat nu de partea noastră, abia după aceea a fost o tentativă de desfăşurare revoluţionară („Dă-ne Varşovia! Dă Berlinul!”). Cuceririle externe ale URSS au început abia la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, deci cu o întârziere de un sfert de secol – în schimb, s-au prelungit, iată, 40 de ani deja şi le lasă mult în urmă pe cele ale lui Napoleon.

Însă din partea Europei tabloul, în ambele cazuri, este asemănător: totala lipsă de înţelegere a pericolului care îi ameninţă pe toţi. Un calcul rudimentar: un rival mai puţin în Europa, lasă aşa, ţara va fi slăbită de anarhia revoluţionară – s-ar putea trage un folos, se vor tăia bucăţi. Totuşi, chiar şi cu această patimă, discordantele puteri europene nu au forţa necesară pentru asta. Acţiunile Europei împotriva Franţei dovedesc o uimitoare indolenţă, mai ales până în vara anului 1793 (în mare parte, asta se explică prin calculele de împărţire a Poloniei), lentoarea austriecilor şi a prusacilor a permis formarea dictaturii iacobine, iar apoi a armatei. Dar aceeaşi indecizie se vede şi mai târziu, atunci când pericolul trece direct spre ei, peste Rin, ameninţă să debarce în Irlanda sau are un răsunet prin victoriile lui Bonaparte în Italia. Cu atât mai mult revoluţia din 1917 surprinde Europa divizată în tabere ostile, cărora le este imposibil să se unească printr-o acţiune comună. Ocuparea de către Germania a unui teritoriu rusesc în 1918 are drept scop jaful de alimente şi, bineînţeles, nu e o reacţie împotriva unei revoluţii avantajoase pentru ea. Acţiunile Aliaţilor sunt de prea mică amploare pentru a influenţa cursul războiului civil rus, în

schimb există dorinţa făţişă de a trage folos de pe urma unei ţări sfâşiate (Anglia la Baku, Japonia în Extremul Orient, Polonia în Ucraina şi în Bielorusia). O asemenea lipsă de scrupule nu poate avea succes împotriva revoluţiei ideologice.

În revoluţia franceză mai observăm o regrupare a regaliştilor în străinătate. Dar ei nu au ştiut să se prezinte drept o remarcabilă forţă reală, o asemenea forţă nu a fost nici „armata lui Condé”, nici debarcarea de la Quiberon, chiar şi cu ajutorul englezilor. Cu asemenea acţiuni – cu atât mai mult declaraţia de la Verona a viitorului Ludovic al XVIII-lea, care, din ură, nu face distincţia între moderaţi şi iacobini – ei doar i-au consolidat pe cei din urmă. Imixtiunea emigraţilor a fost extrem de inabilă. În Rusia, nu s-a creat o regrupare similară a monarhiştilor nici pe teritoriul ţării, nici în afara ei, din cauza slăbiciunii absolute şi a infidelităţii faţă de tron a oamenilor de dreapta, din cauza inconsistenţei forţelor monarhice în clasa superioară, aşa cum a arătat revoluţia. Iar Armata Albă, după retragerea sa din războiul civil, a fost împiedicată, prin voinţa Occidentului, să joace vreun rol.

Din cauză că după aceea revoluţia franceză a cunoscut câteodată şi mersul înapoi, în Franţa a existat un fenomen precum întoarcerea masivă a emigranţilor. În condiţiile cursului inflexibil al revoluţiei ruse, ca şi al războiului civil, acelaşi fenomen nu se putea produce în Rusia.

11

În ambele revoluţii, se delimitează clar o primă etapă (din 1789 – până în august 1792, până la răsturnarea tronului şi începutul terorii; martie-octombrie 1917, până la lovitura de stat bolşevică). După aceea a doua etapă: etapa iacobină în Franţa (până în Termidor, adică iulie 1794) şi etapa bolşevică în Rusia – vai, până în prezent. Pentru comparaţie, ne limităm, totuşi, la partea de început – până în 1921.

Dacă se obiectează că, în Franţa, frontiera între

etape – după spirit, după ton şi în ce priveşte organizarea – se manifestă mai clar în vara lui 1793 (zdrobirea girondinilor şi intrarea lui Robespierre în Comitetul Salvării Publice) –, atunci şi în Rusia există o subfrontieră a înăspririi: ianuarie-iunie 1918. Elanul Adunării noastre Constituante (ianuarie 1918), cu arestarea cadeţilor, seamănă cu năvălirea comunarzilor în Convenţia din 31 mai 1793, cu cerinţa de eliberare a celor 22 de deputaţi girondini. Timp de o jumătate de an, Sovietul de Deputaţi ai Muncitorilor îşi pierde sensul, toţi socialiştii sunt eliminaţi – ultimii dintre ei sunt eserii de stânga, un fel de variantă a iacobinilor, zdrobiţi în iunie 1918, şi este proclamată zgomotos teroarea roşie. Nu se poate stabili un paralelism riguros, dar vara 1793 şi vara 1918 sunt următorul salt, un puseu de temperatură revoluţionară.

În ansamblu, e corect să enumerăm şi să comparăm perioada iacobină şi perioada bolşevică iniţială. Mai întâi, se aseamănă în mod esenţial prin faptul că, până la ele, mersul revoluţiei este mai degrabă extenuat, nesigur, înecat într-un ocean de flori ale retoricii, iar după ele dobândeşte un caracter energic nemilos. (în condiţiile aceleiaşi devorări a conducătorilor săi.)

Şi prin faptul că pentru ambele revoluţii teroarea care ia amploare este un fundament pentru războiul în curs.

Totuşi, făcând această comparaţie, nu trebuie să uităm că a fost vorba de o copiere voită. Ea a început în februarie 1917, dar acolo a avut nuanţa unei dichisiri romantice („luarea" unei fortăreţe, Marseieza, comisari peste tot). Bolşevicii practic au copiat „gospodăreşte" dictatura iacobină în multe aspecte. Pentru început, putem să amintim cunoscuta frază a lui Insard (sfârşitul lui 1791): „Nu e nevoie de dovezi", adică e de ajuns o singură plângere, chiar şi un denunţ secret pentru a fi tras la răspundere. Multe manifestări ale dictaturii iacobine le putem citi ca pe citate exacte din bolşevici. Instrucţiunile date de Robespierre lui Saint-Just (începutul lui 1794):

„Esenţa republicii este eliminarea tuturor celor care se opun ei. Sunt vinovaţi cei care nu doresc virtutea. Sunt vinovaţi cei care nu doresc teroarea”. Sau principiul lui Couthon (Convenţia, 22 Prairial, vara 1794): „Orice formalitate este o ameninţare publică. Perioada necesară pentru a-i pedepsi pe duşmanii patriei (la noi erau deja „ai revoluţiei”) nu trebuie să fie mai mare decât cea necesară pentru a-i recunoaşte”. (Şi acest principiu va fi dus până la capăt mai mult de bolşevici decât de iacobini.) Iar acuzaţii sunt privaţi încă de la început de dreptul de a avea apărători, apoi chiar şi de dreptul de a contesta acuzaţia: „Obiecţiile acuzaţilor întrerup cursul normal al şedinţei”, de la interdicţii parţiale de a se apăra se trece la interdicţia totală. Toate acestea le vedem şi în perioada timpurie a dezvoltării Gulagului bolşevic. Însăşi forma tribunalului este copiată de bolşevici de la iacobini, dar e considerabil extinsă (numărul de tribunale regionale, tribunale militare specializate, pentru căi ferate, pentru transportul fluvial etc.). Tot de la iacobini a fost luată ideea de a acuza grupuri întregi aparţinând unei clase sociale. De la primele măsuri din august 1792: aristocraţii şi preoţii, toţi de-a valma, fără deosebire, sunt declaraţi conspiratori, familiile emigranţilor sunt luate *ostatice*, cât de familiar ne este cuvântul! De exemplu, în cazul dezordinilor într-o comună, preotul din acea parohie, dacă nu a depus jurământul faţă de noua orânduire, este automat trimis la închisoare. La fel şi în Rusia: oamenii sunt declaraţi duşmani, cu toptanul, doar pentru apartenenţa la o „clasă duşmănoasă” – nobilime, cler sau burghezie – sau pur şi simplu pentru că „stârnesc bănuieli” – şi pentru asta pot fi arestaţi pe termen nedefinit, ţinuţi ostatici, iar uneori şi împuşcaţi. Chiar această expresie – „a-i supraveghea pe suspecţi”, atât de familiară nouă în timpul bolşevicilor – se găsea deja, de exemplu, în instrucţiunile trimise comisarilor locali (9 Nivoz, Anul II, 29 decembrie 1793). Dar de la cine să te informezi în legătură cu aceşti suspecţi? de la „societăţi populare”

locale (precursoarele comunistelor comitete ale săracilor; şi unele, şi altele, după ce îşi îndeplinesc rolul, sunt dizolvate).

Şi acuzaţiile din tribunale au caracter excesiv şi fantezist, o amestecătură incredibilă. În Franţa, de exemplu, acuzaţia adusă lui Héraut de Seychelles: complice al ducelui de Orléans, al lui Brissot, al lui Hébert, al lui Dumouriez, al lui Mirabeau – simultan! la noi, ar fi complice al eserilor, al cadeţilor, al conducătorilor albi, al burgheziei anglo-franceze, germane – toţi, la grămadă. Cécile Renault1, o fetiţă încă, e acuzată de repetarea planului pus în aplicare de Charlotte Corday[72] şi trimisă la ghilotină împreună cu cincizeci şi trei de „complici" pe care nu i-a văzut niciodată la faţă. Câte „comploturi" inventate în Franţa şi la noi! Amploarea terorii şi lipsa ei de suflet (ca să nu spunem „spirit") e cea mai definitorie asemănare a celor două dictaturi. Chiar şi în detalii tehnice: Carrier, pe Loara, deja utilizase barjele pentru „deportarea verticală" – e drept, cu cadavre, pe când bolşevicii – cu sute de oameni vii, pe Volga, pe Marea Caspică, pe Marea Albă. E adevărat, iacobinii utilizează numai ghilotina, în timp ce bolşevicii au lagăre de concentrare în masă *pe lângă* condamnările la moarte, a căror amploare este incomparabil mai mare – nu 65 pe lună, ci multe mii. În ambele ţări, apar o sumedenie de delatori voluntari şi un mare număr de călăi, propriu-zişi sau intermediari. În ambele ţări, denunţul este o dovadă de spirit civic. (Membrii Convenţiei, din precauţie, nu înnoptau acasă, dar membrii Comitetului Executiv Central a toată Rusia, după epurarea eserilor, nu simt nicio spaimă în faţa terorii: încă multă vreme, încă douăzeci de ani, teroarea bolşevică a fost orientată spre exteriorul bandei sale, nu spre interior.) Bineînţeles, nu s-a încheiat fără această similitudine: tribunalele din 1793 – 1794, ca şi cele ale CEKA din 1918 – 1921, iau cu plăcere mită, pentru bani

72 Cécile Renault (1774-1794) a fost acuzată că intenționa să-l asasineze pe Robespierre.

şi bijuterii îi eliberează pe condamnaţi – un curs obişnuit pentru ucigaşii ordinari. Practic, jecmănesc şi unii, şi alţii.

Şi o asemănare esenţială: exact în timpul iacobinilor şi al bolşevicilor (lucru genial conceput sau descoperit spontan) se creează o sângeroasă răspundere colectivă a tuturor celor mânjiţi în revoluţie: complici la denunţuri, la represalii, crime şi jafuri colective, iar în Franţa şi deţinătorii de asignate pe averile bisericeşti confiscate. Acest lucru este realizat cu şi mai multă precizie în Franţa, în timpul execuţiei lui Ludovic al XVI-lea: sentinţa este făcută publică, votul nominal al membrilor Convenţiei este public, şi astfel se închide drumul şi revoluţiei, şi fiecărui om politic care a votat. În Rusia, în ce priveşte ritualul exterior, bolşevicii s-au îndepărtat de model: uciderea lui Nicolae al II-lea şi a familiei sale e realizată ca o împuşcare secretă în stil banditesc, fără a căuta un ecou public, e făcută pur şi simplu pentru a tăia posibilitatea restauraţiei tronului. Partidul Comunist nici nu avea nevoie de această amplificare specială a răspunderii colective, ea era deja consolidată de numeroasele crime. (Şi, dacă execuţia lui Ludovic a răsunat ca un semnal pentru atacul Europei împotriva Franţei, moleşită de altfel, cea a lui Nicolae s-a desfăşurat ca un simplu episod în războiul civil, care nu a avut nicio consecinţă.)

Sunt asemănătoare şi metodele falselor „alegeri” în stil iacobin sau bolşevic: fără nicio *alternativă*, fără dreptul alegătorilor de a comunica liber între ei, de a încheia acorduri, ba chiar cu un obligatoriu jurământ prealabil de ură faţă de „duşmani” şi cu o adeverinţă că nu au rude emigrate.

Există şi asemănări individuale. Moleşeala aproape imaterială a lui Robespierre aminteşte de astenia lui Lenin. (Dar amândoi se ascund foarte iute de pericol – Robespierre în iulie 1791, după masacrul din Champs-de-Mars, Lenin în iulie 1917, după rebeliunea sa eşuată.) Totuşi, Robespierre a acţionat de parcă s-ar fi aflat sub hipnoza încrederii în dreptatea sa, Lenin are doar un

adevărat fler pentru circumstanţele politice şi obsesia pentru acţiunea de acaparare.

Dar iată o deosebire esenţială. Iacobinii nu au făcut un obiectiv din distrugerea consecventă a naţiunii lor şi a sentimentului naţional; la ei, cuvântul „patriot” nu numai că nu era interzis, ci devenise un sinonim orgolios pentru iacobin şi revoluţionar. Lenin spunea: „Noi suntem antipatrioţi”, iar bolşevicii au condus metodic distrugerea conştiinţei naţionale ruse (prin milioanele de victime – şi a corpului rus) – şi aşa a fost până când a apărut ameninţarea lui Hitler şi nu mai aveau cu ce salva statul decât cu patriotismul rus.

Această diferenţă se explică în mare parte şi prin faptul că Franţa (cu cele 30 de milioane de locuitori) era o ţară mai degrabă uninaţională, cu o înţelegere mai clară a Patriei unitare, în timp ce revoluţia rusă (cu o populaţie de 170 de milioane) a fost îngreunată de caracterul multinaţional, neomogen al ţării.

12

Paralelele şi asemănările se întrerup complet începând cu Termidor. Revoluţia franceză a avut acest moment de întoarcere, cea rusă nu a cunoscut niciodată aşa ceva. O slabă şi nereuşită încercare de a opri mersul revoluţiei au fost „zilele Kornilov” 1 (august 1917). Că NEP-ul[73] (care nu cuprindea niciun fel de abatere politică) este Termidorul e o exagerare jalnică a „vechilor bolşevici”, a fanaticilor şi criminalilor din războiul civil. Şi e isterică expresia abilă a lui Troţki – „Termidor stalinist”. În Rusia, noi am rămas în mâinile puterii comuniste care s-a dezvoltat liniar pe distrugerea noastră în masă şi exterminarea noastră timp de şaptezeci de ani deja. În Franţa, dimpotrivă, de la Termidor s-a produs o dezvoltare în zigzag, complicată, au existat perioade în care s-au manifestat şi sentimente revoluţionare.

---

73 Lavr Gheorghievici Kornilov (1870-1918), general de infanterie, unul dintre conducătorii mișcării albgardiste. în 28-29 august 1917, sprijinit de alți câțiva generali, a încercat o răsturnare a Guvernului Provizoriu condus de Kerenski.

Întreaga fractură s-a produs doar pentru că Robespierre nu-şi adunase suficientă forţă militară strict subordonată, nici Comitetul Salvării Publice, nici poliţia nu ajungeau nici pe departe la nivelul organizării CEKA, şi s-a dovedit că teroarea lui Robespierre a avut picioare scurte. În momentele decisive, Robespierre nu a putut decât să păşească neajutorat în banca acuzaţilor Convenţiei, să ceară un ultim ajutor – de la centru, de la cei de dreapta... Lenin şi Stalin, prudenţi precum fiarele sălbatice, nu s-ar fi prăbuşit niciodată în felul acesta. Bineînţeles, în perioada emigraţiei, Lenin nici nu a pierdut timpul, a studiat revoluţiile anterioare, învăţând din experienţa lor. O asemenea preluare a puterii, metodică şi statornică (septembrie 1917 – septembrie 1918), revoluţia franceză nu a cunoscut pe toată întinderea ei, în niciuna dintre peripeţiile ei.

Această „obligativitate" a Termidorului în schema de imitare a revoluţiei franceze le-a jucat o festă urâtă socialiştilor ruşi (şi Rusiei întregi...). Lor le era „clar" că extremiştii de stânga (bolşevicii) nu pot rămâne la putere, iar printr-o asemenea tentativă nu fac decât să „deschidă calea contrarevoluţiei" – şi toţi februariştii s-au ridicat împotriva „contrarevoluţiei de dreapta", fără să-i împiedice pe bolşevici să preia puterea pe la spatele lor. Bolşevicii au reuşit asta perfect, i-au apucat într-un clonţ de fier, definitiv, fără niciun „Termidor".

Ca o consecinţă a Termidorului, în Franţa s-a declanşat rapid o răzbunare împotriva călăilor care se evidenţiaseră (nu împotriva tuturor, nici pe departe), o mişcare populară unanimă cerea o asemenea răzbunare. În URSS, niciodată, în şaptezeci de ani, nu s-a declanşat vreo formă de răzbunare făţişă împotriva călăilor făţişi – doar printr-o întoarcere largă făcută de roata revoluţiei o parte dintre călăi au căzut pradă răfuielii, atunci când au fost tăiate rândurile vârfurilor conducerii bolşevice.

Cu toate acestea, Termidor ne arată că o puternică desfăşurare revoluţionară nu poate fi suprimată de singură

lovitură de stat reuşită. În Termidor, revoluţia şi-a încetinit ritmul, dar nu s-a oprit, iacobinii s-au dovedit încă multă vreme plini de vitalitate. A urmat o tărăgănată perioadă de ezitări şi de răsturnări contradictorii sau de reprimări: revoltele „burţilor goale" – 13 Vendemiar (1795) 1 – conspiraţia lui Babeuf (1796) – lovitura de stat din Fructidor (1797) – lovitura de stat a Directoratului din 22 Floreal (1798) – lovitura de stat de pe 30 Prairial (1799, şi chiar acum s-a cerut revenirea Comitetului Salvării Publice, reintroducerea ghilotinei, a luării de ostatici şi a tuturor legilor teroriste) – în sfârşit, lovitura de stat bonapartistă de pe 18 Brumar (8 noiembrie 1799). (E semnificativ faptul că, în lanţul acestor întorsături, a existat în permanenţă, într-o formă sau alta, un corpus de legi, dar asta nu a împiedicat cu nimic desfăşurarea revoluţiei. Ajunseseră la o denaturare extremă, de exemplu, legea din 12 Pluvios 1798, conform căreia mandatul deputaţilor nou aleşi urma să fie validat de către... deputăţii înlocuiţi!)

Apariţia lui Napoleon a însemnat o îndepărtare suficientă de la o revoluţie de care se săturaseră toţi şi, totodată, nu a fost o întoarcere la vechiul regim, deja imposibilă. De vreme ce în Rusia nu a existat un Termidor – nu a existat niciun Napoleon (e o idee greşită să se caute trăsături ale asemănării cu Stalin, ei pot fi comparaţi doar în ce priveşte abilitatea politică şi neruşinarea). Nu s-a produs la noi o

1.13 Vendemiar (5 octombrie 1795), data la care Insurecţia regalistă împotriva Convenţiei este învinsă de Bonaparte.

ascensiune puternică a generalilor, ei nu au avut un rol independent în armată (aşa cum a fost în 1794 – 1795), dar mişcarea albă a evitat just, instinctiv, să pună ca o condiţie indispensabilă restauraţia vechii orânduiri.

În Franţa, nu s-a rămas aici: chiar şi după Napoleon au mai existat două revoluţii de amploare şi o mare lovitură de stat, ţara a trebuit să treacă încă o dată prin

acest ciclu: monarhie – republică – lovitură de stat care duce la imperiu – şi alte câteva tipuri de republică. Asta arată că o mare revoluţie este un proces *secular*, chiar şi atunci când se dezvoltă fără întrerupere. Prelungirea nemiloasă, inflexibilă a revoluţiei provoacă degenerarea şi distrugerea poporului, cum vedem în URSS. Încercările de a pune capăt revoluţiei sunt extrem de dureroase şi marcate de crize repetate. Dar, dacă în Franţa, la urma urmei, s-a instaurat libertatea, asta s-a întâmplat datorită paşilor îndărăt ai revoluţiei. (Aşa cum s-a întâmplat, nu demult, în Spania şi Portugalia.) La noi nu s-au făcut paşi îndărăt de pe marginea prăpastiei – şi nu există libertate.

Este vizibilă morbiditatea unui proces revoluţionar în toate variantele: obiceiurile, odată bulversate, nu revin la normal cu uşurinţă, ci au manifestări nebuneşti extreme, sfidătoare şi obscure. Astfel, după Termidor, vedem ani la rând: rafale de veselie, dezmăţ care merge până la sadism, „baluri ale victimelor”, dansuri în Piaţa Grevei, dansuri în cimitire, cheltuieli nebuneşti, petreceri, neruşinarea luxului. (O slabă asemănare a acestora vedem în URSS la nepmani, ceea ce arată o dată în plus caracteristicile fundamentale şi limitele naturii umane.) Şi, pe lângă asta – sărăcirea maselor, foametea, disperarea. În URSS, s-a prelungit cu un neîntrerupt genocid secular asupra propriei populaţii.

13

La deosebiri mai trebuia să arătăm că, în cursul revoluţiei franceze, principiul proprietăţii private nu a fost deloc încălcat, iar Robespierre la proclamat drept principiu sacru. Şi atunci când s-a confiscat proprietatea unora (Biserica, emigranţii), au fost alţii care s-au îmbogăţit. Aici, bolşevicii au fost incomparabil mai consecvenţi decât iacobinii: proprietatea privată a fost blestemată şi încălcată, mulţi au fost jefuiţi, inclusiv ţărănimea: li s-au luat şi toate recoltele, şi toate bunurile materiale, şi tot pământul. Formal, această avere a intrat în posesia statului, dar, în condiţiile delapidării şi incompetenţei, nu

s-a îmbogăţit naţiunea. (în timp, bolşevicii s-au obişnuit cu agreabila proprietate pentru ei înşişi, care era oficial a statului.) Acest lucru s-a resimţit într-un mod devastator şi în soarta pădurilor: în Franţa, din cauza revoluţiei, au fost vândute în întregime ca proprietate privată şi, foarte repede, au fost distruse cu rapacitate. În URSS, acest important obiectiv al distrugerii bogăţiei naţionale a fost îndeplinit într-un mod şi mai sistematic chiar de către stat, în demenţa lui. (Deşi tocmai proprietatea de stat, într-un stat normal, are funcţie salvatoare pentru păduri.)

Nu a existat în revoluţia rusă nicio perioadă de proclamare ipocrită a virtuţii, ca în timpul lui Robespierre, iar printre acuzaţiile politice curente nu s-a auzit cea de corupere a moravurilor sau de insuficientă puritate a lor.

Au lăsat urme şi deosebirile caracterului naţional. În Rusia, nu a existat un simţ al jocului aristocratic şi al batjocurii, cu care nobilii francezi s-au distrat în prima iarnă a revoluţiei. Revoluţia franceză o întrece de departe pe a noastră şi în elocinţă, şi în stridenţa discursurilor publice, nu s-au auzit la noi spectaculoase discursuri sângeroase de acuzare. Nu au existat la noi nici scene teatrale, precum boneta frigiană pusă pe capul lui Ludovic (20 iunie 1792) sau regele bând vin împreună cu plebea; nici obraznice prostituate pariziene şi precupeţe în Adunarea Constituantă (4 octombrie 1789); nici capete sau inimi purtate în suliţe la festivităţi pe străzile Parisului, în Convenţie; nici decapitări lente ale victimelor cu sabia (pentru a le prelungi suferinţa), precum în Franţa, în septembrie 1792; nici pupături între deputaţi înainte de a schimba palme; nici numărul imens de sinucideri ale celor ameninţaţi cu moartea la tribunal; nici scene (Termidor) în care tinerii sărută veşmintele teroriştilor (Tallien, Fréron, Barras) care i-au scăpat de terorişti mai amarnici; nicio considerabilă participare a teatrului la frământările capitalei; nici strălucite personaje politice feminine precum Madame Rolland, baroana de Stahl, Thérèse Cabarrus şi alte câteva. (Dacă nu le punem la socoteală pe

femeile revoluţionare ruse din perioada prerevoluţionară.) Poate că la noi nu era posibilă apariţia unui ajutor de bucătar precum Denot, care în zece ani a reuşit să obţină în mod public ceea ce a vrut, o medalie pentru că tăiase capul comandantului Bastiliei, deja masacrat. (Dar, nu în mod public, la noi s-au primit recompense echivalente chiar şi mai devreme de atât.)

Pe de altă parte, nu ar fi fost lipsit de interes să cercetăm toate cazurile de copiere directă: de la ideea fixă (în 1904 şi chiar mai devreme) a unei Adunări Constituante în timpul monarhului conducător, de la Marseieza primelor zile ale revoluţiei, de la obsedantele comparaţii imitative pe toate buzele şi în ziare – până la comisarii trimişi pe lângă comandanţii armatei, până la rechiziţiile de îmbrăcăminte şi încălţăminte de la populaţie în folosul armatei sau până la metoda rezoluţiilor uniforme (şi ameninţătoare) proclamate de unităţile de armată (metodă experimentată atunci când Bonaparte pregătea lovitura de stat din Fructidor 1797). Poate că şi constituţia bolşevică din iulie 1918 a repetat procedeul Convenţiei din 1793: într-o perioadă de oscilări, să publici o constituţie falsă, ineficientă, ca să-i dezorganizezi pe adversari. (Despre scufundarea condâmnaţilor am vorbit deja mai sus.)

14

Numeroasele asemănări enumerate aici sunt cu atât mai edificatoare cu cât cele două revoluţii comparate aparţin unor etape diferite, deloc analoge, ale dezvoltării istorice.

Totuşi, natura de la sine înţeleasă a oricărei revoluţii constă în faptul că, în condiţiile imprevizibilităţii concrete a cursului ei, starea generală a ţării şi a poporului se înrăutăţeşte, pe termen lung, din ce în ce mai mult. Revoluţia este întotdeauna o inflamare patologică şi o catastrofă. Este o pendulare (o prăbuşire) de la mari speranţe şi de la caracterul restrâns al obiectivelor iniţiale – până la ruinarea completă a ţării, foamete generală, devalorizarea banilor, scăderea producţiei, epuizarea

poporului şi, mai rău – sălbăticirea moravurilor, atmosfera de ură generalizată, dezlănţuirea invidiei, lăcomia faţă de bunurile altuia (la bolşevici, formulată public: „Jefuieşte ce-a fost obţinut prin jaf!”), descoperirea celor mai primitive instincte, degenerarea caracterului naţional şi degradarea limbii. Până la destrămarea familiei (facilitarea divorţului cerut de una dintre părţi), lipsa de respect pentru bătrâni, lipsa de respect pentru moarte şi înmormântări. Este o pendulare de la devizele celei mai neîngrădite libertăţi până la – ca să nu mai spunem de ghilotină şi gropile făcute de CEKA – cuştile de fier în care sunt trimişi deputăţii parlamentului exilaţi (Fructidor), iar apoi până la un stat mult mai centralizat decât înainte de revoluţie – şi asta într-un interval de timp foarte scurt. Şi apoi, neapărat: orice revoluţie este saturată de un număr enorm de personaje odioase pe care parcă le scoate din cel mai tulbure abis moral, le extrage din indefinit şi neant, iar pe unele chiar le transformă în zei – după moarte (Marat, Lenin) sau chiar din timpul vieţii (Robespierre, Stalin). Revoluţia deschide prăpăstii tenebroase şi în oameni care, în lipsa ei, ar fi trăit o viaţă decentă.

O mare revoluţie întredeschide profunzimi ale unui mod de viaţă, pe care mă îndoiesc că le putem numi, simplu, fizice. Şi care până astăzi sunt studiate doar de către câţiva.

1984

Cuprins